

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KADINLAR AÇISINDAN CUMA NAMAZININ
FIKHİ HÜKMÜ

Ayşenur ÇAYIR

2501100892

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Servet BAYINDIR

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : AYŞENUR ÇAYIR Numarası : 2501100892
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : PROF. DR. SERVET BAYINDIR
Tez Savunma Tarihi : 16.07.2019 Saati : 14:00
Tez Başlığı : "KADINLAR AÇISINDAN CUMA NAMAZININ FIKHİ HÜKMÜ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ~~KABULÜNE OYBİRLİĞİ~~ OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. SERVET BAYINDIR		KABUL
2- DOÇ. DR. SUAT ERDOĞAN		KABUL
3- DOÇ. DR. AHMET HAMDİ FURAT		Düzeltilme

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET TEMEL		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ ENSARİ YÜCEL		

ÖZ

KADINLAR AÇISINDAN CUMA NAMAZININ FIKHİ HÜKMÜ

AYŞENUR ÇAYIR

Cuma namazı, ayet ve hadis ile farz kılınan bir ibadettir. Günümüzde, kadınlar açısından Cuma namazının fıkhi hükmü konusunda bir ihtilaf söz konusudur.

Bu çalışma Cuma suresi 9. ayet esas alınarak Cuma namazının kadınlara farz olup olmadığı hususunun Kur'ân ve Sünnet bağlamında tespitini kapsamaktadır.

Tezimizde önce Cuma ve Cuma ilgili temel kavramlar ele alınmıştır. Daha sonra tefsirlerde ayetin genel anlamı ve kadınlar açısından işlenişine değinilmiş, Hz. Peygamber ile Sahabe döneminden bizlere ulaşan, Cuma namazının geneli ve kadınların Cuma namazına katılımı ile ilgili rivayetlere yer verilmiştir.

Fıkıhta konuya dair mezheplerin görüşleri eşliğinde konunun ele alınışı ve çağdaş çalışmalardaki durum incelenmiştir. Tarafların birbirlerine yönelik değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Sonuçta Müslüman kadınları yakından ilgilendiren bir konuyla ilgili ayet ışığında çözüm bulunmaya çalışılmış, ayetin genele hitabının içine kadınların da girdiği tespit edilmiştir. Farz olduğunu savunanların görüşlerinin farz olmadığını savunanlara göre daha isabetli olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cuma, Namaz, Kadın, Cemaat, Fitne, Meşakkat.

ABSTRACT
ISLAMIC LAW OF FRIDAY PRAYER FOR WOMEN

AYŞENUR ÇAYIR

The Friday prayer is a worship made obligatory with verses and hadiths. Nowadays, there is a debate about the islamic law of Friday prayer for women.

This study covers the determination of whether or not Friday prayer is compulsory for women in the context of Qur'an and Sunnah.

In our thesis, the basic concepts related to Friday and Friday are discussed. Afterwards, the general meaning of the verse in tafsirs and the treatment of women in terms of the Prophet Muhammed and the Companions of the Prophet reached us, the Friday prayer in general and the participation of women in the Friday prayer is given.

The subject of the issue and the situation in contemporary studies are examined with the views of the school in Islamic law. The scholars assessments of each other were included.

As a result, it has been tried to find a solution in the light of the verse on a subject that is closely related to Muslim women, and it has been determined that the verse has entered into the general address of women. It was concluded that the views of those who claim that it is obligatory are more accurate than those who argue that it is not obligatory.

Key Words: Friday, Prayer, Women, Community, Fitna, Mesakkat.

ÖNSÖZ

Cuma namazının kadınlar açısından fıkhi hükmü, ihtilaflı meselelerden biridir. Özellikle “Cuma namazı kadınlara farz mıdır, değil midir?” sorusu günümüzde tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu sebeple bu konunun geçmişten günümüze bütün yönleri ve delilleriyle ele alınması önem arz etmektedir. Tezimizin amacı da bu tartışmalara açıklık getirmek ve tarafların görüşlerini ortaya koymaktır.

Araştırmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi, kaynakları ve Cuma ile ilgili kavramların belirtildiği “Giriş” kısmı dışında tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konuyla ilgili nasslara yer verilmiştir. Ayetin tefsirlerdeki işlenişi ve konu hakkında Hz. Peygamber’e atfedilen rivayetler üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde klasik kaynaklar incelenmiş, mezheplerin görüşleri ve konuya ilişkin yaklaşımlarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde kadınlar açısından Cuma namazının hükmü ile ilgili çağdaş görüşler yer almaktadır.

Çalışmam sürecinde gerek konunun belirlenmesi sırasında gerekse çalışma aşamasında görüş, öneri ve eleştirileriyle tezin olgunlaşmasına katkı sağlayan ve her zaman yakın ilgi ve desteğini gördüğüm çok kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Servet BAYINDIR’a teşekkürlerimi arz ederim.

Tezin tamamlanması sürecinde, tezimi okuyan, fikir veren ve destek olan değerli eşim Mücahit Bey’e, yine tezimin yazım aşamasında ilgilerimden mahrum kalan çocuklarım Salih Eymen ve Enes Tahir’e, çalışmam boyunca manevî desteğini ve dualarını esirgemeyen değerli aileme teşekkür etmeyi kendime bir borç bilirim.

İstanbul, 2019

Ayşenur ÇAYIR

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	1
III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	2
IV. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
1. Cuma ve İlgili Kavramlar	4
1.1. Cuma kavramı	4
1.1.1. Cuma Kelimesinin Sözlük Anlamı.....	4
1.1.2. Cuma Kelimesinin Terim Anlamı	5
1.1.2.1. Cuma Günü	5
1.1.2.2. Cuma Namazı	10
1.1.3. Cuma Namazı İbadetinin Tarihi Seyri.....	10
1.2. Bey'	13
1.3. Nida Kavramı	16
1.4. Sa'y Kavramı	16

BİRİNCİ BÖLÜM

İLGİLİ NASSLARDA CUMA NAMAZI

1.1. Kur'an'da Cuma Namazı.....	18
1.1.1. Tefsirlerde Cuma Ayetinin Genel Anlamda İşlenişi.....	18
1.1.2. Tefsirlerde Cuma Namazının Kadınlar Açısından İşlenişi	23
1.2. Sünnette Cuma Namazı	29
1.2.1. Hadislerde Cuma Namazının Genel Anlamda İşlenişi	29
1.2.2. Hadisler de Cuma Namazının Kadınlar Açısından İşlenişi	34
1.2.2.1. Kadınların Cuma Kılması ile İlgili Hadisler	36
1.2.2.2. Kadınlara Cuma Namazının Farz Olmadığı ile İlgili Hadisler	38
1.3. Değerlendirme	40

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK FIKİH KAYNAKLARINDA KADINLAR AÇISINDAN CUMA NAMAZININ İŞLENİŞİ

2.1. Cuma'nın Kadınlara Farz Olmadığına Dair Görüşler	44
2.1.1. Naklî Deliller	44
2.1.2. Aklî Deliller	48
2.1.2.1. Fitne Tehlikesi.....	49
2.1.2.2. Meşakkat	50
2.1.2.3. Cemaate Katılma Zorunluluğunun Olmaması	51
2.2. Cuma'nın Kadınlara Farziyetine Dair Diğer Görüşler	55
2.3. Değerlendirme	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ GÖRÜŞLERDE KADINLAR AÇISINDAN CUMA NAMAZININ İŞLENİŞİ

3.1. Cuma'nın Kadınlara Farz Olduğu Görüşü	60
3.2. Cuma'nın Kadınlara Farz Olmadığı Görüşü	66
3.3. Değerlendirme	76
SONUÇ	83
BİBLİYOGRAFYA	85

Kısaltmalar Listesi

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.s.	: Aleyhisselam
a.y.	: Aynı yer
AÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
çev.	: Çevirmen
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z.	: Hazreti
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
tsh.	: Tashih
v.d.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve saire
yay.	: Yayınlar

GİRİŞ

İslam’da; inanç, ibadet, ahlâk ve hukuk konularını ihtiva eden hükümlerin temel kaynağı, Kur’ân-ı Kerîm ve onun fiilî uygulaması olan Hz. Peygamber (s.a.v.)’in sünnetidir. Bu hükümlerin amacı, insanın dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamak; toplumun güven ve huzur içinde yaşamasını temin etmektir.

Kur’ân ve Sünnet’in nasıl anlaşılacağı, hangi usul ve kıstaslara göre hüküm çıkarılacağı meselesi geçmişte olduğu gibi günümüzde de tartışılmaktadır. Görüş birliğinin olmadığı konularda ihtilaf kaçınılmaz olmuştur. İhtilaf edilen konulardan biri de kadınlar açısından Cuma namazının hükmünün ne olduğudur.

Kur’ân-ı Kerim’de, ibadet hükümlerini ihtiva eden ayetler incelendiğinde kadın-erkek bütün müminlere yapılan bir hitap olduğu görülmektedir. Beş vakit namaz da olduğu gibi Cuma namazının farz kılındığı ayette buna dahildir. Ancak klasik kaynaklarda Cuma namazı için bazı ilave şartların oluşturulduğu görülmektedir. Bu şartlar Cuma’nın kadınlara farziyeti hususunda farklı değerlendirmelere sebebiyet vermiştir.

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışma, kadınlar açısından Cuma namazının fıkhi hükmü konusunun Cuma suresi 9. ayeti esas alınarak Kur’ân ve Sünnet bağlamında tespitini kapsamaktadır.

Cuma namazı beş vakit namaz gibi Müslümanlara farz kılınan bir ibadettir. Kadınların Cuma namazıyla mükellef olup olmadığı önemli bir konudur. “Cuma namazı kadınlara farz mıdır, değil midir?” sorusu günümüzde tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu sebeple bu konunun geçmişten günümüze bütün yönleri ve delilleriyle ele alınması önem arz etmektedir.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Cuma namazı, Müslümanların haftada bir ifa etmekle zinde tutuldukları ve onların arasında cemaat bilincinin oluşturulduğu bir ibadettir. Haftalık olarak güncel,

ictimai ve ahlaki konuların işlendiği Cuma hutbesi gibi önemli işlevi olan bir ibadetten, kadınların sorumlu olup olmaması konusu bir sorunu teşkil etmektedir.

Kadınlar günümüzde sosyal hayatın içerisinde aktif bir şekilde bulunmaktadır. Cami, Müslüman toplumunun sosyal hayatının bir parçasıdır. Bu sebeple kadınlar, cami ve cemaat hususunda teşvik edilmekte ve camilerde onlara özel vaaz ve irşat programları düzenlenmektedir. Bu doğrultuda cemaatin yoğun olarak katıldığı Cuma namazına, kadınların iştiraki ve bu konudaki yükümlülüğü zihinlerde soru işareti oluşturmaktadır. Cuma namazının kadınlara farziyeti hususu ele alınması gereken önemli bir konu olmaktadır.

Cuma namazının kadınlara farz olup olmadığı konusunda genel olarak mezheplerin ortak kararı farz olmadığı yönündedir. Farz olduğuna yönelik az sayıda görüşün olduğu da görülmektedir.

Günümüzde Cuma namazının kadınlar açısından fıkhi hükmü tartışılan bir konudur. Bu konu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Tezimizin amacı bu tartışmalara açıklık getirmek ve tarafların görüşlerini ortaya koymaktır. Konuyla ilgili tez düzeyinde çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla konunun objektif esaslara göre her yönüyle ele alınması ve zihinlere takılan sorulara tatmin edici cevapların verilmesi bir ihtiyaç halini almıştır.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Cuma namazının kadınlar açısından hükmüne açıklık getirmek için öncelikle Cuma ile ilgili temel kavramlar ele alınmıştır. Tefsirler de Cuma namazının kadınlarla ilgili durumu ortaya konularak klasik ve çağdaş tefsirler incelenmiştir. Tefsirler incelendiğinde konu ile ilgili hususların fıkıh kaynaklarından esinlenerek hazırlanıldığı görülmüştür. Kadınların Rasulullah zamanındaki durumunun daha iyi anlaşılabilmesi için Cuma namazının farziyeti hususunda umuma hitap eden, kadının Cuma namazına iştiraki ve kadınlardan Cuma namazı mükellefiyetliğinin düşürüldüğüne dair rivayetler ele alınmıştır. Bu meseleyle ilgili klasik kaynaklar incelenmiş, mezheplerin görüşleri ve konuya ilişkin yaklaşımlarına yer verilmiştir. Ayrıca çağdaş görüşlerde konunun nasıl değerlendirildiği incelenmiştir.

Konuyla ilgili temel kavramlar, önemine binaen, Cuma kavramı ve Cuma ayeti ile ilgili kavramlar şeklinde iki başlık altında ele alınmıştır. Bu kavramların sözlük ve terim anlamlarına yer verilmiştir. Bu çerçevede kullandığımız sözlükler arasında İbn Manzur'un **Lisanü'l-Arab**'ı ve Râgıb el-İsfahânî'nin **Müfredât**'ı bulunmaktadır. Kullandığımız günümüz sözlükleri arasında ise Serdar Mutçalı'ya ait olan **Yaşayan Türkçe-Arapça sözlükleri** örnek olarak verilebilir. Kavramların terim anlamları verilirken faydalandığımız sözlükler ise Heyet tarafından hazırlanan **el-Mevsûatü'l-fıkhiyye**, Mehmet Erdoğan'a ait olan **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü** ve Ömer Nasuhi Bilmen'in **Hukûk-i İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu**'dur.

Tefsirlerin incelenmesi sırasında, geçmişten günümüze mevcut olan tefsir kaynaklarından yararlanılmıştır. Konuyla ilgili bazı ahkâm ve rîvayet tefsirleri incelenmiş olup bunlar arasında Cessâs ve İbnü'l Arabî'nin **Ahkâmu'l Kur'ân**'ı, Kurtubi'nin **el-Câmi'u li Ahkâmu'l-Kur'ân**'ı, İbn Kesîr'in **Tefsiru'l Kur'ânî'l Âzim**'i, İmam Şâfiî'nin **Tefsiru'l İmam Şâfiî** bulunmaktadır. Günümüz tefsirlerinden Süleyman Ateş'in **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, Heyet **Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri**, Yaşar Nuri Öztürk'ün **Kur'ân'daki İslam**'ı incelenmiştir.

Kadınların Cuma namazına katılımının Hz. Peygamber'in uygulamasında nasıl yer aldığını belirlemek için hadis kaynaklarına bakılmıştır. Hadislerin tespiti yapılırken kaynak olarak **Kütüb-i Tis'a**'nın yanı sıra önceki ve sonraki kaynaklardan yararlanılmıştır. Bunlar Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın **Musannef**'i, İbn Ebî Şeybe'nin **Musannef**'i, Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'i, Dârekutni'nin **Sünen**'i, Dârimî'nin **Sünen**'i, Buhârî ve Müslim'in **Sahih**'i, İbn Mâce, Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî'nin **Sünen**'i'dir.

Klasik kaynaklar da konunun nasıl işlendiğini daha iyi anlaşılması için mezheplerin meseleye bakışı ele alınmıştır. Ehl-i sünnetten meşhur dört mezhebin ve Zahiriyye mezhebinin görüşüne yer verilmiştir. Her mezhebin görüşü kendi temel kaynaklarından alınmıştır. Hanefî mezhebinde İmam Muhammed'in **Kitâbu'l Asl**'ı, Serahsî'nin **el-Mebsût**'u ve Kâsânî'nin **Bedâi'u's-Sanâi**'si, Mevsılî'nin **el-İhtiyâr**'ı

ve Merginânî'nin **Hidâye**'si, Şâfi mezhebinde Şâfiî'nin **el-Ümm**'ü ve Nevevî'nin **Mecmû'**, Maliki mezhebinde Sahnûn'un **Müdevvenetü'l Kübra**'sı, İbn Rüşd'ün **Bidâyetü'l-Müctehid**'i, Hanbelî mezhebinde İbn Kudâme'nin **Muğnî**'si, Zâhirî mezhebinde ise İbn Hazm'ın **Muhallâ**'sı bunlara örnek gösterilebilir.

Çağdaş görüşlerde araştırmacıların konuyla ilgili kitap ve makalelerinde bulunan değerlendirmelerine yer verilmiştir. Kitaplara; Nihat Dalgın'ın **Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular**'ı, Sabri Hizmetli'nin **Cuma Namazı Kadınlara Farzdır**'ı, Recep Çetintaş'ın **Devlet, Siyaset ve İbadet Üçgeninde Cuma Namazı** örnek olarak verilebilir. Makalelere; Osman Şahin'in **Cuma Namazı Mükellefiyeti**, Halit Çalış'ın **Kadınlara Cuma Namazı Yükümlülüğü** örnek olarak gösterilebilir.

IV. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Cuma ve İlgili Kavramlar

Bu bölümde, araştırmamızın konusunu teşkil eden kadınlar açısından Cuma namazının fıkhi hükmü meselesinin açık bir şekilde anlaşılabilmesi için öncelikle *Cuma*, *Be'y*, *Nida* ve *Sa'y* kavramlarının sözlük ve terim anlamları tespit edilmiş, bunların ayet ve hadislerdeki kullanımı ele alınmıştır. Ayrıca Cuma namazının kılınmasının tarihi seyri de incelenmiştir.

1.1. Cuma kavramı

1.1.1. Cuma Kelimesinin Sözlük Anlamı

Cuma (جمع) “c – m- a: ع – م – ج” cem’ kökünden türemiş bir isimdir. Cum'a (cumua. cumaa) "toplamak, bir araya getirmek" manasına gelmektedir.¹ Cem mastarı ve birçok türevi muhtelif ayetlerde geçerken, Cum'a kelimesi kendi adıyla sadece Cuma suresinde² geçmektedir.³

¹ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, thk., Amır Ahmed Haydar, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013, c. V, s. 49.

² Cum'a, 62/9.

³ Hayrettin Karaman, “Cuma”, **DiA**, T.D.V. Yay., İstanbul, 1993, c. VIII, (85-89), s. 85.

Üç farklı lügatta Cuma kelimesindeki mim harfine verilen farklı hareketlerin üzerinde durulmuştur.⁴ Ve bu farklılığın Cuma'nın anlamı üzerinde nasıl etki ettiği gösterilmiştir. Bu lügatlardan ilki aynı zamanda Kuran-ı Kerim'in de lügatı olan Hicaz'dır. إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ “cumua” şeklinde bir okuyuşla mim harfi dammelenmiştir. Dammelenen mim harfi burada mastar olarak gelmiştir ve “Toplanmak” manasını almıştır. İkincisi peygamber lügatı olan Beni akıl'dır.⁵ Bu lügatta Cuma kelimesinde mim harfi sakin olarak gelmiş ve Cuma kelimesi ismi mefule dönüşmüştür. Yani “kendisinde toplanılan şey/yer” manasına gelmektedir. Üçüncüsü ise Beni temim lügatıdır. Yani mim harfinin fetha hareketi ile hareketlendiği lügattır. Nevevî, beni temim lügatıyla ilgili olarak kelime fetha ile hareketlendiğinde “insanların çokça toplanması” anlamına gelir, demiştir.⁶ Fetha hareketi kelimeye kattığı mana çokluk manasıdır. Burada Cuma kelimesinin cemi (çoğulu), hareke olarak müfredin mim hareketine tabidir.⁷ Görüldüğü gibi farklı lügatlerde mim harfinin üç vecihte okunması mevcuttur. Her bir lügatte hareketin farklı okunuşlarıyla Cuma kelimesine verilen manada değişiklik olmuştur.

1.1.2. Cuma Kelimesinin Terim Anlamı

Cuma kelimesi ıstılahta, gün ve ibadete izafetle iki farklı açıdan ele alınmıştır. Kelimenin iki anlamı da araştırmamız açısından önemlidir.

1.1.2.1. Cuma Günü

Cuma kelimesinin terim anlamlarından biri; haftalık olarak, perşembe ile cumartesinin ortasındaki günün ismi olmasıdır. Gün kelimesinin cumaya izafe edilmesi ile “cuma günü” ibaresi ortaya çıkmıştır. Sonra bu kullanım o kadar

⁴ İbrahim Mustafa, v.d., **el-Mu'cemü'l Vasîl**, Mektebetü's-şurûkid-devliyye, 4. baskı, Kahire, 2008, s. 141.

⁵ Kurtubi, Ebi Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Ebi Bekr, **el-Camiu'l Ahkâmu'l Kur'an**, Beyrut, 2006, c. XX, s. 460.

⁶ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nûrî en-Nevevî, **el-Mecmû' Şerhi'l-Mühezzeb li's-Şirâzî**, thk. Muhammed Necib Mutî', Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.

⁷ İmam Alaaddin Ebi Bekr Mes'ud el-Kâsânî el-Hanefî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, Beyrut, 2003, c. II, s. 179; es-Sabuni, Muhammed Ali, **Tefsiru'l Ayeti-l Ahkâmı minel Kuran**, Daru'l Hadis, Kahire, c. II, s. 413.

yaygınlaşmıştır ki muzâf kendisinden hazfedilmiş ve sadece “Cuma” ifadesiyle cuma günü anlaşılmıştır.⁸

İmam Şâfiî; cumanın, perşembe ile cumartesi günlerinin ortasında olduğu bilgisini, toplumların Peygamberden öğrenerek kuşaktan kuşağa aktardıklarını söylemiştir. Bu bilgiyi öğle namazının dört ve akşamın üç rekât olduğunun aktarılması gibi kesin görmüştür.⁹

Cuma gününe bu isim verilmeden önce perşembe ve cumartesi arasındaki bugüne arube deniliyordu.¹⁰ Araplar “Yevm’ul-arube” (Araplık günü) yahut “Ma’ruzat” (açıklama) Günü diyorlardı.¹¹ Cemalu’d-din Abdillâh İbn Ahmed eş-Şîşî, Arube’nin Süryanice olup rahmet anlamına geldiğini belirtmiştir.¹² Arube ismi hakkında dil bilimciler ise bu kelimenin Arapça olmadığını ifade etmiştir. Araştırmacılar da Ârâmî kökenli olduğunu tesbit etmişlerdir. Ârâmî dilinde “arefe günü” anlamına gelen arûbe, Yahudilerin cumartesine hazırlık yaptıkları ve bu hazırlık için de Medine’de sabahtan öğleye kadar pazar kurdukları bir gündür. Daha sonra İslamiyet’in gelmesiyle birlikte günün ismi değiştirilmiş ve Arube isminin yerini o gün toplanıldığı için Cuma ismi almıştır.¹³ Görüldüğü gibi Cuma ismi verilmeden önce Yahudilerin ibadet günü olan cumartesinin arefe günü manasında Arube ismiyle anılıyordu.

Bunun yanında Müslümanlar için özel olan cuma gününün, takdir edilmeden daha önce Yahudiler ve Hristiyanlar için tayin ve takdir edildiğine dair çeşitli hadisler mevcuttur. Ancak şöyle bir durum vardır ki Yahudi ve Hristiyanlar bu konuda ihtilâfa düşerek Yahudiler cumartesiyi, Hristiyanlar da pazarı haftalık

⁸ Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, II, 179.

⁹ eş-Şâfiî, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas, **el-Ümm**, Dârü’s-Şa’b, Kahire, 2001, c. IV, s. 11.

¹⁰ Kâsânî, **a.g.e.**, II, 180; Kurtubi, **Ahkâmu’l Kur’ân**, XX ,460; Sabuni, **Tefsiru’l Ayeti-l Ahkâmı minel Kuran**, II, 413.

¹¹ Mevdudi, Ebu’l Ala, **Tefhimu’l Kur’ân**, çev. Ahmet Asrar, Bengisu yay. İst. 1997, s. 282.; Ali Osman Ateş, **İslam’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri**, Beyan yay., 2. baskı, 2014, s. 58.

¹² Süleyman Ateş, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., 1982, c. IV, s. 436.

¹³ Hayreddin, Karaman, “Cuma”, **DİA**, VIII, 85

toplantı ve ibadet günü olarak benimsemişlerdir.¹⁴ Allah da cuma gününü Müslümanlara nasip etmiş, onları bu konuda hakka ulaşmaya muvaffak kılmıştır.¹⁵

نحن الآخرون السابقون يوم القيامة ، بيد انهم اوتوا الكتاب من قبلنا ، ثم هذا يومهم الذي فرض عليهم فاختلفوا فيه، فهدانا الله ، فا اناس لنا فيه تبع: اليهود غدا ، و النصارى بعد غد

“Biz sondakileriz ve biz öne geçenleriz. Şu kadarı var ki onlara bizden önce kitap verildi, bize de onlardan sonra. Bugün (Cuma) onların hakkında ihtilafa düştükleri gündür. Allah bize o günü gösterdi. İnsanlar bugün itibariyle bize tabidirler. Yahudilerin günü yarındır (Cumartesi), Hristiyanların günü ertesi gündür. (Pazar)”¹⁶

Hadisteki “Hristiyan ve Yahudilere farz kılınıp da hakkında ihtilaf ettikleri gün” ifadesi, Cuma gününün ta’zim etme hususunun Müslümanlara emredildiği gibi Yahudiler ve Hristiyanlara da emredilmiş olduğunu göstermektedir. Bu ihtilafa Kur’ân’ı Kerim’de de yer verilmiştir.¹⁷ Cuma gününün Yahudi ve Hristiyanlara farz kılındığına İslam alimleri kesin olarak inanmaktadır. Bu hususta İslam alimleri arasındaki görüş farklılığı Yahudilerin cuma gününü kasten terk ettikleri ya da bugüne isabet etme noktasında başarılı olamadıkları konusundadır. Yahudiler ve Hristiyanlar cuma gününü tayin edememişken Muhammed ümmetinin, cuma gününü tayin konusunda hidayet bulduğu ifade edilmiştir. Böylece Yahudi ve Hristiyanların ulaşamadıkları fazilete nail olmuşlardır. Tayin konusundaki hidayet iki vecihte görülmüştür. Bunlardan biri Allah’u Teala’nın cuma gününü tahsis buyurması ile ilgili hidayet diğeri ise geçmiş ümmetler gibi Müslümanlara havale edilmiş olan içtihatla, onların isabet etmesidir. Medine’de Esad b. Zürrare’nin kıldırıldığı Cuma namazı ikinci manayı kuvvetlendiriyor olsa da rivayet edilen şu hadis birinci manayı kuvvetlendirmektedir:

“Allah’u Teala bizden evvel gelenlere Cuma’yı tutmak yolunu göstermedi. Yahudilerin hususi günü cumartesi, Hristiyanların hususi günü pazar oldu. Derken

¹⁴ Ayni, Ebu Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Hanef, **Umdetü’l Kari Şerhu Sahihi Buhârî**, İdaretü’t Tıbaati’l Müniriyye, Kahire, 2012, c. VI, s. 164.

¹⁵ Hayreddin, Karaman, “Cuma”, **DİA**, VIII, 85; Ayni, **a.g.e.**, IV, 231.

¹⁶ Buhârî, **Kitabu’l Cuma**, 1.

¹⁷ Nahl 16\127

bizi dünyaya getirdi ve cuma günü yolunu bize gösterdi. Ve cuma, cumartesi, pazar günlerini ibadet günü kılmış oldu.”¹⁸

Ayrıca Abdullah b. Selam ile Ka’bü’l Ahbar gibi aslen Yahudi alimleri “Cuma günü Allah’tan bir şey isteyene isteğinin mutlaka verildiği dualara icabet edilen bir vaktin bulunduğunu Tevrat’tan öğrendiklerini” haber vermektedirler. Bu kişilerin ellerindeki Tevrat metinlerinde Cuma gününün önemi hakkında bilgi bulunduğu görülmektedir.¹⁹

Hız. Peygamber, Cuma adının nereden geldiği yönündeki soruya; Hız. Âdem’in bedenini oluşturan parçaların toplanması, kıyametin kopması, yeniden dirilip insanların hesap için bir yerde toplanması manasıyla ilişki kurarak cevap vermiştir. Bununla ilgili hadislerden biri İbn Abbas (r.a.)’dan rivayet edilmiştir:

قال: انما سمي يوم الجمعة لان الله تعالى جمع في خلق ادم عليه الصلاة والسلام

“Cuma günü olarak isimlendirilmesinin sebebi o gün Allah u Teala’nın Hız. Adem’in yaratılışını topladığı gündür.”²⁰

Gün olarak Cuma’nın isimlendirilmesinin hangi tarihte ve nerede olduğuna dair iki farklı görüş vardır. Birinci görüş ismin Mekke’de ikincisi ise Medine’de verildiğine dairdir.²¹

Mekke’de verildiğini söyleyenlere göre; Cuma ibadeti Hız. İbrahim’den kalmış ve Ka’b b. Lüeyy zamanında devam etmiştir. Cahiliye döneminde Ka’b b. Lüeyy’in insanları toplayıp hutbe vermesi bunun delilidir. Daha sonraları Hız. İbrahim’in dinine ait diğer hususlar terk edildiği gibi, Cuma da terk edilip

¹⁸ Müslim, **Cuma**, 5.

¹⁹ Ali Osman Ateş, **İslam’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri**, 58- 61; Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahih-i Buhârî ve Tercemesi**, Ötüken yay. İstanbul, 2017, s. 850-851.

²⁰ Müslim, **Cuma**, 18.

²¹ Hayreddin, Karaman, “Cuma”, **DİA**, VIII, 85.

unutulmuştur.²² İbnul Cevzi, Ka'b'ın okuduğu hutbelerden bazı kısımları nakletmiştir.²³

İbn Hazm, Cuma'nın isim olarak İslami kaynaklı olduğunu söylemiştir.²⁴ Çünkü Araplar bugüne cahiliye döneminde "Yevmül Arube" ismini vermişlerdi. Daha sonra Müslümanlar aralarında bir toplantı günü seçmiş ve arube ismini "cuma günü" olarak adlandırmışlardır. Tarihçiler de Kureyşlilerin bir araya gelmesi ve toplanması sebebiyle daha önceden Kusayy bin Kilab ın bugüne mahsusen Cuma ismini kullandığı görüşündedir. Ancak buna rağmen Arapların bu kadim ismi değiştirmeyip ona Arube günü demeye devam ettiğini fakat gerçek değişikliğin İslamiyet'in gelmesinden sonra vuku bulduğunu söylemişlerdir.²⁵ Bu görüşün aksine ilgili ayette bulunan "Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında alışverişi bırakın ve hemen namaza gidin" ibaresiyle daha önce yerleşik bir isim olduğu görülmekte, bu şekilde vahiy dönemi öncesi cuma adının bilindiğini gösteren rivayet desteklenmektedir.²⁶

İkinci olarak cuma gününe bu ismin Medine'de verildiğine dair görüşleri inceleyelim. Medineli Müslümanlar, Yahudilerin haftada bir toplandıkları özel bir günü (Cumartesi) bulunduğunu, Hristiyanların da böyle bir günü (Pazar) olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine Arube günü toplanıp ibadet etmeyi kararlaştırdıkları ve bir araya geldikleri için bugüne Cuma adını verdikleri belirtilmiştir.²⁷

Bir diğer görüşe göre, Cuma ismini ilk olarak veren Ensar olmuştur.²⁸ Sahabeden Ka'b b. Malik ile tabiunun ileri gelenlerinden İbn Sirin'e göre Rasulullah (s.a.v.) Medine'ye gelmeden ve Cuma ayeti inmeden önce Medine halkı toplanmıştı.

²²Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, II, 180; Kurtubi, **el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'ân**, XX, 260; Sabuni, **Tefsiru'l Ayeti-l Ahkâmî minel Kuran**, II, 414; Ali Osman Ateş, **İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri**, 58.

²³ Ali Osman Ateş, **a.g.e.**, 58.

²⁴ İbn Hazm, Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said Zahiri, **el-Muhallâ bi'l-âsâr**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, İdaretü't-Tibâati'l-Müniriyye, c. III, s. 248; Ayni, **Umdetü'l Kari**, VI, 231.

²⁵ Mevdudi, **Tefhimu'l Kur'ân**, 284.

²⁶ Osman Şahin, **Cuma namazı mükellefiyeti**, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 25, 2015, (419-451) s. 421.

²⁷ Mustafa Fayda, "Arûbe", **DİA**, İstanbul, 1991, c. III, s. 422; Buhârî, **Kitabu'l Cuma**, 1.

²⁸ Heyet, **Mevsûatü'l-fıkhiyye**, Kuveyt, Vezâratü'l-evkâf ve şüûnü'l-İslâmiyye, c. VIII, s. 192; Ayni, **a.g.e.**, VI, 231; Kurtubi, **Ahkâmu'l Kur'ân**, XX, 461.

Ve bugüne Cuma ismini vermişlerdi. Bu isimlendirmenin gerçekleşmesi şu şekilde olmuştur:

“Ensar kendi arasında konuşup, Yahudiler her hafta cumartesi toplanıyorlar Hristiyanlar da aynı şekilde pazar günü toplanıyorlar. Biz de bir gün toplanalım. O gün Allah’ı zikredelim ve namaz kılalım ve belirlediğimiz gün Arube günü olsun”, dediler.²⁹

1.1.2.2. Cuma Namazı

Cuma lafız olarak perşembe günü ile cumartesi gününün arasındaki günün adı olduğu gibi, aynı zaman da günün öğle vaktinde kılınan iki rekât farz namazın da adıdır.³⁰ Cuma namazı; İslamiyet’te büyük değer verilen haftalık toplu olarak yapılan ibadettir. Sözlükte bir araya getirmek, toplamak manasına gelen bu kelime terim anlamında da Müslümanların toplandığı ve bir araya geldikleri gündür. Bugünün bu adı alması bilhassa toplantı günü olmasından kaynaklanmaktadır.³¹

Cuma namazı, farz kılındığı gün ile isimlendirilmiştir. Başka bir ifadeyle bugünün isimlendirilmesi, Cuma namazının farziyeti ile birlikte olmamıştır. Bunun en büyük delili de ayetin kendisidir.³² Allah Teala şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ.....³³

“Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında” lafzı ayet inmeden önce de insanlar arasında bu gününün Cuma olarak bilindiğini göstermektedir.

1.1.3. Cuma Namazı İbadetinin Tarihi Seyri

Cuma namazının ne zaman farz kılındığına ve ilk olarak nerede eda edildiğine dair farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımlardan biri Mekke’de diğeri Medine’de olduğu yönündedir.

²⁹ Kurtubi, **Ahkâmu’l Kur’ân**, XX, 461.

³⁰ Hamdi Döndüren, **Cuma Namazı ve Kılınma Şartları**, T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sayı: 2, c. II, yıl. 2, 1987, s. 142.

³¹ Hayreddin, Karaman, “Cuma”, **DİA**, VIII, 85.

³² Hayreddin, Karaman, **a.g.m.**, VIII, 85.

³³ Cuma, 62/9.

Cuma namazının Mekke’de farz kılındığı görüşünde olanlar, bunun İsra gecesi beş vakit namaz ile birlikte olduğunu söylemiştir. Fakat Cuma namazının kılınması için gereken belli şartların oluşmaması sebebiyle burada eda edilmediği, kılınma aşamasının Medine de gerçekleştiği belirtilmiştir. Cuma namazının Mekke’de eda edilememesinin sebebi olarak, Müslümanların sayıca az olması ve bu dönemde İslam’ın gizlice yaşanıyor olması söylenmiştir.³⁴

Ancak bu yaklaşımın doğru olmadığı Hz. Peygamber’in (s.a.v.), Hz.Ömer’in (r.a.) İslam’ı kabul etmesine kadar ibadeti gizli yaptığı, daha sonra Kâbe başta olmak üzere çeşitli mekanlarda namazı açıkça eda ettiği belirtilmiştir. Rasulullah (s.a.v.) kendisine gelen ilahi buyrukları duyurmakta ve yerine getirmekte hiçbir engel tanımamıştır. Ayrıca, Yüce Allah (c.c.) insana ancak kaldırabileceği kadar yükü yükler ve yapabileceği işlerle mükellef kılar. Esasen mevcut şartlarda Cuma namazı kılma imkânı yoksa bu ibadetin farz kılınmasının anlamsız olacağı veya söz konusu olamayacağı söylenmiştir. İslam’ın Mekke döneminde Rasulullah’ın (s.a.v.) ve Müslümanların topluca ibadet edebilecekleri bir mekanları bulunmaktaydı.³⁵ Şayet Müslümanlara Cuma Mekke’de farz kılınsaydı rahatlıkla burada cemaatle Cuma namazını eda edebilirlerdi. Cuma namazının farziyeti şartlı olmadığına göre o sırada ibadetin gizli yapılmasının bu hususta bir engel olarak gösterilemeyeceği belirtilmiştir. Zaten Mekkeli Müslümanlar belli bir çoğunluğa ulaştı, ilahi davet açık olarak yapılmaya başlandı. Akabinde ibadetleri de açıkça eda etmeye başlamışlardır. Bu yüzden Kâbe civarında ve muhtelif yerlerde bazı müşriklerin çeşitli eza ve cefalarına maruz kalmışlardır.³⁶

Diğer görüş Cuma namazının Medine de farz kılındığıdır.³⁷ Hafız bin Hacer Cuma namazının farz kılınmasını Cuma suresindeki ayeti kerimenin³⁸ vahyedilmesi ile Medine de gerçekleştiğini söylemiştir.³⁹

³⁴ Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, II, 180; Suyûtî, Ebu’l Fazl Celalettin Abdurrahman b. Ebi Bekr, **ed-Dürri’l-mensûr**, Beyrut, 1983, c. IIIV, s. 159; İbn Abbasa göre Mekke de farz kılınmıştır. Bkz. Heyet, **el-Mevsûatü’l-fıkhiyye**, VIII, 192.

³⁵ Erkam b. Ebi’l Erkam’ın evi vardı.

³⁶ Sabri hizmetli, **Cuma Namazı Kadınlara Farzdır**, Ankara, 1996, s. 67.

³⁷ Suyûtî, **a.g.e.**, VIII, 151.

³⁸ Cuma 62/9.

³⁹ Kâsânî, **a.g.e.**, II, 180; Heyet, **a.g.e.**, VIII, 192.

Cuma namazının ne zaman kılındığına dair Taberânî'nin Ebû Mes'ud el-Ensârî'den naklîne göre ise Cuma'yı ilk defa Mus'ab b. Umeyr kıldırmıştır. Bu konuda tabiunun ileri gelenlerinden Zührî de Cuma namazını ilk kıldıran kimsenin Mus'ab b. Umeyr olduğunu ileri sürerken, Kâmil Miras hicretten önce Es'ad b. Zürâre'nin Müslümanları cuma namazına ilk toplayan kişi, Mus'ab b. Umeyr'in ise Cuma namazını ilk kıldıran kişi olduğunu kuvvetle muhtemel görmüştür.⁴⁰

Darekutni'nin naklettiğine göre Rasulullah (s.a.v.) akabe biatlarından sonra Musab b. Umeyr (r.a.)'i Medine'ye öğretmen olarak göndermiş, kendisine Cuma günü toplanarak öğle vaktinde namaz kılınmasını yazıyla bildirmiştir. Bunun üzerine Müslümanlar Esa'd b. Zürene'nin (r.a.) Medine dışındaki yurdunda toplanmışlar ve Cuma namazını kılmaya başlamışlardır.⁴¹

İbn sirin, iki rekâtlık ilk cuma namazının Medine'de Beyada oğullarının Harra köyüne ait olan Naki'ul-Hadimat'ta, Es'ad b. Zürâre tarafından kıldırıldığını anlatmıştır.⁴² Esa'd bin Zürene halkı toplamış iki rekât namaz kıldırmış ve onlara nasihat etmiştir. Ve onlara öğle ve akşam yemekleri için koyun kesmiştir. Bunun kılınan ilk Cuma namazı olduğunu söylemiştir.⁴³

Cuma namazının farz kılındığını bildiren ayetin Medine'de indiği ve ilk Rasulullah'ın (s.a.v.) kıldırıldığı düşünüldüğünde, Musab bin Umeyr'in (r.a.) ve Esad bin Zürene'nin (r.a.) kıldırıldığı namazın farz kılınmadan önce olduğu söylenmiştir.⁴⁴ Cuma namazı ayet ile farz kılındığı için daha önce kılınan bu namazlar farz hükmünde görülmemiş, bu kararın içtihadı dayandığı söylenip nafile ibadet türünden oldukları belirtilmiştir.⁴⁵

Buna göre Cuma namazı İslam'ın Mekke devrinden beri vardı ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti olarak kılınıyordu. Daha sonra hicretin 4. ve 5. Yılları

⁴⁰ Osman Şahin, **Cuma Namazı Mükellefiyeti**, 421; Mevdudi, **Tefhimu'l Kur'ân**, 285 -Musab b. Umeyr 12 Müslümana Cuma namazı kıldırmıştır.

⁴¹ Hamdi Döndüren, **Cuma Namazı ve Kılınma Şartları**, 142; İbn-i Kesir, Ebu'l Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, **Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri**, çev. Bekir Karlıağa, Bedreddin Çetiner, Çağrı yay. İst. 1993, c. XIV, s. 7898.

⁴² Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, II, 180; Süleyman Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, IX, 435.

⁴³ Kurtubi, **Ahkâmü'l Kur'ân**, XX, 461; Heyet, **İlmihal**, II, 192; Ayni, **Umdetü'l Kari**, VI, 231.

⁴⁴ Hamdi Döndüren, **a.g.e.**, s. 142.

⁴⁵ Hayreddin Karaman, "Cuma", **DİA**, VIII, 86.

arasında nazil olan ayet ile Kur'ân-ı Kerim tarafından bütün müminlere farz kılınan bir ibadet haline gelmiştir.⁴⁶

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) hicret ettikten sonra yaptığı ilk işlerden biri de Cuma namazının ikame edilmesi olmuştur. Rasulullah (s.a.v.) Mekke'den hicret etmek üzere ayrılıp pazartesi günü Kuba mescidine ulaşmış ve pazartesiden perşembeye 4 gün orada kalmıştır. Sonra 5. gün (Cuma) Medine'ye hareket etmiştir. Yolda Beni Salim bin Avf'ın bölgesinde Cuma vakti olmuş ve Rasulullah (s.a.v.) Ranuna vadisinde ilk Cuma namazını cemaatiyle birlikte eda etmiştir.⁴⁷ Hiz. Peygamber'in daha önce Müslümanların serbest oldukları bölgelerde cuma namazını kılmalarını emretmesi, bu namazın farz kılınmasının hicret yılında vuku bulduğunu teyit ettiği belirtilmiştir.⁴⁸

Bu durum ilk olarak Cuma namazını farz hükmünde kıldırmanın Rasulullah (s.a.v.) olduğunu göstermektedir. İslamiyet Mekke'de ortaya çıksa da Medine şehri, Müslümanların devlet kurduğu ve İslam'ın hızla şehir merkezi dışında da yayıldığı bir yerdir. Cuma namazının toplayıcı özelliği düşünüldüğünde, Rasulullah (s.a.v.) farz kılınmadan önce hem muhacirden hem de ensardan toplanmalarına vesile olması için Cuma namazını kılmalarını istemiştir. Fakat bu kılınan namazlar ayetle sabit olmadığı için farz hükmünde değildi. Ve Cuma namazının farz kılınması, güçlenen ve sayıları gün geçtikçe artan Müslümanların bir araya gelmesini sağlamıştır. Ayrıca şehir merkezinde kılınması şartıyla da merkez dışında oturanların şehre gelmesi ile o bölgede yaşayan diğer dinlerin mensuplarına karşı Müslümanların güç ve heybeti gösterilmiş hem de ümmet bilinciyle toplanılmasına vesile olmuştur

1.2. Bey'

Bey' ع با kelimesinin mastarıdır. Bey' (çoğulu büyü'), mübadele etmek malı mal ile değişmektir.⁴⁹ Ya da başka bir ifadeyle bir şeyi bir şeye mukabele etmektir.

⁴⁶ Sabri Hizmetli, **Cuma Namazı Kadınlara Farzdır**, 63.

⁴⁷ Heyet, **el-Mevsûatü'l-fıkhiyye**, VIII, 192; Osman Şahin, **Cuma Namazı Mükellefiyeti**, 421; Hayreddin Karaman, "Cuma", **DİA**, VIII, 86; Süleyman Ateş, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, IX, 435.

⁴⁸ Hayrettin, Karaman, **a.g.m.**, 86.

⁴⁹ Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât Elfazı'l-Kur'ân**, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, 4. bs., Beyrut, Dâru's-Şâmiyye, 2009, s. 151; Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Mevsîlî, **Kitabu'l İhtiyar li-ta'lîlî'l**

Bu değişme insanın tabiatına uygun bir değişmedir. Çünkü bu değişimde aslında alan da satan da bir ihtiyacın sahibidir. İhtiyaç sahibi olan kişi bu doğrultuda tasarrufta bulunacaktır. Karşılıksız vermek ihtiyaç sahibinin durumuna uygun düşmez. Bu yönüyle muavazalı yani karşılıklı bedel esasına dayalı akitler en güzel muamele şekli olarak görülmüştür.⁵⁰

Arapça'da 'بيع' ile eş anlamlı olan 'شراء' hem satın alma hem de satma anlamlarını ifade etmektedir. Bununla birlikte satımı ifadede bey'in, satın almada ise şirâ'nın kullanımı yaygınlık kazanmıştır.⁵¹ Kureyş lügatında kişinin mülkünden bir şey çıktığında 'باع' kelimesi, mülküne bir şey dahil olduğunda 'اشترى' kelimesi kullanılır. Ve bu ifade fasihtir. İstilah olarak ulema da buna yakın bir mana kullanmıştır.⁵²

Bey kavramı, İslâm hukuku terimi olarak ise satım akdini ifade etmektedir. İslâm hukukçularının ve hukuk ekollerinin satım akdini tarifleri, "malın temlik kastıyla malla değişimi" şeklinde olmuştur. Satım akdinin özü, tarafların iki malın karşılıklı olarak değişimi konusundaki iradelerini hukukî bir sonuç doğuracak şekilde birleştirmesidir.⁵³

Kur'ân-ı Kerim'de Bey kavramı, teknik bir terim ve akit olmaktan ziyade bütün ticarî işlemleri kapsayabilen genel bir anlama sahiptir.⁵⁴ İslâm'ın doğuşu sırasında Mekke şehri, Arap yarımadasının merkezi görünümünde olup yoğun bir ticarî faaliyette bulunuyordu. Mekkeli Araplar arasında faizli işlemler, hile ve kumarla karışık sembolik hareketlere dayanan alışverişler yapılyordu. Kur'ân ticarî ilişkilerde karşılıklı rızayı esas almış ve bunun bulunmadığı işlemleri gayri meşru saymıştır. Bu şekilde Cahiliye döneminin bu alışveriş türlerini ilke olarak reddetmiş, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinde konu daha da açıklığa kavuşturulmuştur. Net

Muhtar, Daru'l Marife, Beyrut 2007, c. II, s. 30; Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukûk-i İslâmiyye ve İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu**, c. VI, s. 5; Ali Bardakoğlu, "Bey", **DİA**, İstanbul 1992, c. VI, s. 14.

⁵⁰ Heyet, **ilmihal II**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, c. II, s. 365.

⁵¹ Ali Bardakoğlu, "Bey", **DİA**, VI, 14; Heyet, **a.g.e.**, II, 5.

⁵² Heyet, **a.g.e.**, II, 5.

⁵³ Ali Bardakoğlu, **a.g.m.**, 14.

⁵⁴ Bakara 2/275; Tövbe 9/111; Bakara 2/282.

ice olarak ticarî işlemler ile bütün borç münasebetleri sağlıklı bir zemin ve yapıda olmuştur.⁵⁵ Buna örnek olarak Bakara suresi 275. ayeti kerime getirilmiştir. Allah’u Teala şöyle buyurmaktadır:

“...Allah (c.c.) alım satımı helal, faizi ise haram kılmıştır...”⁵⁶

Nisa suresi 29. ayeti kerimede de ticari işlemlerin düzenlenmesine dair şöyle buyrulmaktadır:

“Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.”⁵⁷

Kur’ân-ı Kerim’in, alışveriş konusundan bahsetmesi Mekke’deki ticarî hayatın etkisi altında kaldığı için olmamıştır. İnsanlığın ticarî işlemlerini genelde alışveriş simgelediği ve dünyevî kazancı tek hedef kabul edenleri uyarıp onlara gerçek kazancı göstermeyi amaçladığı için Kur’ân-ı Kerim, alışverişe temas etmiştir.⁵⁸ Cuma suresi 9., 10. ve 11. ayeti kerimeler bunun en güzel örneğidir. Allah’u Teala (c.c.) Cuma suresinde şöyle buyurmaktadır:

“Ey iman edenler cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah ı anmaya koşun ve alışverişini bırakın. Eğer bilerseniz bu sizin için çok hayırlıdır.

Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan nasip arayın. Allah’ı da çok anın ki kurtuluşa eresiniz.

Ama onlar bir ticaret ve eğlence gördüklerinde ona yönelip seni ayakta bırakıverdiler. De ki: Allah’ın nezdinde olan eğlenceden ve ticaretten de üstündür. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.”⁵⁹

Sözlük anlamında da geçtiği gibi bey‘ (veriş), şirasız (alışsız) olmaz. Bu yüzden ayeti kerimede sadece bey‘ lafzıyla anılması ile yetinilmiştir.⁶⁰ Dolayısıyla

⁵⁵ Ali Bardakoğlu, “Bey”, **DİA**, VI, 15.

⁵⁶ Bakara 2/275.

⁵⁷ En-Nisa, 4/29.

⁵⁸ Ali Bardakoğlu, **a.g.m.**, VI, 15.

⁵⁹ Cuma, 62/9-10-11.

⁶⁰ Kurtubi, **Camîu-l Ahkâm-ı Kur’ân**, XX, 374.

Cuma vaktinde sadece satış yapmak değil alış yapmak da Müslümanlara yasaklanmıştır.

1.3. Nida Kavramı

Nida kelimesi “ن - د - و - ” kökünden türemiş olup müfaale babından mastardır. Sesi yükseltmek ve açığa çıkartmaktır.⁶¹ Sesleniş, çağrı, davet etme, duyuru vb. anlamlara gelmektedir.⁶² Ayette⁶³ geçen nida lafzından kastın, Cuma namazı için okunan ezan olduğu belirtilmiştir.⁶⁴

Cuma namazı için nida, günümüzde beş vakit tüm dünya da camilerden yükselen ezandır. Namaz için ezan okunması ya da başka türlü bir çağrı yapılması ile ilgili olarak Kur’ân’ı Kerim’de herhangi bir emir yer almamıştır. Bu Hz. Peygamber’in (s.a.v.) koyduğu bir kuraldır. Ve bu kural Kur’ân’ı kerimde iki yerde teyid edilmiştir. Birincisi söz konusu ayet⁶⁵, ikincisi Maide suresi 58. ayettir.⁶⁶

1.4. Sa’y Kavramı

Se’a “س - ع - ي” kökünden türeyen bir fiildir. Koşmak, hızlı hareket etmek, harfi cerri ile kullanıldığında ilerlemek, gayret etmek⁶⁷, koşmaksızın hızlı yürümek⁶⁸ anlamlarını ifade etmektedir. Çalışmak, rızık peşinde koşuşturmak anlamlarında da kullanılmıştır.⁶⁹ “Kim ahireti ister ve bir mümin olarak ona yaraşır bir çabayla çalışırsa...”⁷⁰ ayeti sa’y kelimesinin bu manada kullanılmasına örnektir. Cuma ayetinde ‘fes’av ila’ ifadesi geçmektedir. Burada koşmaktan kastedilenin ise,

⁶¹ Rağıb el-İsfehâni, **Mûfredât**, 796.

⁶² İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem, **Lisânu’l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrut 1987, c. XV, s. 315; Serdar Mutçalı, **Arapça Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995, s. 873.

⁶³ Cuma 62/9

⁶⁴ Ayni, **Umdetü’l Kari**, VI, 232.

⁶⁵ Cuma 62/9

⁶⁶ Mevdudi, **Tefhimu’l Kur’ân**, VI, 307.

⁶⁷ Serdar Mutçalı, **a.g.e.**, 390.

⁶⁸ Rağıb el-İsfehâni, **Mûfredat**, 411.

⁶⁹ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar yay., İstanbul 2005, s. 496.

⁷⁰ İsra, 17/19.

kişinin ilgilenmekte olduğu işi bırakıp zaman geçirmeden Allah'ın zikrine yetişmeye çalışması olduğu belirtilmiştir.⁷¹

⁷¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili Tefsiri**, Sadeleştiren: Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Orhan Atalay, Akçağ yay., Ankara 2018, c. VIII, s. 358.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLGİLİ NASSLARDA CUMA NAMAZI

1.1. Kur’ân’da Cuma Namazı

Namaz, Kur’ân-ı Kerim’de yetmişden fazla ayetle müminlere farz kılınan bir ibadettir. Müminler, beş vakit namazı eda etmekle mükellef kılınmıştır. Bu mükellefiyette kadın ve erkek arasında hiçbir farklılık yoktur.⁷² Cuma’da beş vakit namazda olduğu gibi ayetle farz kılınmıştır. Allah u Teala şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah’ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır.”⁷³

Ayetteki lafızlar tek tek incelendiğinde Cuma namazının farz kılınma durumu ve ilgili hükümler ortaya çıkmaktadır. Araştırma konumuz da bu ayetin hitabının kapsamıyla ilgili olduğu için hem genel mana hem de kelimelerin her birinin ayetin geneline bakılarak çıkarılan hükümleri ehemmiyet taşımaktadır. Bu bağlamda Cuma namazının ilgili ayet kapsamında tefsirlerde nasıl işlendiğini inceleyelim.

1.1.1. Tefsirlerde Cuma Ayetinin Genel Anlamda İşlenişi

Araştırmamızın konusunu oluşturan ayet, Cuma suresinde geçmektedir. Sure on bir ayetten oluşmaktadır. Adını Cuma namazına koşmayı emreden dokuzuncu ayetinden alan bu sure Medine’de nazil olmuştur.⁷⁴

Cuma namazının farz kılındığı ayeti kerime de üç husus dikkate değerdir. Birincisi namaz için çağrı yapılmaktadır. İkincisi cuma gününe mahsusen bir namaz kılınmaktadır. Üçüncüsü cuma günü namaz için çağrı yapılmasıyla ilgili olarak ilk kez emir veriliyormuş gibi bir ifade kullanılmamaktadır. Bilakis ayetin siyak ve sibakından anlaşılmaktadır ki yapılan çağrı ve cuma gününe mahsusen kılınan namaz daha önceden ifa edilegelmektedir. Ancak yanlış olan, Müslümanların cuma günü namaza çağrıldıklarında gevşek davranmaları ve alışverişlerine devam etmeleridir.

⁷² Bakara 2/153; Nisa 4/43; Maide 5/6; Tövbe 9/71.

⁷³ Cuma 62/9.

⁷⁴ Mevdudi, *Tefhimu’l Kuran*, VI, 307.

Dolayısıyla Allah’u Teala, Müslümanların ezan okunurken Cuma namazının önemini kavramaları ve bunun farz olduğunu idrak ederek namaza koşmaları için bu ayeti inzal etmiştir.⁷⁵

Cuma suresinde namazın farz kılındığı ayetin “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا”, “Ey iman edenler” hitabıyla başlayarak müminlere yönelik olduğu ve bu hitapla kadın-erkek bütün mükellefleri kapsadığı görülmektedir. Araştırmamızın konusunu oluşturan bu genel hitabın ayrıntılarını sonraki başlıklara bırakarak ayetin devamındaki إِذَا نُودِيَ lafzı üzerinde duralım. “مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ” ifadesi iza edatını tefsir etmiş, “مِنْ” harfi cerri “في” yani “-de, -da” anlamına gelmiştir. Ayeti kerimedeki “نُودِيَ” lafzından murad ezan nidasıdır. İmamın hutbeyi okumak için minbere oturmasıyla okunan ezandır.⁷⁶ Bu mevzu ile ilgi Saib bin Yezid (r.a.)’den şöyle bir rivayet gelmiştir:

كَانَ النَّدَاءُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَوَّلُهُ إِذَا جَلَسَ الْإِمَامُ عَلَى الْمِنْبَرِ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فَلَمَّا كَانَ عُثْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَكَثُرَ النَّاسُ زَادَ النَّدَاءُ الثَّلَاثَ عَلَى الزَّوْرَاءِ

“Cuma günü ilk ezan imam minbere oturduğu zaman okunurdu. Rasulullah (s.a.v.), Ebu Bekir (r.a.) ve Ömer (r.a.) zamanında böyle yapılırdı. Osman (r.a.) zamanında insanlar çoğalınca Zevra üzerinde okunan ezan üçe çıkarıldı.”⁷⁷

Rasulullah (s.a.v.) zamanında yalnız bir ezan okunurdu. Cuma namazı için okunan ezanın vakti ile imamın hutbe okumak için minberin üzerine oturması aynı zamana tekabül etmekteydi. Hz. Osman (r.a.) zamanına kadar süregelen bu uygulama devam etmiş ve tek ezan okunmuştur. Fakat insanların çoğalması ve hutbeye yetişememe gibi nedenlerle Hz. Osman (r.a.) zamanında sayı arttırılmış ve ezanların sayısı üçe çıkartılmıştır. Zevra denilen mevkideki evin damından birinci ezan, kendisi minbere oturunca ikinci ezan okunmuş, inince de Cuma namazı için kamet getirilmiştir.⁷⁸ Sayı artsa da ayette emredilenin “dış ezan” olarak isimlendirilen birinci ezan olduğu söylenmiştir. Çünkü birinci ezan okununca Allah’ı anmaya koşmanın şartı olan çağırılma gerçekleşmektedir. Okunan ikinci ezan ise dışarıda bulunanlara işittirmek için değil Cuma’da hazır bulunanlara karşı hutbenin

⁷⁵ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, IX, 436.

⁷⁶ Aynî, *Umdetü’l Kari Şerhu Sahihi Buhârî*, VI, 232.

⁷⁷ Buhârî, *Kitabu’l Cuma*, 20.

⁷⁸ Kurtubi, *el-Camiu li Ahkâmî’l-Kur’ân*, XVIII, 101.

başlayacağını haber vermek içindir. Ayetten açıkça anlaşılan “genel davet ve çağrı” anlamının dışarıda okunan birinci ezana uygun düşeceği belirtilmiştir.⁷⁹

İbn-i Arabî, ayette geçen “*Salat*” kelimesinden muradın cuma namazı olduğunu, bununla başka bir şey kastedilmediğini söylemiştir. Bazı alimlerin buradaki “*Salat*” (namaz) ifadesinden kastedilenin Cuma namazı olmasının, lafzen bizzat kendisinden değil de icmâ ile anlaşıldığı yorumlarına karşı çıkmaktadır. Bugüne mahsus olan nidanın, Cuma namazının nidası olması sebebiyle bizzat lafızdan da anlaşılabilirliğini ifade etmiştir. Şayet buradan kasıt Cuma namazı olmasaydı, çağrıyı bugüne has kılmanın ve ona nispet etmenin anlamı olmazdı.⁸⁰

Cuma namazına yapılan çağrıdan sonra kelimelerin devamına baktığımızda فَاسْعَوْا (koşun) lafzını görmekteyiz. Burada koşmaktan kastedilen, kişinin ilgilenmekte olduğu işi hemen bırakıp zaman geçirmeksizin hutbeye yetişmeye çalışmasıdır. Yani telaş ile koşarak gitmek değildir.⁸¹ Hz. Ömer ve daha başka sahabeler tarafından ayet “فَاسْعَوْا إِلَى” yerine “فَامْضُوا إِلَى” (gidiniz) olarak okunmuştur. Keza Abdullah b. Mesut’un “Eğer ayetteki sa’y’den kasıt koşmak olsa idi, ridam düşene kadar koşardım,” dediği rivayet edilmiştir. Hasan Basri’de sa’y hakkında şöyle demiştir: “Vallahi bu, ayaklar üzerinde koşmak değildir. Çünkü müminler, namaza ancak sekinet ve vakar içinde gelmekle emir olundular. Bu, ancak kalple niyet ederek sebat ve huşu içinde gitmektir.”⁸² Görüldüğü gibi kişinin kalben namaz için yönelmesi, sükûnet içerisinde gelmesi ayetteki koşun emrinin anlamını karşılamaktadır.

Bu lafzın aynı zamanda Cuma namazının müminlere farz kılındığına işaret ettiği görülmektedir. Özellikle Serahsi, فَاسْعَوْا ile دَرُّوا أَلْبَيْعَ lafızlarını Cuma namazının farz oluşuna delil olarak görmektedir. Bu lafızları ele alarak ayeti iki vecihten değerlendirir. Birinci değerlendirmesi ‘koşun’ lafzı üzerinedir. Serahsi’ye göre bir şeye koşmanın emredilmesi, ancak onun farz oluşundan dolayıdır. Aynı şekilde ‘alışverişi bırakın’ lafzıyla Allahu Teala (c.c.) mübah olan bir durumun yani

⁷⁹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri**, VIII, 356.

⁸⁰ İbn Arabi, Ebu Bekir Muhammed bin Abdullah el-maruf, **Ahkâmu-l Kur’ân**, Beyrut, 2003, IV, s. 225.

⁸¹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri**, VIII, 358.

⁸² İbn-i Cerir et -Taberi, **Camiu’l-Beyan an Te’vili Âyi’l-Kur’ân**, Daru’l-Fikr, Beyrut, 1995, c. XIV, s. 127-128; İbn Kesir, **Tefsiru’l Kur’âni’l Âzim**, c. VIII, s. 120.

alışverişin terk edilmesini emretmektedir. Mübah olan alışverişin Cuma namazından dolayı terk edilmesi emri de onun farz oluşuna delil olduğunu gösterir.⁸³

Görülmektedir ki koşun lafzı Cuma'ya koşarak gelmeyi ifade etmenin yanı sıra emir kipinde olduğu için bu namazın müminler üzerine farz kılındığını da göstermektedir. Bir kimseden mübah olan bir davranışın yine emir kipiyle terk edilmesinin istenmesi de emredilen şeyin farziyetini gösteren bir emare olmuştur.

Ayeti kerimenin devamına baktığımızda ذَكَرَ اللَّهَ ifadesini görmekteyiz. Zikrullah “Allah’ı anmak veya Allah’ın müjdesi ve hatırlatması” demek olduğu için Kur’ân’ı, tesbihi, hamdi, vaazı, hutbeyi ve namazı kısaca hepsini kapsadığı görülmektedir. Fakat Cuma’nın şart ve temellerinden hareketle kendisine koşulması vacip olan Zikrullah’ın, Cuma’nın iki rekâtlık farz namazı ve öncesinde okunan hutbe olduğu belirtilmiştir.⁸⁴ Alimlerden bu ifadenin sadece hutbeye delalet ettiğini söyleyenler olduğu gibi⁸⁵ kastedilenin namaz olduğunu ifade edenlerde olmuştur.⁸⁶

“Zikrullah’a koşun” ifadesinden anlaşılmaktadır ki kişi Cuma namazına yetişmek için Allah’ın zikrine yani hutbeye koşmaktadır. Hutbeye koşmanın farz oluşu da Cuma namazının farziyeti sebebiyledir. Her ikisi de ذَكَرَ اللَّهَ kapsamına girdiği için bu ifade Cuma namazını da hutbeyi de kapsamaktadır.⁸⁷

Allah’ın zikrine koşmak emredildikten sonra, bunun yerine getirilmesi için “alışverişini bırakın” ifadesi gelmektedir. Burada “alış- veriş” kelimesinin zikredilmesi ile “özel olanın anılıp, genelin amaçlanması” (zıkr-i has irade-i amm) yoluyla mecazi olarak bütün işler kastedilmiştir. Alışveriş kelimesinin gerçek anlamında kullanıldığını ancak ayetten dolayı olarak o sırada diğer işlerin de bırakılmasının gerekli olduğunun anlaşıldığını ifade edenler de olmuştur. Nitekim Ata’dan nakledildiğine göre kişinin eşiyle mübah olan ilişkisi dahi o saatte haram olur. Ancak güvenlik işleri, toplum için zorunlu ve gerekli olan hususların gözetilmesi ayetin bir gereği olarak görülmüştür. Çünkü Cuma’nın şartları arasında hür ve güvenlikte

⁸³ Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, **el-Mebsût**, Matbaatü’s-Saade, Kahire, c. II, s. 21.

⁸⁴ Elmallılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, VIII, 358; Hayreddin Karaman, v.d., **Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri**, DİB yay., Ankara 2012, c. V, s. 351.

⁸⁵ Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, **et-Tefsiru’l-Kebir**, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, Beyrut, 1999, c. X, s. 542.

⁸⁶ Muhammed Tahir b. Aşur, **et-Tahrir vet-Tenvir Tefsiru İbn Aşur**, Beyrut, 2000, c. XXVIII, s. 202.

⁸⁷ Heyet, **el-Mevsûatü’l-fıkhiyye**, VIII, 180.

bulunmak, egemenlik ve genel izin gibi bazı şartlar sayılmıştır.⁸⁸ Bu tür durumlar sebebiyle Cuma namazının terkedilebildiği görülmektedir.

Alışveriş, mübah bir durumken vacip olan bir ibadete yapılan çağrıyla haram bir davranış olur. Alışveriş yapmanın yasaklandığı bu vakit Cuma namazının vaktidir. Allah’u Teala ayette “Cuma ezanı duyulduğunda alışverişini bırakınız” diye emretmiştir. Mübah olan bir davranış emir kipiyle yasaklanmıştır. Aynı zamanda bu yasaklama Cuma namazının farz oluşuna delildir ve farz bir ibadetin mübah bir davranışı yasaklamasına da örnektir.

Razi; bir taraftan alışverişin günlük hayatın en yaygın meşguliyet türü olması diğer taraftan da ticaretle uğraşanların kendilerini kazanma arzusuna kaptırma ihtimalinin daha fazla olması sebebiyle bu örneğin yani bey’in yasaklanmasının seçilmiş olduğunu belirtir.⁸⁹

Çünkü Cuma, insanların köylerinden ve beldelerinden şehir merkezine geldikleri gündür. Çarşıda kalabalığın, izdihamın, toplanmanın olduğu zaman duha vaktinin geldiği gündüzün ortaya çıktığı öğle vaktinin yaklaştığı zamandır. O zaman ticaret alevlenir, alışveriş çoğalır. Akıl Allah’ın zikrini bırakıp alışverişle meşgul olacağı o zamanda mescide doğru ilerleyen insanlara denilir ki; ahiret alışverişine başlayın dünya alışverişini terk edin.⁹⁰

Alışverişin yasaklanması ile ilgili yukarıda yapılan yorumlardan şu sonuç çıkarılmaktadır, burada yasaklanan sadece alışveriş değil Allah’ın namaz için yaptığı çağrıya kulak asmayıp ahiret kazancı yerine dünyevi kazancının tercih edildiği her türlü meşgaledir. Razi’nin de dediği gibi alışveriş sadece bir örnektir. Şayet sadece alışveriş yapanlara bir çağrı olsaydı farklı meslek gruplarındaki insanlar bu çağrının kapsamına girmiyormuş gibi bir yorum çıkarılırdı. Halbuki Allah Rasulu’nun (s.a.v.) buyurduğu gibi:

النبي (ص) قال: الجمعة علي كل من سمع النداء

“Ezanı işiten herkesin üzerine Cuma namazı vaciptir.”⁹¹

Bir de şu açıdan bakılmalıdır ki; Mekke’nin coğrafi yapısı itibarıyla orada yaşayan insanların geçim kaynağını büyük ölçüde ticaret karşılıyordu.⁹² Üstelik

⁸⁸ Elmallılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, VIII, 358.

⁸⁹ Kurtubi, **Ahkâmü’l Kur’ân**, XX, 374.

⁹⁰ Ayni, **Umdetü’l Kâri**, VI, 232.

⁹¹ Ebu Davut, **Salat**, 1056.

surenin nüzul sebebi alışveriş örneğinin niçin verildiğinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Özel de verilen örnek, alışveriş ve ticaret üzerinden olsa da hadislerle bakıldığında ve aklî olarak yorumlandığında Allah'ın zikrinden uzaklaştıracak her türlü meşguliyetin bu kapsama girdiği görülmektedir. Yasaklamayı sadece alışveriş üzerinden değerlendirenler kadınların alışverişle meşgul olmadığını söyleyerek bu durumu ayetin tahsîsi için sebep göstermişlerdir.

Ayeti kerimenin devamına bakıldığında “Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın” ifadesiyle yasaklanan bu alışverişin namaz süresi içinde olduğu görülmektedir. “Yeryüzüne dağılınız” ifadesiyle, muhtemelen, Müslümanların yakın çevrelerinde bulunan ve dini uygulamalarına en fazla muttali oldukları Yahudilerin, cumartesi uygulamaları dolaylı olarak eleştirilmiştir. Çünkü onlar, cumartesiye yasaklı bir gün haline getirmişlerdir.⁹³

Süleyman Ateş, “Allah'ın lütfundan nasip arayın” emrinin vücub için değil ibaha için olduğunu söylemiştir. Cuma namazından çıktıktan sonra rızık arayışına girilebilir yoksa mecburen yapacaksınız anlamında değildir. Cuma saati dışında bütün günü tatil etmek ne farz ne de sünnettir. Tam tersine ayet Cuma namazından sonra herkesin işine gücüne gitmesini öğütlemektedir. Bu ayetin hükmüne göre namazı eda eden kişinin, gidip çalışması, kâr ve kisbiyle meşgul olması daha uygundur. Kasimi, Ehl-i Kitap'a benzememek için cuma günü tatil yapmamanın daha uygun olacağını söylemiştir ancak bu görüş pek yerine değildir. Müslümanların dinlenmeye ihtiyaçları vardır. Haftanın herhangi bir gününü tatil yapabilecekleri gibi cuma gününü de tatil yapabilirler. Fakat cuma gününün tatil yapılacağına dair dini bir nass mevcut değildir. Ancak bu, Müslümanlar arasında teamül haline gelmiş, bu konuda bir nevi icmâ olmuştur.⁹⁴

1.1.2. Tefsirlerde Cuma Namazının Kadınlar Açısından İşlenişi

Cuma namazı birçok ihtilaflı fıkhi meseleyi içerisinde bulunduran bir konudur. Bu meselelerden biri de kadınların Cuma ile mükellef olup olmadığı

⁹² Ali Bardakoğlu, “Bey’”, **DİA**, İstanbul, 1992, c. IV, s. 15.

⁹³ Hayreddin Karaman, v.d., **Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri**, 352.

⁹⁴ Süleyman Ateş, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, IX, 441.

hususudur. Mükellefiyetin kadından kalktığını söyleyenlerin yanında kalkmadığını ileri sürenler de vardır. Bu bölümde bu iki görüşün, ilk dönemden son döneme kadar tefsirler de nasıl değerlendirildiği ve hadislerle bağlantı kurularak ayetin nasıl yorumlandığı incelenecektir.

Cuma namazının kadınlara farz olmadığı görüşü cumhurun görüşü olarak kabul edilmiş ve bu şekilde süregelmiştir. Bu görüşü savunanlar, ayetin genel seslenişinden yola çıkarak zahirde hitabın umuma olduğunu söylemiştir. Yani Cuma, bütün mümin erkek ve kadınların üzerinedir. Sonrasında ise sünnetin umumi olan bu hitabı açıkladığı ifade edilmiştir. Hür kadınlar, köleler, yolcular, cariyeler, rahatsızlıkları sebebiyle yürüyemeyen engelliler ve hastalar ayetin kapsamında görülmemiştir. Bu görüşe Ebu Zübeyr'in Cabir'den rivayet ettiği hadis delil olarak gösterilmiştir. Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

“Kim Allah’a ve ahiret gününe iman ederse, cuma gününde Cuma namazını kılmakla yükümlüdür. Hasta, yolcu, kadın, çocuk yahut köle müstesnadır. Her kim bir oyalanma ya da bir ticaret ile bu namazdan müstağni olacak olursa, Allah da ondan müstağnidir. Allah Ganidir, Hamid’dir.”⁹⁵

Bu meselede ilim adamları arasında görüş ayrılığı bulunmadığı da ilave edilmiştir.⁹⁶ Ayetin tahsîsi için kullanılan bir başka hadiste Ebu Davut’un rivayetidir:

“Cuma’yı cemaatle kılmak her Müslümana farzdır. Yalnız şu dört kişiye; köleye, kadına, çocuğa ve hastaya farz değildir.”⁹⁷

Ancak, Cuma suresi 11. ayeti kerime de kervan gelince cemaatin dağılıp yalnız on iki erkek ile bir kadının Hz. Peygamber’le beraber Cuma kıldığını anlatan rivayetten, Peygamber devrinde kadınların da bu namazı kıldıkları anlaşılmaktadır.⁹⁸ Süleyman Ateş, farz olmamakla birlikte kadınların camiye gelip kendilerine mahsus yerde namaz kılmalarında bir sakınca olmadığını hatta daha iyi olduğunu belirtmiştir. Çünkü o gün geldiklerinde vaaz ve hutbeyi dinler, bilgili ve bilinçli olurlar. Bayram

⁹⁵ Daruktuni, **Sünen**, II, 3.

⁹⁶ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî, **Kitâbu’l Ahkâmu’l-Kur’ân**, thk. Muhammed es-Sadık el-Kamhavi, Beyrut, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1996, c. V, s. 340; Eş-Şâfiî, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas, **Tefsiru-l İmam Şâfiî**, thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferran, Daru’t-Tedmuri, 2006, c. III, s. 1357; Kurtubi, **el-Camiu Ahkâmu’l Kur’ân**, XX, 468.

⁹⁷ Ebû Davûd, **Salat**, 1076.

⁹⁸ Mukatil b. Süleyman’ın tefsirinde de mescidde on iki erkek ve bir kadının kaldığına dair rivayete yer verilmiştir. Konu hakkında Bkz. Mukatil b. Süleyman, **Mukatıl bin Süleyman Tefsiri**, thk. Ahmet Ferit, Beyrut, 2003, c. I, s. 362.

namazlarında Peygamber (s.a.v.), adet halinde bulunan kadınların dahi mescide gelmesini emretmiş ayrıca hutbesinde erkeklere öğütlerini bitirdikten sonra kadınlar tarafına gidip onlara da nasihat etmiştir.⁹⁹

İbn-i Kesir, Cuma namazının, şartlarını taşıyan kimseler üzerine farz-ı ayn olduğunu söylemiştir. Fakat bütün namazlarda şart olan İslam, akıl, buluğ, taharet şartlarından başka Cuma namazının kendine özel açıklanmış vucub ve sıhhat şartları vardır. İbn-i Kesir, “Ey iman edenler!” hitabının evveleminde bu şartları taşıyanlar için olduğunu söylemiştir. Cuma namazı için vucub şartları; hürriyet, erkeklik, ikamet, sıhhat, yürüme kudreti ve selamet olarak sıralanmıştır. İbn-i Kesir, Cuma namazı için erkeklik şartı olduğunu ve kadınlara Cuma’nın vacip olmadığını söylemiştir. Ancak kendisinde vucub şartları bulunmasa da Cuma kendisine farz olmayan kimseler dahi kılacak olurlarsa vaktin farzı yani öğle namazı sakıt olur. Yani Cuma’yı kılmak bu namazın şartlarını taşımayan kimselere yasaklanmamıştır. Ancak kendisine farz olmayan kimse namazı kılmama konusunda izinli sayılmıştır. Bunun sebebi de bu şartların Cuma’nın sıhhatinin değil, vucubunun şartı olmasıdır. Onun için kılabilirdikleri takdirde sahih olup, namazın sevabına nail olacakları belirtilmiştir. Mümin oldukları için “koşunuz” emrinin bunlar hakkında mendubiyet ifade edeceği söylenmiştir.¹⁰⁰

Bu durumda kadınlar mükellef olmasalar dahi Cuma’yı kıldıklarında tekrar öğle namazını kılmalarına gerek kalmamaktadır. Kıldıkları Cuma namazı öğlenin yerine geçmektedir. Koşunuz emrinin, Cuma namazı kendilerine vacip olanlar için emir niteliğinde olduğu belirtilmiştir. Kadınlara Cuma vacip olmadığı için bu emir onlar için mendup hükmünde görülmüştür.

İbn-i Kesir, Cuma namazının sıhhat şartlarından biri olan cemaat şartı için, kadınların ve çocukların cemaatten sayılmayacağını onlarla cemaatin gerçekleşmeyeceğini söylemiştir. Çünkü cemaat şartının gerçekleşmesi için akıl, baliğ ve erkek olma şartı vardır. Yani Cuma namazının kılınması için şart olan cemaat sayısına kadınlar, hür ve mukim olsalar dahi yine de dahil olamazlar. Ancak Cuma namazıyla mükellef olmayan köle ve misafirler, hasta ve mazereti olanlar

⁹⁹ Süleyman Ateş, **Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri**, IX, 442.

¹⁰⁰ İbn-i Kesir, **Hadislerle Kur’ân’ı Kerim Tefsiri**, XIV, 7900.

Cuma namazına katılırlarsa onlarla cemaat gerçekleşir ve onlar sayıya dahil olurlar.¹⁰¹

İbnu'l Arabi'nin, kitap delilinden hareketle ayeti kerime de yer alan iki lafzın üzerinde durduğu görülmektedir. Bunlar 'تُودَى' ve 'تَرَوْا اللَّيْلَ' lafızlarıdır. İbnu'l Arabi, bu lafızlar üzerinden kadınların Cuma namazıyla mükellef olmadıkları sonucunu çıkartır. Ayette geçen 'تُودَى' ifadesinden kastın Cuma ezanı olduğu ve işiten herkesin namazı kılmakla mükellef tutulduğu belirtilmiştir. Ayeti kerimede:

“Ey iman edenler Cuma ezanını duyduğunuzda hemen Allah'ı anmaya koşun”¹⁰² buyrulmaktadır. Koşun emri bu nidayı işitenlerin Cuma namazı ile mükellef olduğunu göstermektedir. Hadiste de Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

“Ezanı işiten herkese Cuma namazı farzdır.”¹⁰³

Ayet ve hadis birbirleriyle bağlantılı olarak değerlendirildiğinde, Cuma ezanını duyardan kastın evi mescide yakın olup nidayı işiten kimse olduğu görülmektedir. Yani evi uzakta olup da Cuma ezanını duymayan kimse 'يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا' hitabının kapsamına girmez. Ancak İbnu'l Arabi buna bir istisna daha getirmiş ezanı duysa ve evi yakın olsa dahi bazı kişilerin de Cuma ile mükellef olmaması sebebiyle bu hitabın altına girmediğini söylemiştir. Öncelikli olarak İbnu'l Arabi'nin, kitabında sıraladığı Cuma namazının vücut şartlarının içindeki iki şartın erkeklik ve hür olma özellikleri olduğunu görüyoruz. Bu sebeple İbnu'l Arabi köle ve kadınlar nidayı işitse dahi Cuma namazı ikisine de vacip değildir, demiştir. Çünkü onların Cuma ehlinde sayılmadığını söylemiştir. İbnu'l Arabi'ye göre, kölelerden Cuma namazının düşürülmesinin ayette delil olarak bir nüktesi vardır. “Alışverişi bırakın” emriyle Allahu Teala alışveriş yapanları Cuma hitabına mazhar tutmuştur. Köle ve çocuk alışveriş yapamaz. Köle efendisinin emri altında olduğu için çocuk da yaşının küçüklüğü sebebiyle kendi malını tasarruf etme yetkisinde değildir.¹⁰⁴

Osman Şahin'in, İbnu'l Arabi'nin köle ve çocuk hakkındaki bu yorumuna farklı bir ilave daha getirdiği görülmektedir. Ona göre kadınlar da bu kapsamın içindedir. O dönemde kadınların alışverişle uğraşmadıkları buna göre da ayetin işaret

¹⁰¹ İbn'i Kesir, a.g.e., XIV, 7900.

¹⁰² Cum'a 62/9

¹⁰³ Ebu Davut, **Salat**, 1056.

¹⁰⁴ İbnu'l Arabi, **Ahkâmu'l Kur'ân**, IV, 250.

yoluyla kadınlara Cuma sorumluluğu yüklenmediğine delalet ettiğini söylemiştir. Bu durumda fıkıh usulünde kabul edilen kural uyarınca ayetin devamındaki daraltıcı kayıt, baştaki umumi (genel) ifadeyi tahsîs etmiş olmaktadır.¹⁰⁵

Alışverişin yasaklandığı bu vakitle ilgili bazı konularda fakihler arasında görüş ayrılıkları yaşandığı ve bu durumun farklı fıkhi sonuçların oluşmasına da sebep olduğu görülmektedir. Bu konuda fıkhi sonuç doğuran durumlardan biri de hiç şüphesiz bu vakitte yapılan alışverişin hükmü ve alışveriş in sahih¹⁰⁶ mi ya da fasid¹⁰⁷ mi sayıldığıdır. Alışverişi bırakma emri Cuma kendisine vacip olanları mı kapsamaktadır yoksa herkes bu emrin içine girmekte midir?

Öncelikli olarak bu vakitte yapılan alışverişin hükmüne bakıldığında, ayeti kerimeden hareketle İslam hukukçuları, Cuma namazı için, iç ezan okunduğu sırada yapılan alım satımların yasaklandığı konusunda görüş birliği etmişlerdir. Hanefiler bu yasak hükmünü tahrimen mekruh, çoğunluk ise haram terimi ile ifade etmiştir. Ancak bu sırada yapılan akdin feshedilmesinin gerekip gerekmediği hususu ise tartışmalıdır.¹⁰⁸ Bu tartışmalı durum cuma namazı kendisine vacip olanlarla ilgilidir.

İmam Malik'in görüşüne göre cuma namazı için ezan okunulduğu vakit, alışverişin terkedilmesi gerekmektedir. Bu vakitte yapılan alışverişler ona göre feshedilir. Ancak köle azat etmek, nikâh, talâk ve başka akitler fesh olmaz. Zira insanların alışverişle uğraştıkları gibi bu gibi şeylerle uğraşmak adetlerinden değildir. Maliki mezhebi alimleri derler ki: Şirket, hibe ve sadaka da aynı şekilde nadiren görülen işlerdendir. Bu sebeple fesh olmazlar.¹⁰⁹

İbnul Arabi'nin ve Kurtubi'nin görüşüne göre sahih olan yapılan bütün akitlerin fesh olmasıdır. Çünkü alışverişin yasaklanması, onunla uğraşılması ve Cuma namazından alıkoyması sebebiyledir. Buna göre Cuma namazını eda etmekten

¹⁰⁵ Osman Şahin, **Cuma Namazı Mükellefiyeti**, 427.

¹⁰⁶ Beyi sahih, zatı ve vasfı itibariyle meşru olan bey akdi demektir. Buna "bey-i caiz" de denir. Meşruiyet, icap ve kabulün meşru suretle birbirine bağlanmasıyla meydana gelir. Vasfen meşruiyette akitlerin rızaları ve semenin belli olmasıyla gerçekleşir. Detaylı bilgi için Bkz. Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 54.

¹⁰⁷ Bey'i fasid, esasen sahih olup vasfı itibariyle sahih olmayan yani zaten münakid olup da bazı harici vasıfları bakımından meşru olmayan bey' demektir. Detaylı bilgi için Bkz. Mehmet Erdoğan, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁰⁸ Heyet, **ilmihal**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, c. II, s. 374.

¹⁰⁹ Ebu Abdullah Muhammed b. Sahnûn b. Said et-Tenuhi, **Müdevvenetü'l Kübra**, Beyrut, 1994, c. I, s. 234.

alıkoyan bütün akitler şer'an haramdır ve bu konuda gerektiği gibi sakınılması için akitler fesh olunurlar.¹¹⁰

Zemahşeri genel olarak ilim adamlarının, alışverişin bu vakitte fasid olması sonucunu vermediği görüşünde olduklarını belirtmiştir. Çünkü aslen alışverişin kendisi haram değildir. Ancak burada onunla uğraşmak vacip olanla uğraşmaktan alıkoyduğu için alışveriş yasaklanmıştır. Gasp olunmuş bir arazide ve elbisede namaz kılmak ile gasp olmuş su ile abdest almak gibidir.¹¹¹

Şâfiî ve Ebu Hanife'ye göre bu vakitte yapılan alışveriş akdi sahihtir ve fesh olmaz.¹¹² Cuma kendisine vacip olmayanlar mükellef olmadıkları için bu saatte alışveriş yapmalarında bir sakınca var mıdır ya da alışveriş ve akitleri sahih olur mu bu konuyu inceleyelim.

İmam Malik kendisine Cuma namazı vacip olmayan kadın, köle ve çocuk İslam ehlinde oldukları için bu saatte alışveriş yapmasını hoş görmez. Ancak bu kimselerin satış yapmalarında da satın almalarında da alışverişleri fasid olmaz demiştir. Kendisine Cuma namazı vacip olan bir kimse çocuk ve köleden bir şeyler satın alsa alışveriş fesh olur. Cuma vacip olan, olmayan kimseye bir şeyler satar ya da bir şeyler alırsa bu alışveriş bozulmuş olur. Ayrıca Cuma vakti imamın çarşı ehlini alışverişten menetmesi gerekmez.¹¹³ İmam Şâfiî'ye göre, kendisine Cuma namazı vacip olmayan köle, kadın ve hasta gibi kimselerin alışveriş yapmalarında beis yoktur. Bu vakitte yaptıkları akitleri sahihtir.¹¹⁴

Cuma namazı ile yükümlü olmayanların ezan okunduğunda Allah'ı anmaya (Cuma namazına) koşmalarının vacip olmadığı söylenmiştir. Dolayısıyla bu kimselerin alışveriş yapmaları da haram olmaz. Alışveriş yapan taraflardan biri Cuma namazıyla yükümlü olur diğeri olmazsa alışveriş her iki taraf için de haram olur. Zira bu durumda Cuma ile yükümlü olmayan kişi, yükümlü olanın günah işlemesine yardımcı olmuştur.¹¹⁵

¹¹⁰ İbnu'l Arabî, **Ahkâmu'l Kur'ân**, IV, 250; Kurtubî, **Ahkâmu'l Kur'ân**, 374.

¹¹¹ Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârîzm, **el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl**, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1977, c. IV, s. 106.

¹¹² Heyet, **İlmihal**, II, 374.

¹¹³ Sahnûn, **Müdevvenetü'l Kübra**, I, 234.

¹¹⁴ Halil Günenç, **Büyük Şâfiî İlmihal**, İlim yay., İstanbul, s. 167.

¹¹⁵ Mehmet Keskin, **Dört Mezhebe Göre İslam İlmihali**, Çağrı Yayınları, İst. 2012, s. 215.

Genel itibariyle bakıldığında kadınların Cuma ezanını duysalar dahi camiye koşmaları gerekli görülmemiştir. Cuma'dan muaf tutuldukları için, kendisine namazın vacip olduğu bir kimseyi engellemediği sürece alışveriş yapabileceği söylenmiştir.

Yaşar Nuri Öztürk tefsirinde, kadınların Cuma namazı ile mükellef olduğunu ifade etmiştir. Geleneksel fıkıh kitaplarının sıraladığı şartların Kur'ân'ı Kerim'le bir ilgisinin olmadığını belirtmiş ve bunları siyasal perspektiflerin ürünü olarak görmüştür. Hitabın bütün müminlere olduğunu söylemiş bunun yanı sıra kadınların Cuma'ya gelmelerini zorlaştıracak sebeplerin olacağını ifade etmiştir. Ancak kadınların Cuma kılmamayı prensip haline getirmelerini, Allah'ın emrini erkeklere özgüleyerek kadınların bu hayati ve ilahi aktivitenin dışına itilmesini Kur'ân'ın ruhuna aykırı görmüştür.¹¹⁶

Görüldüğü gibi iki görüşte de ayetin hitabının genel olduğu ifade edilmiştir. Cuma'nın toplumsal olarak fayda sağlayan bir ibadet olduğu, kadınların bu ibadetin dışına itilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Ancak farz olmadığını savunanlar ayetin hadisle tahsis edildiğini söylemişlerdir. Bu tahsis sebebiyle kadınlardan Cuma namazı yükümlülüğünün kaldırıldığı görülmektedir. Diğer görüşte olanlar ise kadınların Cuma'ya gelmesine mâni durumların ortaya çıkabileceğini ancak bu durumların, farziyetin kaldırılmasına sebep olarak gösterilemeyeceğini ifade etmişlerdir.

1.2. Sünnette Cuma Namazı

Cuma'nın farziyeti, namazın kılınma şartları, fazileti ve özürsüz olarak kılmayanların uyarılması gibi pek çok bilgi hakkında hadisler nakledilmiştir. Bu bağlamda Cuma namazının ilgili hadislerde nasıl işlendiğini inceleyelim.

1.2.1. Hadislerde Cuma Namazının Genel Anlamda İşlenişi

Cuma gününün önemine ve faziletine işaret eden hadislerden biri Ebu Hureyre'den rivayet edilmiştir:

¹¹⁶ Yaşar Nuri Öztürk, **Kur'ân'daki İslam**, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1995, s. 515.

نحن الاخرون السابقون يوم القيامة ، بيد انهم اوتوا الكتاب من قبلنا ، ثم هذا يومهم الذي فرض عليهم فاختلفوا فيه، فهدانا الله ، فا اناس لنا فيه تبع: اليهود غدا ، و النصارى بعد غد

“Biz sondakileriz ve biz öne geçenleriz. Şu kadarı var ki onlara bizden önce kitap verildi, bize de onlardan sonra. Bugün (Cuma) onların hakkında ihtilafa düştükleri gündür. Allah bize o günü gösterdi. İnsanlar bugün itibariyle bize tabidirler. Yahudilerin günü yarındır (Cumartesi), Hristiyanların günü ertesi gündür. (Pazar)”¹¹⁷

Hadiste görüldüğü gibi Yahudi ve Hristiyanlara kitap ve cuma günü daha önce verilmesine rağmen onlar bugün hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Ve Yahudiler cumartesiye, Hristiyanlar da pazar gününü kendileri için kutsal kabul etmişlerdir. Akabinde cuma günü Müslümanlar için kutsal bir gün hükmünde olmuştur.

Ebu Hureyre'den (r.a.) gelen başka bir rivayette Cuma gününün faziletini göstermektedir:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: خَيْرُ يَوْمٍ طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ يَوْمَ: اللهُ عَنْهُ، قَالَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، رَضِيَ ا الْجُمُعَةِ: فِيهِ خُلِقَ آدَمُ، وَفِيهِ أُدْخِلَ الْجَنَّةَ، وَفِيهِ أُخْرِجَ مِنْهَا وَلَا تَقُومُ السَّاعَةُ إِلَّا فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ

“Nebi'ye (s.a.v) cuma gününe niçin bu adın verildiği sorulduğu zaman şöyle cevap vermiştir: Şüphesiz babanız Adem'in yaratılışı o günde toplandı. Cennete o günde girdi ve o gün çıkarıldı. Ve Kıyamet o günde kopacaktır.”¹¹⁸

Hiz. Âdem'in (a.s.) bugün de yaratıldığını hadis bize haber vermektedir. Ve yine Müslim, cuma günü cennete koyulduğunu rivayet etmiştir. Hiz. Âdem'in (a.s.) yaratılmasının cennetin haricinde olduğu daha sonra yine cuma günü cennete koyulduğu görülmektedir. Hadisin devamında kıyametin de cuma günü kopacağı bildirilmiştir.

Cuma gününün diğer günlerden farklı bir özelliği duaların kabul edildiği icabet saatinin bulunmasıdır. Allah Rasulu'nun (s.a.v.) Cuma gününden bahsettikleri hakkında Ebu Hureyre'den şöyle bir rivayet gelmiştir:

ذكر يوم الجمعة فقال فيه ساعة لا يوافقها عبد مسلم وهو قائم يصلي يسأل الله تعالى شيئا الا اعطاه اياه و أشار بيده يقللها

¹¹⁷ Buhârî, Cuma, 1.

¹¹⁸ Müslim, Cuma, 18.

“Cuma gününde öyle bir saat vardır ki Müslüman bir kul namaz kılarken bu saate rast gelir de Allah’tan (c.c.) bir şey isterse mutlaka Allah (c.c.) ona istediğini verir, buyurdu ve o saatin kısa olduğunu anlatmak için eli ile işaret etti.¹¹⁹

Hadiste icabet saatinin kesin olarak tayin edilmediği ifade edilmiştir. Gizli kalmasının o vakte rast gelir umuduyla Cuma’nın ekser vaktini zikir, ibadet ve dua ile geçirmeye sebep olduğu için ümmet hakkında ayrıca bir rahmet olduğu söylenmiştir.

Peygamberin baş parmağını elinin ortasına tesadüf eden diğer iki parmağına basarak işaret etmesi icabet saatinin pek kısa olduğuna serahaten delalet etmektedir. İbnu’l- Müneyyir tarafından Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu vakti çok kısa bir zaman olarak haber vermesinin ibadete teşvik maksatlı olduğu söylenmiştir.¹²⁰ Bu mevzu ile ilgili icabet saatini bildiren iki rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Ebu Musa el-Eşari’nin oğlu Ebu Bürde’den gelen rivayettir:

“Abdullah bin Ömer bana, babanın icabet saati hakkında hadis rivayet ettiğini duydun mu? diye sordu. Bende evet onu şöyle derken işittim: Rasulullah’ı (s.a.v.) şöyle derken işittim: icabet saati imamın minbere oturmasından Cuma namazı eda edilinceye kadar olan süredir.”¹²¹

İkinci rivayette ise Ebu Hureyre, Abdullah b. Selam’a Ka’b b. Ahbar¹²² ile cuma günündeki icabet saati hakkındaki sohbetini anlatıyorken Abdullah b. Selam şöyle demiştir: “o anın hangi saat olduğunu biliyorum. Ebu Hureyre, ‘onu bana haber ver,’ dedi. Abdullah b. Selam’da ‘o vakit cuma gününde son saattir,’ cevabını verdi. Ebu Hureyre, ‘O, cuma gününün son saati nasıl olabilir. Halbuki Rasulullah (s.a.v.), ‘Müslüman namaz kılarken o vakte tesadüf etmez ki...’ buyurmuştur. O saatte namaz kılınmaz, demiştir. Abdullah b. Selam, Rasulullah (s.a.v.) ‘Kim bir mecliste namazı beklerse namaz kılincaya kadar namazdadır.’ diye buyurmadı mı? İşte o budur, dedi.¹²³

¹¹⁹ Ebû Davûd, **Cuma**, 1033.

¹²⁰ Süleyman b. Eşas es-Sicistani, **Sünen-i Ebû Davûd**, mütercim. Necati Yenieli, Hüseyin Kayapınar, İstanbul 1988, Şamil yay., c. IV, s. 129.

¹²¹ Müslim, **Cuma**, 16; Ebu Davut, **Cuma**, 1034.

¹²² Kendisi Müslüman olmadan önce Yahudilerin en bilginlerindendi. Hz. Peygamber’den Mürsel olarak ve diğer bazı büyük sahabelerden hadis rivayet etmiştir. Bkz. Es-Sicistani, **a.g.e.**, IV, 121.

¹²³ Ebû Davûd, **Cuma**, 1033.

Ebu Musa hadisi hem ızdırab hem de inkıta dolayısıyla ma'lul bulunmuştur. Ulemanın çoğunluğu tarafından icabet saati olarak Abdullah b. Selam'ın hadisinin daha sabit olduğu söylenmiştir. Dolayısıyla bu hadis tercih edilmiştir. Ayrıca Ka'b 'ın Tevrat'tan icabet saati hakkında bilgi vermesi¹²⁴ Rasulullah'ın (s.a.v.) şeriatının eski şeriatları tasdik ettiğini göstermektedir.¹²⁵

Faziletine ve önemine dair ele aldığımız rivayetlerden sonra Cuma namazının farziyetine delalet eden hadisleri inceleyelim. Abdullah İbnu Amr İbni'l As (r.a.)'dan bu konuyla ilgili şöyle bir rivayet bize ulaşmıştır: Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

النبي (ص) قال: الجمعة علي كل من سمع النداء

“Ezanı her işitene Cuma farzdır.”¹²⁶

Hadis Muhammed b. Said et-Taifi'den dolayı tenkide uğramış ise de cemaati terk etmenin kötülüğü konusunda Ümmü Mektum'un rivayetinin bu hadisi takviye ettiği söylenmiştir. Ebu Davud bu hadisi merfu¹²⁷ olarak görmektedir. Bu hadis genel itibariyle, Cuma namazının şehir içinde olduğu gibi dışında oturana da farz olduğu konularında ele alınmış olsa da “ezanı işiten herkese” lafzıyla kadın-erkek ayrımı yapılmayıp geneli kapsaması itibariyle konumuzla da bağlantılıdır.¹²⁸ Yani kadın-erkek buluşa ermiş olan ve ezanı işiten herkese Cuma namazının farz olduğu belirtilmektedir.

Cabir'den (r.a.) rivayet edilmiştir. Rasulullah (s.a.v.) bize hitap ederek şöyle buyurdu:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ، تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا، وَبَادِرُوا بِالْأَعْمَالِ الصَّالِحَةِ قَبْلَ أَنْ تَشْغَلُوا، وَصَلُّوا الَّذِي بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ رَبِّكُمْ بِكَثْرَةٍ ذِكْرُكُمْ لَهُ، وَكَثْرَةُ الصَّدَقَةِ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ؛ تُرْزَقُوا وَتُنْصَرُوا وَتُجَبَّرُوا، وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ قَدْ افْتَرَضَ عَلَيْكُمُ الْجُمُعَةَ فِي مَقَامِي هَذَا، فِي يَوْمِي هَذَا، فِي شَهْرِي هَذَا، مِنْ عَامِي هَذَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، فَمَنْ تَرَكَهَا فِي حَيَاتِي أَوْ بَعْدِي، وَلَهُ إِمَامٌ عَادِلٌ أَوْ جَائِرٌ؛ اسْتَخَفَّافًا بِهَا، أَوْ جُحُودًا لَهَا، فَلَا جَمَعَ لِلَّهِ لَهُ شَمْلُهُ، وَلَا بَارَكَ لَهُ فِي أَمْرِهِ، أَلَا وَلَا صَلَاةَ لَهُ، وَلَا زَكَاةَ لَهُ، وَلَا حَجَّ لَهُ، وَلَا صَوْمَ لَهُ، وَلَا بَرَ لَهُ، حَتَّى يَثُوبَ، فَمَنْ تَابَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ

¹²⁴ Ali Osman Ateş, **İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri**, 58-61.

¹²⁵ es-Sicistani, **a.g.e.**, mrc. Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar, IV, 130.

¹²⁶ Ebu Davut, **Salat**, 1056.

¹²⁷ Merfu hadis; Söz, fiil, takrir, fıtrı veya ahlaki vasıf olarak açıkça veya dolaylı bir şekilde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) izafe edilen hadistir. Bkz. İsmail Lütfi Çakan, **Hadis Usûlü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yay. İstanbul, 2007, s. 115.

¹²⁸ es-Sicistani, **Sünen-i Ebû Davûd**, mrc. Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar, V, 140.

“Ey insanlar! Ölmeden önce Rabbinize tövbe ediniz. (Hastalık, yaşlılık gibi nedenler ile) meşgul olunmanızdan önce iyi işler ile Allah’a yaklaşınız. Gizli ve açık şekilde sadaka vermek suretiyle Allah’a kendinizi sevdiniz. Bunların sonucunda durumunuz düzelsin, ilahi yardıma kavuşasınız. Ve rızıklanasınız. Biliniz ki Allah u Teala size bu günümde bu ayımda şu makamımda Cuma’yı farz kıldı. Artık kim zalim veya adil bir devlet başkanı bulunmasına rağmen onu değersiz görerek hakkını küçümseyerek terk ederse, Allah onun iki yakasını bir araya getirmesin. Dikkat edin! O kimsenin namazı yoktur. Dikkat edin! Onun orucu da yoktur. Ancak tövbe ederse başka! Allah da tövbesini kabul eder.”¹²⁹

Haftalık toplu ibadetin yapıldığı bugün de gusül almanın faziletine dair bizlere ulaşan rivayetler aynı zamanda Cuma’nın farziyetine de delalet etmektedir.

İlk olarak Hz. Hafsa’dan (r.a.) rivayet edilen hadiste Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

قال رسول الله (ص): ‘علي كل محتلم رواح الي الجمعة و علي كل من راح الي الجمعة الغسل’

“Her ihtilam olana cumaya gitmek vaciptir. Cuma’ya her gidene de gusül vaciptir.”¹³⁰

Nesai, Sünen’inde, hadisin isnadını rivayet etmiştir. Ve Hz. Hafsa (r.a.)’dan rivayet edilen bu hadis Müslim’in şartlarına ve Nesai’ye göre sahih¹³¹ bir hadis olarak kabul görmüştür.¹³²

Benzer mana da başka hadisler de bulunmaktadır. Ebu Said el-Hudri’nin rivayetinde Allah Rasulu (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

الغسل يوم الجمعة واجب علي كل محتلم

“Cuma günü gusletmek ihtilam olan herkese vaciptir.”¹³³

Nerdeyse hadis kitaplarının tamamında yer alan, sahih bir hadis olduğu görülmektedir. Ergenlik çağına giren herkese (çocuk hariç) yapılan bir hitap vardır.

¹²⁹ İbn Mâce, **İkametüs Salavat**, 78.

¹³⁰ Nesâî, **Cuma**, 25.

¹³¹ Sahih hadis; Adalet ve zabt sahibi (öğrendiklerini eksiksiz belleyen ve nakleden) ravilerin muttasıl(kesintisiz) senetle rivayet ettikleri şazz (güvenilir bir ravinin güvenilir ravilere muhalif olarak naklettiği) ve muallel (hadisin dış görünüşü itibariyle sahih görünmekle birlikte konunun uzmanlarınca fark edilebilecek gizli bir kusur taşımaması) olmayan hadistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Lütü Çakan, **Hadis Usulü**, 112.

¹³² Nevevî, **Mecmu’**, IV, 483.

¹³³ Buhârî, **Ezan**, 3; İbn-i Mâce, **İkametü-s Salat**, 1089; Nesâî, **Cuma**, 1377; Dârimi, **Salat**, 1579.

Amr b. Süleym, Ebu Said'den şöyle işittiğini rivayet etmiştir. Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

اغسل يوم الجمعة واجب علي كل محتلم وان يستن و ان يمس طيبا

“Her baliğ olan kimseye Cuma günü yıkanmak ve imkan bulursa gerek misvaklanmak, gerek hoş koku sürünmek vaciptir.”¹³⁴

İbn Ömer (r.a.)'in rivayetinde Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

اذا جاء احدكم الجمعة فليغتسل

“Sizden biri Cuma namazına geldiğinde gusletsin”¹³⁵

Leys an Nafi rivayetiyle gelmiştir. Sahih bir hadistir. Yıkansın emri Cuma namazına özel olan bir yıkanma olduğunu göstermektedir.¹³⁶

Cuma'yı terk edenler için, Ebu'l-Ca'd ed-Damri'den rivayetle, Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

من ترك ثلاث جمع تهاون بها طبع الله علي قلبه

“Kim önemsemeyerek üç Cuma'yı terk ederse Allah onun kalbini mühürler.”¹³⁷

Allah'ın bir kimsenin kalbini mühürlemesinden maksat, onun kalbini katılaştırması ve oraya bir hayrın girmemesi olarak ifade edilmiştir. Bir defa da değil de üç Cuma'dan kalbin mühürlenmesi Cenabı Hakkın kullarına tanıdığı bir mühlet olarak değerlendirilmiştir.¹³⁸

Cuma namazının bir Müslüman için ne kadar önemli olduğu incelediğimiz hadislerde görülmektedir. Özellikle genele hitap eden hadisler, Rasulullah (s.a.v.) zamanında kadınların da bu ibadete teşvik edildiğini göstermektedir.

1.2.2. Hadisler de Cuma Namazının Kadınlar Açısından İşlenişi

Asr-ı saadette kadınların mescitte cemaatle birlikte namaz kıldıklarını ve Rasulullah'ın (s.a.v.) erkeklere, onları mescitten menetmemelerine dair uyarıda

¹³⁴ Buhârî, **Cuma**, 3.

¹³⁵ Buhârî, **Cuma**, 2.

¹³⁶ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahihi Buhârî ve Tercemesi**, çev. Mehmet Sofuoğlu, Ötüken yayınları, İst. 2017, c. II, s. 851.

¹³⁷ Müslim, **Mesacid**, 254; Nesâi, **Cuma**, 3; Tirmizî, **Cuma**, 7; İbn Mâce, **İkame**, 93.

¹³⁸ es-Sicistani, **Sünen-i Ebû Davûd**, mrc. Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar, IV, 136.

bulunduğunu gösteren rivayetler ve uygulamalar vardır. Sahabi hanımları, beş vakit namazın tamamını mescitte kılabilirdi. Aynı şekilde Cuma namazına da iştirak ediyorlardı. Çünkü, Peygamberimiz (s.a.v.) mescide devam ve namazları cemaatle kılmak konuları üzerinde önemle duruyor ve Müslümanları uyarıyordu.¹³⁹ Kadınların mescide gelmesi hem İslam'ı Rasulullah (s.a.v.)'tan öğrenmelerine hem de ona soru sormalarına vesile olmuştur. Öncelikle kadınların Asr-ı saadette mescide geldiklerine ve cemaatle namaza katıldıklarına dair rivayetleri inceleyelim.

İbn Ömer (r.a.)'den rivayet edilen bir hadisi şerifte Allah Rasulu (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

اُذْنُوا لِلنِّسَاءِ بِاللَّيْلِ إِلَى الْمَسَاجِدِ

“Kadınlara geceleyin mescide gitmelerine izin veriniz.”¹⁴⁰

Buhârî el-Câmiu's-Sahîh'te konuyla ilgili bölüme “Geceleyin ve alacakaranlıkta kadınların mescide gitmeleri” başlığını koymuştur.¹⁴¹ İmam Buhârî'ye göre, bu hadisten kadınlara gündüz vakti namaza ve binaenaleyh Cuma namazına izin vermeyin manası çıkarılıp kadınlar hazır bulunmayacaklarından yıkanmak da üzerlerine vacip olmamış olur denilmişse de kadınlar geceleyin mescide çıkma izni verildiği gibi, gündüz vakti çıkmalarına izin verilmesi daha layıktır. Çünkü gece tehlike düşünülecek bir zamandır. Kadınlara vacip olmasa da Cuma'ya çıkabilirler, demiştir.¹⁴²

لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ

“Allah (c.c.)'ın kadın kullarının mescide gitmelerine mâni olmayın.”¹⁴³

H. Peygamber (s.a.v.) bu hadisinde kadınlar için “Allah (c.c.)'ın kulları” ifadesini kullanmıştır. Zira her şeyden önce kadının Allah'ın kulu olduğu ve ibadet etmekle mükellef olduğu söylenmiştir. Rabbinin rızasını kazanma önceliği vardır. Allah'a inanan bir insanın, O'nun kulu olan birinin ibadetine engel olunması doğru değildir. Binaenaleyh bir kadının Allah rızası için cemaatle namaz kılmak, mabedin

¹³⁹ Mustafa Yeşil, **Kadınların cemaate iştiraki ile ilgili hadisler üzerine bir inceleme**, S.Ü. İlahiyat Fakültesi, s. 48.

¹⁴⁰ Buhârî, **Cuma**, 12; Müslim, **Salat**, 138.

¹⁴¹ Bilindiği gibi, Buhârî'nin bab başlıkları, onun konu ile ilgili kanaatlerini yansıtmaları açısından önemlidir. Bu sebeple, ‘Buhârî'nin fıkı/hadislerden çıkarımları, bab başlıklarındadır.’ denilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mustafa Yeşil, **Kadınların cemaate iştiraki ile ilgili hadisler üzerine bir inceleme**, 49.

¹⁴² Buhârî, **Sahih-i Buhârî ve Tercümesi**, II, 865.

¹⁴³ Müslim, **Salat**, 136.

manevi havasını teneffüs etmek, onun feyz ve bereketinden istifade etmek için mescide gitme isteğine engel olunamayacağı belirtilmiştir. Diğer taraftan Allah Rasulu'nun (s.a.v.) bu hadisinde genç yaşlı ayrımının olmaması da bu iznin kadınların tümünü kapsadığı anlamına gelmektedir.¹⁴⁴

Yine İbn Ömer'den (r.a.) gelen bir rivayet şu şekildedir:

كانت امرأة لعمر تشهد صلاة الصبح والعشاء في الجماعة في المسجد فقيل لها لم تخرجين وقد تعلمين ان عمر يكره ذلك ويغار قالت وما يمنعه ان ينهاني قال يمنعه قول رسول الله (ص) لا تمنعوا اماء الله مساجد الله

İbn Ömer (r.a.) şöyle demiştir: Ömer'in (r.a.) bir zevcesi¹⁴⁵ vardı ki, sabah ve yatsı namazlarını her gün mescitte cemaatle kılardı. O kadına Ömer'in (r.a.) bunu istemez kıskanır olduğunu bilip dururken niye mescide çıkıyorsun? denildi. Kadın: beni nehyetmesinden Ömer'i (r.a.) meneden şey nedir? dedi. Soran o kişide: Rasulullah'ın (s.a.v.) Allah'ın (c.c.) dışı kullarını Allah'ın (c.c.) mescidinden menetmeyiniz sözüdür, dedi.¹⁴⁶

Ayni de İbn Ömer'in hadisine istinaden kadınların gündüzde mescide gidebilecekleri manasını çıkarıp “fitne mahali olan gece çıkmaları caiz olduktan sonra gündüzün izin alabilmeleri evleviyette kalır”, demiştir.¹⁴⁷

Rasulullah (s.a.v.) kadınların mescide daha rahat gelmeleri için onlara özel bir kapı tahsis edilmesini söylemiştir. İbn Ömer'den (r.a.) gelen rivayet şöyledir:

لو تركنا هذا الباب للنساء. قال نافع: فلم يدخل منه ابن عمر حتي مات.

“Allah Rasulu şu kapıyı kadınlara tahsis etsek” buyurmuştur. Bunun üzerine İbn Ömer bu kapıdan ölünceye kadar hiç girmemiştir.¹⁴⁸

Bunların dışında çocuklu kadınların namaza katıldıklarını bildiren rivayetler bulunmaktadır. Ebu Katade'den gelen rivayet şöyledir:

قال اني لاقوم في الصلاة أريد أن اطول فيها فاسمع بكاء الصبي فاتجوز في صلاتي كراهية أن أشق على أمه

“ 149

¹⁴⁴ Tevhit Bakan, **Sünnete Göre Kadınların Toplu İbadeti**, AÜİFD, sayı: 30, Erzurum 2008 (41-92) s. 49.

¹⁴⁵ Bu hanım Hz. Ömer'in zevcelerinden Atike b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl'dir. Cennetle müjdelenen Said İbn Zeyd'in kız kardeşidir. Kocasını namaza çıktığında arkası sıra gidermiş. Ömer hanımına bilirsin ben böyle bir şeyi sevmem dediğinde O'da, Vallahi sen beni nehyetmedikçe ben de gelmekten vazgeçmem dermiş. Ömer de onu nehyetmekten mâni olan peygamberin yukarıdaki sözü olduğunu söylemiş. Hatta Ömer mihrapta iken zehirli hançerle vurulduğu gün bile zevcesi Atike mescitteymiş. Daha geniş bilgi için Bkz. Buhârî, **Sahih-i Buhârî ve Tercümesi**, II, 866.

¹⁴⁶ Buhârî, **Cuma**, 12.

¹⁴⁷ Nevevî, **Mecmu'**, VI, 484.

¹⁴⁸ Ebu Davut, **Salat**, 17.

Rasulullah'ın (s.a.v.) cami cemaati içerisindeki kadınları dikkate alması ve namazını kılar kılmaz hemen mescitten çıkmayıp önce kadınların çıkmasını beklemesine dair rivayetler¹⁵⁰ ve kaynaklarımızda bu kadar sahih hadisin olması Allah Rasulu'nun (s.a.v.) bu konuya ne kadar önem verdiğini daha önce toplumda var olan söz konusu yasağın kalkması için tekrar tekrar açıklama yapmak zorunda kaldığını göstermektedir. Bu da zamanla oluşan yanlış adetlerin, alışkanlıkların düzeltilmesinin kolay olmadığını göstermektedir.¹⁵¹

1.2.2.1. Kadınların Cuma Kılması ile İlgili Hadisler

Kadınların Cuma'ya katıldıklarını gösteren hadisler şöyledir: Hasan'dan (r.a.) rivayet edilmiştir:

كن النساء يجمعن مع النبي وكان يقال: لا تخرجن الا تغتسلن لا يوجد منكن ريح طيب

“Kadınlar Rasulullah (s.a.v.) ile Cuma namazını kılarlardı. Onlara (mescide) koku sürünmeden gelin, denirdi.”¹⁵²

Kadınların Cuma'ya katıldığı ayrıca gelirken dikkat etmeleri gereken hususlar hakkında onlara bilgi verildiği görülmektedir.

El-Haris b. En-Numan'ın kızından¹⁵³ rivayetle demiştir ki;

حفظت (ق والقران المجيد) من رسول الله (ص) يوم الجمعة وهو يقرأ بها علي منبر في كل جمعة

“Ben Kaf Suresini ancak Rasulullah'ın (s.a.v.) ağzından ezberledim. O bu sureyi her Cuma hutbede okurdu.”¹⁵⁴

Rivayet edilen bu hadiste kadınların Cuma namazına devamlı olarak katıldığı görülmektedir. Öyle ki bu devamlılık sayesinde Kaf suresi ezberlenmiştir.

Hz. Aişe (r.a.)'den Cuma'ya nöbetleşe olarak gelenler hakkında bizlere ulaşan rivayet şöyledir:

كان الناس ينتابون الجمعة من منازلهم ومن احوالي

¹⁴⁹ Buhârî, **Ezan**, 65.

¹⁵⁰ Buhârî, **Ezan**, 63.

¹⁵¹ Tevhit Bakan, **Sünnete Göre Kadınların Toplu İbadeti**, 51.

¹⁵² İbn Şeybe, **el- Kitabu'l Musannef fil ehadis ve'l Asar**, thk. Ebi Muhammed Usame b. İbrahim b. Muhammed, Kahire 2008, c. II, s.156.

¹⁵³ Bintü'l Haris en-Numan; Hişam'ın annesidir. Meşhur sahabe hanımlardandır. Amre binti Abdurrahman'ın ana bir kız kardeşidir. Rıdvan biatinde bulunanlardandır. Müslim ve Ebû Davûd kendisinden hadis rivayet etmiştir. Bkz.es-Sicistani, **Sünen-i Ebû Davûd**, mrc. Necati Yenieli, Hüseyin Kayapınar, IV, 205.

¹⁵⁴ Nesâî, **Cuma**, 28; Ahmet b. Hanbel, VI, 435, 436, 463.

“İnsanlar evlerinden ve Avâlî’den nöbetleşe olarak Cuma’ya gelirlerdi.”¹⁵⁵

Rasulullah (s.a.v.) zamanında Cuma sadece şehir merkezinde kılınıyordu. Bu yüzden insanların, köylerden şehre nöbetleşe geldiği bildirilmektedir. Sadece erkeklerin değil kadınların da Cuma namazına katılmak için gelenlerin arasında bulunduğu hadisin genel hitabından çıkartılmaktadır.

Abdullah bin Mesud kadınların Cuma’ya katıldığında namazı nasıl kılmaları gerektiğini onlara şu şekilde öğretmiştir.¹⁵⁶

إذا صليتن يوم الجمعة مع الامام فصلين بصلاته. وإذا صليتن في بيوتكن، فصلين اربعاً

“Cuma günü imam ile birlikte namazı kıldığınızda iki rekât, evlerinizde kendiniz kıldığınızda dört rekât kılın.”

Asr-ı Saadet döneminden sonra da kadınların Cuma namazına iştirak ettiğine örnektir. Öyle ki İbn Mesud’un, cuma günü namaza katılan ve katılamayan kadınlara yol gösterdiği görülmektedir.

1.2.2.2. Kadınlara Cuma Namazının Farz Olmadığı ile İlgili Hadisler

Kadınlara Cuma namazının farz olmadığına dair kaynak olarak gösterilen Tarik b.Şihab¹⁵⁷ hadisi şöyledir:

الجمعة حق واجب علي كل مسلم في جماعة الا علي اربعة: عبد مملك، او امرأة، او صبي، او مريض

Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Cuma namazı dört kişi hariç geri kalan her Müslüman üzerine cemaat içinde yapması gereken vacip bir haktır. Cuma’dan istisna edilen dört kişi şunlardır: Köle, kadın, çocuk ve hasta.¹⁵⁸

Bu hadisi Ebu Davud rivayet etmiştir. Hadiste istisna edilen dört grubun dışında bütün Müslümanlara Cuma namazını cemaatle kılmalarının farz olduğu beyan edilmiştir. Hadiste genel hükümlerden istisna edilen yani kendilerine Cuma’nın farz olmadığı bildirilen dört gruptan kadın, çocuk ve hasta hakkında ittifak

¹⁵⁵ Buhârî, **Cuma**, 14.

¹⁵⁶ İbn Şeybe, **el-Musannef**, II, 173.

¹⁵⁷ Kûfe’lidir. Muhadramdır. Hz. Peygamber’i görmüş ancak ondan bir şey duymamıştır. İlk iki halifenin hilafeti döneminde 33 veya 34 savaşa katılmıştır. Hicri 82 yılında vefat etmiştir. Bkz. İbn Hacer el-Askalâni, **Bulûğu-l Merâm min edilleti’l-ahkâm**, Kahire, 1954, s. 183.

¹⁵⁸ Ebû Davûd, **Cuma**, 1076.

vardır. Hadisi rivayet eden Tarık b. Şihab Peygamber'den bir şey işitmediği için yaptığı rivayetler mürsel¹⁵⁹ kabul edilmiştir. Üzerinde durduğumuz hadiste Mürsel bir hadistir. Fakat ulemanın çoğunluğu tarafından Mürsel hadis ile delillendirme caiz görülmüştür.¹⁶⁰

Cabir b. Abdullah'dan (r.a.) gelen rivayette Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَعَلَيْهِ الْجُمُعَةُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، إِلَّا عَلَى مَرِيضٍ، أَوْ مُسَافِرٍ، أَوْ صَبِيٍّ، أَوْ مَمْلُوكٍ، وَمَنْ اسْتَعْنَى عَنْهَا بِلَهْوٍ أَوْ تِجَارَةٍ اسْتَعْنَى اللَّهَ عَنْهُ، وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَمِيدٌ. " وَرَوَاهُ سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، عَنْ ابْنِ لَهْيَعَةَ فَرَادَ فِيهِمْ " أَوْ امْرَأَةً "

“Allah (c.c.)’a ve ahiret gününe inanan- hasta, köle, yolcu ve çocuk hariç- herkese Cuma namazı gerekir. Eğlence ve ticarete dalıp Cuma’yı terk eden kimseyi Allah (c.c.) da terk eder.

Allah hiçbir şeye muhtaç değildir ve övgüye hakkıyla layıktır.” Said b. Ebu Meryem İbn Lehia’dan yaptığı rivayette “ve Kadın” ifadesini ziyade ederek rivayet etmiştir.¹⁶¹

Bu hadis, ravilerinin -İbn Lehia ve Muaz b.Muhammed el-Ensari- zayıflığı sebebiyle zayıf olarak kabul edilmiştir. ¹⁶² Hadiste görüldüğü gibi hasta, köle, yolcu ve çocuğa Cuma namazının vacip olmadığı rivayet edilmiştir. Senedin ravilerinden biri olan İbn Lehia’dan yapılan ilave rivayetle kadın da bu gruba dahil edilmiştir. Ancak sıhhat yönüyle zayıf hadis olarak kabul edilmiştir.

Ümmü Atiyye’den gelen rivayette şu şekildedir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ، جَمَعَ نِسَاءَ الْأَنْصَارِ فِي بَيْتٍ، فَأَرْسَلَ إِلَيْنَا عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، فَقَامَ عَلَى الْبَابِ فَسَلَّمَ عَلَيْنَا، فَرَدَدْنَا عَلَيْهِ السَّلَامَ، ثُمَّ قَالَ: «أَنَا رَسُولُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْكُنَّ، وَأَمَرْنَا بِالْعِيدَيْنِ أَنْ نُخْرِجَ فِيهِمَا الْحَيْضَ، وَالْعُتُقَ، وَلَا جُمُعَةَ عَلَيْنَا وَنَهَانَا عَنْ اتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ

Resûlullah (s.a.v.) Medine'ye gelince, Ensarın kadınlarını bir evde toplayıp Ömer b. el-Hattâb'ı gönderdi. Ömer (r.a.) kapının yanında durup bize selâm verdi. Biz de selamına mukabele ettik. Ömer (r.a) sonra: Ben size Resûlullah(s.a.v.)'ın elçisiyim, dedi. Ve bize evlenme çağına gelen genç kızlar ve hayızlılarla birlikte

¹⁵⁹ **Mürsel:** Hz. Peygamber'den hadisi rivayet eden sahabi ravi(ler)nin düştüğü ve çoğunlukla tabiunun rivayet ettiği hadistir. Bkz. Talat Koçyiğit, **Hadis İstilahları**, Ank. 1985, s. 291-297.

¹⁶⁰ Es-Sicistani, **Sünen-i Ebû Davûd**, mrc. Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar, IV, 153.

¹⁶¹ Dârakutnî, **es-Sünen**, II, 305.

¹⁶² Zeyla'i, **Nasbu'r-Raye**, II, 199.

iki bayrama çıkmamızı, cumaya ise gitmememizi emretti. Cenazelerin peşinde gitmemizi de yasakladı.”¹⁶³

Ebu Davud’da geçtiği üzere hadis zayıftır. Heysemi ise Ebu Davud’un kısa metniyle hadisi rivayet ettiğini söylemiştir. O, Ahmed b. Hanbel, Ebu Ya’la, Bezzar ve Taberani’nin de bu hadisi rivayet ettiğini ve ravilerinin güvenilir kimseler olduğunu söylemiştir.¹⁶⁴

Ebu Davud’un, bu hadiste dahil olmak üzere “Kadınların bayram namazına gitmeleri” başlığı altındaki bab’ında yer verdiği hadisleri, genç-ihthiyar, evli-bekâr, hayızlı ve temiz farkı gözetmeden bütün kadınların bayram namazına çıkmalarının meşru olduğunu göstermektedir. Ancak hayızlı olanlar, namaz kılamazlar. Yalnız bu cevaza şart koyulmuş ve fitne korkusu olmaması şartı ile kayıtlı olması gerektiği söylenmiştir. İslâm fakihleri kadınların bayram namazına çıkmaları konusunda da ihtilâf etmişlerdir: Şâfiîlere göre, genç ve güzel kadınların dışındakilerin musallaya çıkmaları müstehap görülmüştür. Genç ve güzel kadınların çıkmaları ise mekruhtur. İmam Şâfiî, "İhtiyarların ve gösterişli olmayan kadınların namazlara ve bayramlara çıkmasını müstehab görürüm" demiştir. Hanbelîlere göre, süslenmemeleri, koku sürünmemeleri ve güzel elbiselerini giymemeleri kaydıyla, bütün kadınların bayrama gitmeleri caiz görülmüştür. Mâlikilere göre, erkeklerin rağbet etmeyeceği çağa gelen kadınların bayrama, Cuma ve diğer namazlara, yağmur duasına çıkmaları caizdir, denilmiştir. Gençlerin çıkmaları ise caiz değildir. Hanefîlerin mezhep görüşüne göre ihtiyar kadınlar bayram namazlarına gidebilirler, gençler bayram namazına gidemezler. Ancak ihtiyarların da erkekler tarafından arzu edilenlerden olmamaları lâzım gelir. Ayrıca kocalarının izni olması ve fitne korkusunun olmaması gerekir. Bu da erkeklerle karışık olmamaları, koku sürünmemeleri, ziynet takınmamaları ve tam örtünmüş olmaları ile mümkündür" denilmektedir.¹⁶⁵

Görüldüğü gibi kadınların Cuma ile mükellef olmadığına delil olarak gösterilen hadiste kadınların bayram namazına katılmaları hatta hayızlı olduklarında dahi katılabileceği rivayet edilmiştir. Ancak fitneye sebep olma veya eşinin izni

¹⁶³ Ebû Davûd, **Salat**, 249.

¹⁶⁴ Ebu’l Hasan Nûreddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman Heysemî, **Mecmau’z-Zevâid**, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Darani, Daru’l Minhac, Cidde 2015, c. III, s. 530.

¹⁶⁵ Es-Sicistani, **Sünen-i Ebû Davûd**, mrc. Necati Yenieli, Hüseyin Kayapınar, III, 322.

olmaması gerekçeleriyle Cuma’da olduğu gibi mezheplerin genel kanaati kadınların bayram namazına katılmamalarının daha uygun olduğu yönündedir.

1.3. Değerlendirme

Cuma, Müslümanların ifa etmekle mükellef olduğu bir namazdır. Cuma suresi dokuzuncu ayeti kerime ile Medine’de Müslümanlara farz kılınmıştır. Ancak beş vakit namazdan farklı olarak vücut ve sıhhat şartlarının bulunduğu belirtilmiştir. Kadınların Cuma namazı ile mükellef olmadığına işaret eden şart, Cuma namazının vücut şartlarından biri olarak kabul edilen erkek olma şartıdır.

Öncelikle tefsirlerde Cuma ayetinin genel anlamda işlenişi ele alınmıştır. Müslümanlara “Ey iman edenler!” nidasıyla seslenişin olması, namaza ve hutbeye koşulmasının emredilmesi ve Cuma namazı vaktinde mübah olan bir davranışın, alışverişin, yasaklanması Cuma namazının Müslümanlar üzerine farz olan bir ibadet olduğunu göstermektedir. O dönemde Mekkelilerin geçim kaynağı büyük ölçüde alışverişle sağlandığı için özel anlamıyla bu örnek verilmiştir. Genel anlamıyla - Cuma ayetindeki kullanımı da bu bağlamda değerlendirilerek- insanı Allah’ı (c.c.) anmaktan uzaklaştıran her türlü meşgale bu kapsamın içine girmektedir.

Tefsirlerde Cuma namazının kadınlara farz olduğu ve olmadığı yönünde iki görüş bulunmaktadır. Farz olmadığı görüşünde olan müfessirler, ayetin genele hitap ettiğini ancak vücut şartlarında erkeklik özelliği olduğu ve Tarık b. Şihab hadisinin ayeti tahsis ettiği için kadının Cuma ehlinde sayılmadığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte onlar, Cuma namazını kıldıkları takdirde kendilerine farz olan vaktin öğle namazının da kadınlardan düşeceğini belirtmiştir. Çünkü Rasulullah (s.a.v.) zamanında kadınların Cuma namazına katıldığını söylemişler ve bu namazı onlar için faydalı görmüşlerdir. Bu görüşü savunanların kadınlarla ilgili bu kanaatlerine klasik fıkıh kaynaklarından esinlenerek vardıkları görülmektedir.

Farz olduğunu ileri sürenler ise ayetin hitabı tüm müminlere olduğu için kadınların da bu kapsama girdiğini söylemiştir. Kadınlar için Cuma’ya gelmelerini zorlaştıracak durumlar olsa dahi Cuma namazını kılmamalarının prensip haline gelmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

Çalışmamızda Cuma namazının sünnetteki yeri de ele alınmıştır. Cuma'nın fazileti, farziyeti, gusül alınması ve özürsüz olarak terk edenlerin uyarılması ile ilgili hadislere yer verilmiştir. Cuma namazının kimlere farz olduğuna dair rivayetler incelendiğinde hadisler üç gruba ayrılmaktadır. Birinci grup, kadın-erkek genele hitap eden hadislerdir. İkinci grup, Asr-ı Saadet'te kadınların Cuma namazına iştiraki ile ilgilidir. Üçüncü grup hadisler ise kadınların Cuma ile mükellef olmadığına dairdir. Hadisler değerlendirilirken, bu üç grupta da rivayetlerin sıhhat dereceleri göz önünde bulundurularak bir bütün halinde incelenmesi faydalı olacaktır. Bu inceleme, peygamber dönemini okumak adına bize katkı sağlayacaktır. Özellikle peygamberin kadınları mescitten uzaklaştırmamaları için erkekleri uyardığına dair gelen rivayetler çok manidardır. Bu hadisler bize anlatmaktadır ki Rasulullah (s.a.v.) erkekler tarafından kadınların mescitten uzaklaştırılmasının önüne geçmek istemiş, kadınların mescitte cemaatle namaz kılmaları ve burada dini bilgilere haiz olmaları için toplumun bu duruma alışmasını sağlamaya çalışmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK FİKİH KAYNAKLARINDA KADINLAR AÇISINDAN CUMA NAMAZININ İŞLENİŞİ

Cuma namazı, fıkıh kitaplarında namaz başlığı altında yer almakta ve kendi içinde farklı meseleleri barındırmaktadır. Genel hatlarıyla bu meseleler Cuma namazının farziyeti ve fazileti, vücut ve sıhhat şartları, hutbe ile ilgili mevzular ve zuhr-i âhir konularıdır. Araştırmamızın konusu, Cuma namazının vücut şartları kapsamına girmektedir.

Vücut şartları, Cuma namazı kılmakla yükümlü olmanın şartlarıdır.¹⁶⁶ Yani bu şartları taşıyanlar Cuma kendisine farz olan kimselerdir. Taşımayanlar ise Cuma namazı ile mükellef görülmemiştir. Mezheplerin fıkıh kitaplarında sıralanan Cuma namazının vücut şartları şu şekildedir:

Hanefî mezhebinde; akıllı, ergen (buluğ), hür, erkek, mukim ve sıhhatli olmak genel olarak kabul edilen vücut şartlarıdır.¹⁶⁷ Bununla birlikte Merginânî, sayılan şartlara ilave olarak iki gözden kör olan kimseye de Cuma namazı vacip değildir, demiştir.¹⁶⁸ Şâfiî mezhebinde, yukarıda sayılan altı şarta ek olarak Müslüman olmak şartı vardır.¹⁶⁹ Maliki ve Hanbeli mezheplerinde de bu yedi vücut şartına ilaveler bulunmaktadır. Hanbeli mezhebinde ilave edilen şartlar; mukim olan kişilerin en az kırk kişi olması ve İstidan¹⁷⁰ şartıdır.¹⁷¹ Maliki mezhebinde ise ilave olarak; eli ayağı tutmayan ve mescide gitmesi zor olan yaşlı kimse, suçsuz yere bir zalimin kendisini hapsedmesinden veya kendisine zarar gelmesinden korkan kişiye, Cuma'ya gittiği takdirde malına, ırzına ve canına zarar gelmesinden korkan kişiye Cuma namazı vacip değildir. Ayrıca havanın şiddetli derecede sıcak ve soğuk olması

¹⁶⁶ Hayreddin Karaman, "Cuma", **DİA.**, İstanbul, 1993, c. VIII, (85-89), s. 86; Heyet, **İlmihal**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, c. I, s. 287.

¹⁶⁷ Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, II, 186; Heyet, **İlmihal.**, I, 289; Serahsî, **el-Mebsût**, II, 32.

¹⁶⁸ Şeyhü'l İslam Burhanüddin Ebu'l Hasan Ali b. Ebu Bekir Merginânî, **el-Hidâye**, çev. Hasan Ege, İstanbul, Kahraman yayınları, 1986, c. II, s. 113.

¹⁶⁹ Heyet, **Büyük Şâfiî Fıkhi**, Huzur yay., s. 223; Halil Güneç, **Büyük Şâfiî İlmihali**, İlim yay., İstanbul, s. 156.

¹⁷⁰ **İstidan**; vatan edinmektir. İlim ehline göre istidan Cuma namazı için şarttır. Yani kişinin bir köyde ya da kasaba da ikamet etmesidir. Yazın ve kışın oradan kişinin oradan ayrılmadığı bir köydür. Halk o beldeden yazın durup kışın ayrılıyorsa, o beldede kişi mukim de olsa misafir de olsa Cuma namazı kılınması gerekmediği söylenmiştir. Bkz. İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, **el-Muğnî**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî ve Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Riyad, 1999, c. III, s. 206.

¹⁷¹ İbn Kudâme, **a.g.e.**, III, 203.

ve aşırı derecede yağmur yağması, mescide giden yolların çamurlu olması da bu hükme tabidir.¹⁷²

İbn Kudâme'ye göre Müslüman, akıllı ve erkek olmak, üzerinde ihtilaf olmayan şartlardır. Müslüman ve akıllı olmak, samimi bir ibadetin sıhhati ve ibadetlerle mükellef olmak için, erkek olmak ise Cuma'nın vacip olması için şarttır.¹⁷³

Mezheplerin ortaya koyduğu vücut şartlarında bazı farklılıklar bulunsa da genel anlamda önemli bir görüş ayrılığı görülmemektedir. Kadınlardan Cuma namazı yükümlülüğünü kaldıran erkek olma şartı da kabul edilen ortak görüşlerden biridir. Bu şart, tezimizin de ana konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda Cuma namazının kadınlara farziyeti hususundaki görüş ve delilleri inceleyelim.

2.1. Cuma'nın Kadınlara Farz Olmadığına Dair Görüşler

Cuma namazının kadına farz olmadığı görüşünde olanlar, vücut şartları içerisinde bulunan erkek olma şartıyla, kadınlara Cuma namazının farz olmadığını söylemişlerdir. Fıkıh kitaplarında bu şart ile ilgili öne sürülen deliller bulunmaktadır. Bunlar naklî ve aklî delillerdir. Araştırmamızın bu bölümünde Ehl-i Sünnet mezhepleri olarak kabul edilen Hanefî, Şâfiî, Maliki, Hanbeli ve Zahirî mezheplerinin temel fıkıh kitaplarında yer alan bu delilleri ve bunlardan çıkarılan hükümleri inceleyeceğiz.

2.1.1. Naklî Deliller

Cuma namazının; kitap, sünnet ve icmâ ile sabit olan bir ibadet olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁴ Öğle namazına bedel olması sebebiyle de Müslümanların üzerine

¹⁷² Mehmet Keskin, **Dört Mezhebe Göre İslam İlmihali**, Çağrı Yayınları, 2012, s. 480.

¹⁷³ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, III, s. 222.

¹⁷⁴ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, III, 158; Aynî, **Umdetü'l Kari**, VI, 233.

farz-ı ayn görülmüştür.¹⁷⁵ Kimileri Cuma namazının hükmü için farz-ı kifaye demiştir; sünnet olduğu yolunda da şazz bir rivayet bulunmaktadır.¹⁷⁶

Kişinin Cuma ile mükellef olması için vücut şartlarını taşıması gerekli görülmüştür. Genel olarak mezheplere ait fıkıh kitapları incelendiğinde, bu şartların belirlenmesinde Tarık b. Şihab'tan ve Cabir b. Abdullah'tan gelen hadislerin delil olarak kullanıldığı görülmektedir.¹⁷⁷ Dayanak olarak kullanılan Cabir b. Abdullah'tan gelen rivayet şöyledir:

“Kim Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsa Onun üzerine Cuma namazı farzdır. Ancak yolcu, köle, kadın ve hasta olan kimseler bundan ayrılır.”¹⁷⁸

Kurtubi, Cuma namazının köle, kadın, hasta ve çocuk olmak üzere dört grup insan dışında herkese vacip olduğu söylenen bu hadisin dışında bir başka rivayette yolcu da ilave edildiğini ve beş grup insan dışında herkese Cuma namazının vacip olduğunu söylemiştir. Ancak ulemanın çoğunluğuna göre bu hadisin iki rivayeti de sahih değildir.¹⁷⁹ Tarık b. Şihab'tan gelen rivayet ise şöyledir:

“Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Cuma namazı dört kişi hariç geri kalan her Müslüman üzerine cemaat içinde yapması gereken vacip bir haktır. Cuma'dan istisna edilen dört kişi şunlardır: Köle, kadın, çocuk ve hasta.”¹⁸⁰

Zikredilen hadislere dayandırılarak ayet tahsîs edilmiş ve erkek olma, Cuma'nın vücut şartlarından biri olarak kabul edilmiştir. Erkek olma şartıyla da kadından Cuma namazı mükellefiyetinin kaldırıldığı görülmektedir. Ancak İbn Hazm, mürsel olması sebebiyle Tarık b. Şihab'tan gelen rivayeti ayetin tahsîsi için kullanmamıştır.¹⁸¹

¹⁷⁵ Nevevî, **el-Mecmû'**, IV, 483; İbn Abidin, **Reddül Muhtar**, Dâru Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, 2003, c. III, s. 24; Mehmet keskin, **Şafî Fıkhi**, I, 299

¹⁷⁶ İbn Rüşd, Ebû'l Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubi, **Bidâyetü'l-Müçtehid ve Nihâyetü'l Muktesid**, mezheplerarası mukayeseli İslam hukuku, çev. Ahmed Meylani, Beyan yay., İstanbul, 1991, c. I, s. 322.

¹⁷⁷ Nevevî, **a.g.e.**, IV, 483; İbn Kudâme, **Muğnî**, III, 222; Heyet, **İlmihal**, I, 224.

¹⁷⁸ Darekutnî, **es-Sünen**, II, 305.

¹⁷⁹ İbn Rüşd, **a.g.e.**, I, 322.

¹⁸⁰ Ebû Davûd, **Cuma**, 1076.

¹⁸¹ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, V, 55.

Kadından mükellefiyet kaldırılmış olsa da Cuma'ya katılmasıyla ilgili meseleler bulunmaktadır. Bu meselelerden biri Cuma namazı ile mükellef olmayıp terk etme ruhsatına sahip olan kimselerin öğle namazını cemaatle veya ferdi olarak kıldıktan sonra Cuma'ya yetişip imama katıldığı takdirde kıldıkları bu namazın hükmünün ne olacağı hakkındadır. Bu konu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. İmam Şâfiî'ye göre, kılınan Cuma namazı nafîle yerine geçer.¹⁸² Ayrıca namazın kılındığı yere gittikleri halde isterlerse Cuma'yı kılmayabilirler.¹⁸³ Bu hususu, İmam Muhammed, Ebû Hanîfe'den naklederek yazdığı ve Hanefî mezhebinin temel kitaplarından olarak kabul edilen **Kitâbü'l-Asl'da**, Cuma'nın şartlarını taşıyan bir kimse ile mazereti olan kimseleri karşılaştırarak ifade etmiştir. Öncelikle İmam Muhammed'in Cuma namazı kendisine farz olan mukim sağlıklı bir adam ile ilgili yorumuna bakalım. Yani Cuma namazına gelmek için gerekli şartların hepsini taşıyan kişidir. İmam Muhammed'e göre bu kişi evinde öğle namazını kılmış olsa fakat daha sonra Cuma'ya gitmek istese ve camiye gelip imama uysa bu kimse için farz olan Cuma namazıdır. Şayet adam Cuma namazını kılmak için mescide gittiğinde imamın Cuma namazını bitirdiğini görürse o zaman öğle namazını dört rekât olarak kılması gerekir. Bu Ebu Hanife'nin görüşüdür.¹⁸⁴ Ebu Yusuf ile İmam Muhammed, kişi Cuma namazına başlamadıkça onun ilk namazı yani kıldığı öğle namazı geçerlidir, demişlerdir.¹⁸⁵ İmam Muhammed'in, Cuma namazından mükellef tutulmayanları, sağlıklı bir adam ile kıyaslaması ise şöyledir:

Cuma namazının vücut şartlarından biri sağlıklı olmaktır. Hasta olan bir kimseden, Cuma namazına gelmesine engel bir durum ortaya çıktığı için, mükellefiyet kaldırılmıştır. İmam Muhammed'e göre hasta bir adam evinde öğle namazını kıldıktan sonra kendisinde bir hafiflik hissetmesiyle Cuma'ya gitmek istese ve imama uyup namazını kılsa kendisine farz olan sağlıklı erkekte olduğu gibidir. Şayet mescide geldiğinde imam Cuma namazını tamamlamış olsa o zaman dört rekât öğle namazını kılması gerekir. Adamın sağlığına kavuşması ve Cuma'ya gelmesine

¹⁸² eş-Şâfiî, **el-Ümm**, II, 376.

¹⁸³ Halil Güneç, **Büyük Şâfiî İlmihali**, 156.

¹⁸⁴ Ebu Hanife'ye göre bir kimse Cuma namazını kılma niyetiyle evinden çıktığında öğle namazını kılmış olsa dahi öğle namazı onun için hükümsüz olmuştur.

¹⁸⁵ İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, **Kitâbu'l-Asl**, tsh. Ebü'l-Vefâ el-Efganî Beyrut, 1990, c. I, s. 308.

mâni olan engelinin ortadan kalkması, onun sağlıklı adam ile aynı şartlara ulaşmasını sağlamıştır. Vücub şartlarından bir diğeri mukim olmaktır. Yolcu olan kişi için de hasta olan adam ile aynı sonucun çıktığı görülmektedir. Yolculuktan dolayı Cuma namazına gelemeyen bir kimseden bu zorluk kalkıp da Cuma'yı kıldığında sağlıklı bir adam ile aynı şartlar da sayılmıştır. Hürriyet şartında da İmam Muhammed, kölenin hasta ve yolcu ile aynı konumda olması için azat edilmesiyle özrünün kalktığını söyleyip bu şekilde Cuma'nın kendisine farz olduğunu ifade etmiştir.

İmam Muhammed'in kadının Cuma namazını kılmasıyla ilgili yorumu ise şu şekildedir: Bir kadın öğle namazını evinde kıldıktan sonra Cuma'yı kılmak istemesi üzerine mescide gidip imama uyar ve Cuma namazını kılabılır. Aynı sağlıklı erkekte olduğu gibi o vakitte camiye gelip cemaate uymasıyla kendisine bu iki namazdan farz olan Cuma olmuştur. Yani kıldığı öğle namazı hükümsüz kabul edilmiştir. Kadın mescide geldiğinde imam Cuma namazını tamamlamış olsa o zaman kadın da dört rekât öğle namazını kılar. İmam Muhammed kadının bahsedilen bu durumlarda erkeklerle aynı hükümde olduğunu söylemiştir.¹⁸⁶

Cuma namazı kendisine farz olmayan kadının, vaktin öğle namazını ne zaman kılacağına dair de farklı görüşler bulunmaktadır. Serahsi, vakit olarak farzın aslının öğle namazı olduğunu söylemiştir. Yani altı gün öğle vaktinde olduğu gibi cuma günü de o vakit de öğle namazı farzdır. Alimlerin çoğunluğuna göre, Cuma'nın koşullarını tam olarak bir araya getirmiş olan kişinin, öğle namazını düşürmesi emredilmiştir. Çünkü herkesin hakkında farz olanın aslı kılabilirdiği şeydir. Kadın Cuma ile mükellef olmadığı için o vakitte öğle namazını kılması caiz görülmüştür.¹⁸⁷ İlim ehlinin çoğunluğuna göre, Cuma kendisine farz olmayanlar, zeval vaktinden¹⁸⁸ sonra, imam namazı tamamlamadan önce cemaatle veya ferdi olarak öğle namazını kılarlarsa, onu iade etmeleri gerekmez. Çünkü Cuma namazını terk etme hususunda mazeretleri vardır.¹⁸⁹ İmam Cuma'yı kıldırmadan önce de öğle namazını kılabılırlar. İbn Kudâme kendi görüşünde; Cuma namazına muhatap olmayan kimsenin, özrünün

¹⁸⁶ eş-Şeybânî, *Kitabu'l Asl*, I, 309.

¹⁸⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 32-33.

¹⁸⁸ **Zeval vakti**; güneşin en tepe noktasından batı ufkuna doğru meyle başladığı andır. Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri sözlüğü*, 620.

¹⁸⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 222.

devamlılığından emin olmasa da Cuma kılınacak yere uzak olan kimseye olduğu gibi, öğle namazının kendisine sahih olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca kadının Cuma namazına gelmesine mani olan ömrünün devamlılığı malum olan bir durumdur.¹⁹⁰ Bu görüşten farklı olarak, bu kimseler ömrünün devamlılığından emin olamayacakları için, özür sahibi olmayanlara sahih olmaması gibi bu kimseler için de imam kıldırmadan önce öğle namazını kılınmasının sahih olmayacağını söyleyenler de bulunmaktadır. Çünkü bu kimselerin kılma imkânı ortaya çıkabilir ve bu kendisi için daha hayırlı olur.¹⁹¹

Kadının Cuma'ya katılması ile ortaya çıkan bir diğer mesele gusül konusudur. Mükellef olmayanların gusül alması ile ilgili mevzu "Cuma günü gusletmek" başlığında geçmektedir. Bu başlıkta kadınlarında Cuma namazına geldiklerinde gusül almaları gerektiği söylenmiştir. Çünkü Ebu Said el Hudri'den "Cuma günü gusletmek her Müslümanın üzerine vaciptir." hadisi rivayet edilmiştir.¹⁹² Bir başka rivayette şudur ki; "Cuma günü gusletmek, dişleri misvâklamak ve yanında varsa güzel koku sürünmek her Müslümanın üzerine haktır."¹⁹³ Rivayet edilen hadisler Cuma günü namaza gelen herkesin gusletmesine delalet ettiği için kadınlarda gelirken gusül alır.¹⁹⁴

Zâhiri hukukçu İbn Hazm, (ö. 456/1084), cuma günü gusül almanın buluğa ermiş erkek-kadın herkese farz olduğunu söylemiştir. Bu görüşe dayanak olarak da "cuma günü gusül almak balığ olmuş herkese vaciptir"¹⁹⁵ hadisini göstermiştir.¹⁹⁶ Cuma namazına gelmek isteyen kadınların güzel koku sürünmelerinin uygun olmadığını ifade etmiş ancak gusül almak ve misvak kullanmanın erkeğe olduğu gibi kadına da gerekli olduğunu söylemiştir.¹⁹⁷

¹⁹⁰ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, III, 222.

¹⁹¹ eş-Şâfiî, **el-Ümm**, II, 375.

¹⁹² Buhârî, **Cuma**, 3; Ebû Davûd, **Kitabu't Taharet**, 341; Nesâî, **Cuma**, 1377.

¹⁹³ Buhârî, **Cuma**, 3.

¹⁹⁴ Sahnûn, **Müdevvenetü'l Kübra**, I, 227; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l Müçtehid**, I, 330.

¹⁹⁵ Buhârî, **Cuma**, 3; Ebû Davûd, **Kitabut Taharet**, 341; Nesâî, **Cuma** 1377; İbn-i Mace, **İkametü-s Salat**, 1089; Dârimi, **Salat**, 1579.

¹⁹⁶ H. Yunus Apaydın, **İbn Hazm Zahirilik Düşüncesinin Teorisyonu**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017, s. 137.

¹⁹⁷ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, V, 76.

2.1.2. Akf Deliller

Klasik kaynaklardaki fıkıh kitaplarında kadınların Cuma namazı ile mükellef olmadığına dair hadis delilinin dışında akf delillerinde bulunduğu görölmektedir. Bu deliller; meşakkat, fitne tehlikesi ve kadının cemaate katılma zorunluluğunun olmamasıdır.

2.1.2.1. Fitne Tehlikesi

Kadınlara Cuma namazının farz olmadığına dair âlimlerin çoğunluğunun ileri sürdüğu görüşlerden biri fitne ve erkek mahfiline karışma tehlikesidir. Kadının, erkeklerin toplandığı yerlere çıkmasında fitne bulunduğundan, erkek mahfiline çıkması dinen yasaklanmıştır.¹⁹⁸ Kadınların Cuma namazına gelmemelerine sebep olarak fitne tehlikesi gösterildiği için akabinde kadının yaşlı ve genç olmasına göre de hükümlerin değıştiği görölmektedir.

El-ihııyar adlı eserde, kadınların cemaate katılmama mazeretlerinden fitne unsuru ‘kadınların cemaate gelmelerinin hükmü’ başlığında açıklanmıştır. Kadınlar için cemaate katılmanın hükmü mekruh görölmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v.): ‘Evleri kendileri için daha hayırlıdır’ buyurmuştur. Ebu Amr eş-Şeybânî demiştir ki: Cuma günü İbn Mesud’u kadınları mescitten çıkarırken gördüm. Şöyle söylüyordu: Evlerinize gitmeniz sizin için daha hayırlıdır.’¹⁹⁹ Çünkü kadınların cemaate gelmeleri halinde fitnenin ortaya çıkmasından korkulur.²⁰⁰ Nevevî, Rasulullah (s.a.v.) zamanında kadınların mescitte erkeklerin arkasında namaz kıldığına dair sahih hadislerin olduğunu söylemiş ve bu hadislerle dayanarak kadın erkeğe karışsa da halvet olmadığı sürece haram olmaz demiştir.²⁰¹ Fitne çıkma tehlikesi ile verilen hüküm genç kadınlar içindir. Yaşlı kadınlar sabah, akşam ve yatsı namazlarında evlerinden çıkıp cemaate gelebilirler. Ebu Hanife; yaşlı kadınlar her vakitte cemaate gelebilir, demiştir. Zira fasıklar öğle ve ikindi vaktinde etrafa dağılırlar. Akşam vakti de yemekle meşgul olurlar. Yatsı ve sabah vaktinde de uykuda olurlar. Ama yine de nadiren söylenen her sözü duyup etrafa yayan biri vardır. Zamanımızda fesat yaygın

¹⁹⁸ Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, II, 186; Serahsî, **el-Mebsût**, II, 33; Merginani, **el-Hidâye**, II, 115.

¹⁹⁹ Abdürrezzak, **el-Musannef**, III, 119.

²⁰⁰ Kâsânî, **a.g.e.**, II, 187.

²⁰¹ Nevevî, **Mecmu’**, IV, 483.

olduğu ve kötülükler alenen işlendiği için kadınların evlerinden çıkmamaları takdire şayandır, cemaate gelmeleri caiz değildir. Bu sebeplerle kadınların üzerinde hem cemaate katılma durumu hem de Cuma'ya katılma zorunluluğunun olmadığı belirtilmiştir.²⁰²

Şâfiî; yaşlı kadının eski elbiseler giyerek, esans sürünmeden, erkeklerin kendisine tamah etmeyecekleri bir halde velisinin izni ile Cuma'ya gelebileceğini söylemiştir. Onların bu şekilde Cuma namazını terk etmeye zorlanmalarına dair bir delil bulunamadığını söylemiştir.²⁰³ Maliki mezhebinde, yaşlanarak erkekler karşısında herhangi bir çekiciliği kalmamak kaydıyla sadece yaşlı kadının Cuma namazına gelebileceği söylenmiştir. Genç kadının mescitte bulunmasından ve yolda giderken fitneye sebep olmasından korkulursa Cuma'ya gitmesi-mefsedete yol açacağından- haram olur da denilmiştir.²⁰⁴

İbn Kudâme (ö. 620/1223), genç kadının da Cuma'ya gitmesini caiz görmüş ancak yaşlı da olsa genç de olsa “Evleriniz sizler için daha hayırlıdır.” hadisinde²⁰⁵ rivayet edildiği gibi evinde kılmasının daha hayırlı olacağını söylemiştir.²⁰⁶ Bir görüşe göre de kadın, güzel olmamak şartıyla Cuma namazına gidip kılabilir. Güzel bir kadının Cuma namazına gidip kılması mekruhtur.²⁰⁷ Görüldüğü gibi fıkıh kitaplarında kadının camiye gelmemesine sebep olarak fitne tehlikesi gösterilmiş ve genç-yaşlı ve güzel-çirkin olması verilne hükmü etkilemiş fakat sonunda evlerini tercih etmeleri daha uygun görülmüştür.

2.1.2.2. Meşakkat

Cuma namazıyla mükellef olmayanlar hakkında, kadından farziyetin düşmesinin sebebi olarak gösterilen delillerden biri de sıkıntı ve zarardan dolayı meşakkattir. Mazeretleri olduğu için kolaylık ve ruhsat olsun diye böylelerinden Cuma namazı kaldırılmıştır. Bu sıkıntıya katlandıkları zaman Cuma'yı kılmada diğer

²⁰² Kâsânî, **a.g.e.**, II, 187; Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Mevsilî, **Kitabu'l İhtiyar li-ta'lili'l Muhtar**, Daru'l Marife, Beyrut 2007, s. 119.

²⁰³ eş- Şâfiî, **el-Ümm**, II, 376.

²⁰⁴ Mehmet Keskin, **Dört Mezhebe Göre Fıkıh kitabı**, 485.

²⁰⁵ Ebû Davûd, **Salat**, 52; Ahmed b. Hanbel, II, 76.

²⁰⁶ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, III, 202.

²⁰⁷ Mehmet Keskin, **a.g.e.**, 481.

insanların durumunda görülmüş, kıldıkları namazın öğle namazının yerine geçtiği söylenmiştir.²⁰⁸

Hanefi mezhebinde kadının kocasının hizmetiyle ve ev işiyle meşgul olması sebebi ondan Cuma namazının farziyetini düşüren durumlardan biri olmuştur.²⁰⁹ İbn Münzir (ö. 318/931), ilim ehlinde olup kendisinden ilim tahsil ettiği herkesin kadına Cuma namazının farz olmadığı konusunda icmâ ettiğini söylemiştir. Ancak kadınlar Cuma kılmak için cemaate katıldıklarında namazlarının sahih olduğuna dair de icmâ olduğunu belirtmiştir. Ve şöyle devam etmiştir. “Çünkü onlardan Cuma namazının düşmesinin sebebi hafifletme içindir. Meşakkate katlanıp, hasta örneğinde olduğu gibi, Cuma namazını kılarlarsa namazları sahih olur.”²¹⁰

İbn Hazm’a göre özür sahibi erkek ve onun hanımı Cuma namazına katılırsa, ikisi de Cuma namazını iki rekât olarak eda eder. Burada özür sahibi erkeğin Cuma’ya gelmesine mâni olan durum ortadan kalkmış ve kendisine farz olan Cuma namazını eda etmiştir. İbn Hazm, kadını da aynı şekilde değerlendirmiştir. Allah Rasulu’nun (s.a.v.) buyurduğu gibi özür sahipleri Cuma namazına gelirse özür kendisinden düşmüş olur ve Cuma’nın ehlinde olarak iki rekât namaz kılarlar.²¹¹

Kadınlara kolaylaştırılmaya çalışılan bir durumun söz konusu olduğu görülmektedir. Meşakkat ortadan kalkarsa kadın, cemaate iştirak edebilir bu durumda namazı sahih olur. Cuma, öğle namazının yerine geçer.

2.1.2.3. Cemaate Katılma Zorunluluğunun Olmaması

Kadının, cemaate katılma zorunluluğu olmadığı söylenerek bu durum onların Cuma namazından muaf tutulmalarına sebep olarak gösterilmiştir. Çünkü Cuma’dan, namazı cemaatle kılmak üzerine vacip olan kimselerin mükellef olduğu belirtilmiştir.²¹²

²⁰⁸ Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, II, 187; Mevsilî, **Kitabu’l İhtiyar**, s. 111; Merginani, **el-Hidâye**, 114.

²⁰⁹ Kâsânî, **a.g.e.**, II, 186; Serahsî, **el-Mebsût**, II, 33.

²¹⁰ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, III, 219.

²¹¹ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, V, 55.

²¹² İbn Hazm, **a.g.e.**, V, 55.

Bu delili savunanlar, Cuma namazı kadına farz olmasa da cemaate katılmak isterse, namazı iki rekât olarak eda edebileceğini söylemiştir. Ayrıca kıldığı bu namaz sahih olup artık öğle namazını kılmakla mükellef değildir.²¹³ Vücub şartları Cuma namazının farz olmasının koşullarıdır. Yani yerine getirilmesinin koşulları değildir. Bu sebeple Cuma namazı kendisine farz olmayanlar da yerine getirilmesi gereken koşullarına haiz olduğunda kılabilirler.²¹⁴ Genel olarak Hanefî fıkıh âlimleri bu duruma Hasan (r.a.)’dan gelen rivayeti örnek olarak gösterirler.²¹⁵ Hasan (r.a.)’dan rivayetle: “Kadınlar Rasulullah (s.a.v.) ile Cuma namazını kılarlardı. Onlara (mescide) koku sürünmeden gelin denirdi.”²¹⁶ Delil gösterilen bir başka sahabe kavli de şudur: “Abdullah b. Mesud bir mescide girdi kadınların Cuma namazına geldiklerini görünce onlara, “sizler evinizde öğle namazını kıldığınızda dört rekât olarak kılın mescitte Cuma namazına katıldığınızda iki rekât olarak kılın.” dedi. Sonra onlara şöyle söyledi: öyle bir gün gelecek ki sizin evde kılmanız daha iyi olacak. Çünkü emirlerinizden (yöneticilerinizden) kaynaklı olarak her geçen yıl daha kötü oluyor. Yani öyle bir gün gelecek ki cami de kılmaktansa evde kılmanız daha faziletli olacak.”²¹⁷ Aslında Abdullah bin Mesud’dan gelen bu rivayet kadınların camilerden uzaklaştırılma sürecinin nasıl gerçekleştiği hakkında da bilgi vermektedir.

Cemaat, Cuma’nın sıhhat şartlarından biri olarak belirlenmiştir.²¹⁸ Kadın ise, Cuma namazına katılmış olsa dahi cemaatin gerçekleşmesi için gerekli olan sayıya dahil edilmemiştir. Yani kadın, Cuma’ya katılmış olsa dahi cemaat sayısına etkisi yoktur. Beş vakit namaz için, cemaate katılım hususunda verilen hükümler Cuma’nın kimlere vacip olduğu mevzusuna da etki etmiştir. Şâfi mezhebinde, erkeklerin cemaat halinde Cuma namazını kılmaları farz-ı ayn hükmünde görülmüştür. Diğer vakit namazları için ise farz-ı kifayedir. Kadın ve yolcu olan diğer kimseler için ise cemaatle mescitte namaz kılmak sünnettir. Kadınların evde

²¹³ eş-Şâfiî, **el-Ümm**, II, 376; Sahnûn, **el-Müdevvenetü’l Kübra**, I, 227; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, V, 55; Serahsî, **Kitabu’l Mebsût**, II, 33;; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, III, 220;

²¹⁴ Serahsî, **el-Mebsût**, II, 33.

²¹⁵ Serahsî, **a.g.e.**, II, 33; Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, II, 187.

²¹⁶ İbn Ebi Şeybe, **el-Musannef**, II, 156.

²¹⁷ İbn Ebi Şeybe, **a.g.e.**, II, 173.

²¹⁸ Heyet, **ilmihal**, I, 294; İbn Abidin, **Reddû’l Muhtar**, III, 24.

namaz kılmaları ise camide cemaatle namaz kılmalarından daha evla görülmüştür.²¹⁹ Görüldüğü gibi cemaate katılımdan erkekler sorumlu tutulduğu için kadınların üzerinden mükellefiyet düşürülmüştür.

Cuma'nın sıhhat şartı olan cemaat sayısının miktarı hususunda mezhepler arasında görüş farklılıkları vardır.²²⁰ Bu sayı kendilerine Cuma namazı farz olan kimselerden oluşabilir. Ayrıca Cuma'ya katılmış olsa dahi özür sahiplerinden hangilerinin cemaat sayısına dahil olacağı hususunda da farklılıklar vardır.

Hanefi mezhebi için Cuma namazındaki cemaat sayısı önemlidir. Gerekli olan asgari sayı Cuma namazı ile mükellef olmayan köle, hasta ve yolcu erkeklerle tamamlanabilir. Ancak kadın ve çocuklarla bu sayı tamamlanmaz. Çünkü onlar cumanın kendileriyle gerçekleşeceği kimseler değildir.²²¹ Cuma namazında imam henüz ruku ve secdeye varmamışken cemaat dağılıp çocuk ve kadınlardan başka kimse kalmazsa, İmam Ebu Hanefi'ye göre Cuma namazının bozulup öğle namazının kılınması gerekir. Çünkü cemaatte yalnızca kadınların kalması bir şey ifade etmez. Çünkü onlarla Cuma tamamlanamaz. Çocuklarda aynı şekildedir.²²² Cemaat sayısındaki "üç erkek" ifadesinden şu yorum çıkarılmıştır: Cuma namazı cemaatinde üç kadın veya üç çocuk bulunsa, onlarla bir veya iki erkek de bulunsa o namaz fasit olmuş yani bozulmuştur. Çünkü cemaatte imamın dışında üç erkek bulunması gerekir. Kadının cemaatten sayılmama gerekçesi olarak da Cuma namazının sahih olabilmesi için gerekli cemaatten her birinin imamlık yapabilme salahiyetine sahip bulunması gösterilmiştir. Bu sebeple köle ve yolcunun Cuma namazında imam olmalarında bir sakınca yoktur. Kadın ve çocuk ise imamlık yapamayacağı için cemaat ehlinen sayılmaz. Ancak İmam Züfer²²³ 'köle, hasta ve yolcunun da imam olamayacağını söylemiştir.' Çünkü Cuma namazı onlara farz olmadığı için onlar da

²¹⁹ Halil Güneç, **Büyük Şâfiî İlmihali**, 159.

²²⁰ Şâfiî mezhebinde; Müslüman, baliğ, akil, hür, erkek, mukim, sıhhatli ve yolcu olmayan kişilerin sayısının kırk kişi olması gerekir. Bkz. eş-Şâfiî, **el-Ümm**, II, 377.

Hanefi mezhebinde; Cuma namazının kılınması için olması gereken cemaat sayısı imamın dışında en az üç erkektir. Bkz. Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, I, 602.

Mâlikî mezhebinde; Cuma namazının kılınması için en az on iki erkeğin bulunması gerekir. Bkz. Mehmet Keskin, **Dört Mezhebe Göre Fıkıh Kitabı**, 485.

²²¹ Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, I, 602; Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, Bilmen Yayınevi, 1985, s.178.

²²² Merginani, **el-Hidâye**, II, 113-115.

²²³ İmam Züfer, Hanefi mezhebinin büyük fıkıh alimlerinden, Ebu Hanife'nin önde gelen talebelerindendir.

kadın ve çocuk gibidir.’ demiştir.²²⁴ İbn Kudâme’ye göre, bu kimselerin Cuma namazını kılması, kendilerine asıl itibariyle doğrudan farz olduğu kimselere bağlı/tabî olmalarıyla mümkün olmaktadır. Şayet bu kimselere Cuma namazının doğrudan farz olduğu ya da bu kimselerin imamlık yapmalarının caiz olduğu söylenirse, aslında başkasına tabî olan kişiyi kendisine tabî olunan kişi haline getirmiş oluruz. Buna bağlı olarak da tanımdaki hür ve mukim ifadesi çıkar. Ayrıca şayet Cuma namazı onlara gerekli olsaydı, mukim hürler gibi münferit olarak Cuma namazı onlar için münakit olurdu. Bu kimselerin kadın ve çocuklara kıyas edilmesini yanlış bulmuştur.²²⁵

Şâfi, Maliki ve Hanbeli mezheplerine göre cemaatin, Cuma kendisine farz olan kimselerden meydana gelmesi gerektiği için bunlardan birinin köle, çocuk veya kadın olması halinde namaz geçerli olmaz.²²⁶ Öyle ki bir yerde köleler ve kadınlar bulunuyorsa, hür ve akıl baliğ erkek Müslümanların sayısı da kırkı bulmuyorsa İmam Şâfi’ye göre Cuma namazının kılınması gerekmez. İmam Şâfi, imam tekbir getirdikten sonra arkasındaki cemaatten iki veya daha fazla kişi kalsa ve imam Cuma namazını kılsa sonra cemaatin iki kişi olduğunu ya da birinin yolcu yahut köle ya da kadın olduğunu anlasa namazı dört rekât öğlen namazı olarak iade eder, demiştir.²²⁷ Kırk kişinin bazıları gayrimüslim, köle, misafir, kadın veya ticaret yapmak ve ilim öğrenmek gibi bir iş için orada bulunan kimselerse Cuma namazı kılınmaz. Fakat yukarıdaki vasıfları haiz olan kırk kişinin haricinde köle, kadın veya misafir bulunsa beis yoktur. Yani Cuma namazını kılsalar dahi namazları sahihtir. Şâfi mezhebine göre köle veya baliğ olmayan veya misafir bir kimse kırk kişiye namaz kıldırsa beş vakit namaz sahihtir ama Cuma namazı sahih değildir.²²⁸ Görüldüğü gibi Şâfi mezhebinde de kadınlara Cuma vacip olmadığı için, katılsalar dahi cemaatin sayısına dahil edilmemişlerdir. Hanefî mezhebinden farklı olarak hasta olan erkek dışında köle ve yolcu gibi Cuma kendisine vacip olmayanlar da cemaat sayısına dahil edilmemişlerdir. Ayrıca Hanefî mezhebinde köle ve yolcu imam olabiliyorken, Şâfi mezhebi onların Cuma için imamlığını da geçersiz saymıştır. Beş vakit namazda

²²⁴ Merginani, **a.g.e.**, II, 115.

²²⁵ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, III, 220.

²²⁶ Mehmet Keskin, **Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı**, 485.

²²⁷ Eş-Şâfi, **el-Ümm**, II, 377.

²²⁸ Halil Güneç, **Büyük Şâfi Fıkıhı**, 155- 160.

cemaate katılmakla yükümlü olma durumu kadının Cuma ile mükellef tutulmasını da etkilemiştir.

2.2. Cuma'nın Kadınlara Farziyetine Dair Diğer Görüşler

Klasik fıkıh kitapları incelendiğinde, Cuma namazının kadınlara farziyeti hususunda farklı yorumlanacak görüşlerin olduğu görülmektedir. Mezhepler arasındaki hüküm farklılıklarının da bu düşünciyi desteklediği belirlenmiştir. Mevzuyu daha ayrıntılı bir şekilde ele alalım.

Hanefi mezhebinin önemli isimlerinden Serahsi, vaktin aslının öğle namazı olduğunu belirtmiştir. Şayet Cuma namazı olsaydı kaçırıldığı zaman öğlenin onun yerini tutması gerekirdi. Hâlbuki dört rekâtlık namaz, iki rekâtın yerini tutamaz. Ancak bir kimse Cuma'nın koşullarını tam olarak bir araya getirdiğinde, öğle namazını üzerinden düşürmekle emir olunmuştur. Bu şekilde Cuma kendisi için farz hükmünde olur.²²⁹

Bu görüşü destekler nitelikte İmam Muhammed; kadın, yolcu, hasta ve köle gibi Cuma namazı mükellefiyeti üzerlerinden düşürülenler ile Cuma kendisine farz olan erkeği kıyaslamıştır. İmam Muhammed'in kıyaslamaları incelendiğinde; hasta olan erkeğin Cuma namazına gelmesine mâni olan durumun sağlık şartı olduğu görülmektedir. Ancak kendisini iyi hisseder ve mescide gelip Cuma namazına katılırsa, öğleyi üzerinden düşürür ve sağlıklı bir erkek ile aynı durumda görülür. Cemaat ehlinen sayılır, imam dahi olabilir. İkinci olarak yolcu adamın kıyaslamasına baktığımızda, yolculuk hali Cuma namazı yükümlülüğünü düşüren şartlardan biridir. Ancak kişi şehre inerse Cuma namazı kılınan bir camiye gitme imkânı doğmaktadır. Ve kendisi de Cuma namazına katılmak isterse şartları yerine getirmiş olur. Öğle namazını düşürür ve Cuma kendisine farz namaz olur. Üçüncü olarak kölelik yani hür olmama durumu Cuma namazı mükellefiyetini düşüren bir durumdur. Çünkü köle efendisinin emri altındadır. Ancak kişi azat edilirse artık kölelik kalkar ve hür olur. O esnada Cuma namazı kendisine vacip olan kimselerin arasına girer. Bakıldığında bu üç hususta da – hasta, köle ve yolcu- İmam

²²⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 32.

Muhammed bu kişilerin Cuma namazına gelmelerini, özür durumunun kendilerinden kalkması ile mümkün görmüştür.

İmam Muhammed'in kadın için yaptığı kıyaslamaya bakıldığında, namaza gelmesine engel olacak bir özürden bahsetmediği görülmektedir. Cuma'ya geldiğinde öğle namazı üzerinden düşer ve kadın, Cuma namazının hükmü kendisine vacip olan sağlıklı bir erkek gibi olur. Öyle ki öğle namazını kılmış olsa dahi Ebu Hanefi'ye göre Cuma'ya geldiği zaman öğle namazını üzerinden düşürmesi gerekmektedir.²³⁰

Bu bilgiler birleştirildiğinde şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Bir kimse Cuma'nın koşullarını tam olarak bir araya getirdiğinde öğle namazını üzerinden düşürmekle emir olunmuş ve kendisine Cuma namazı farz olmuştur. Aynı şekilde kadın da Cuma'ya geldiğinde Öğle namazını üzerinden düşürmekle emir olunmuştur. Hatta imamın namazı tamamladığını görürse tekrar öğle namazını kılmaması gerekmektedir. Bu durumda kadın da koşullarını yerine getirip namaza geldiğinde Cuma kendisine farz olmuştur.

Serahsî; köle, kadın ve hasta için, onlardan bu farzın düşmesinin namazda bulunan bir anlamdan dolayı olmadığını, sıkıntı ve zarardan kaynaklandığını söylemiştir. Bu sıkıntıya katlandıklarında, Cuma'yı kılmada diğer insanların konumunda olacaklarını belirtmiştir.²³¹ Başka bir görüşte de kadınlardan Cuma namazının düşmesinin sebebinin hafifletme için olduğu, meşakkate katlanıp, hasta örneğinde olduğu gibi, Cuma namazını kılarlarsa namazlarının sahih olacağı söylenmiştir.²³²

İbn Hazm, Tarık b. Şihab'tan gelen rivayeti Mürsel kabul ettiği için tahsîs için kullanmamış, özür sahibi erkek nasıl ki cemaate gelmekte zorlanmaktadır kadını da aynı şekilde özür sahibi erkek gibi düşünmüştür. Özür sahibi erkek ve hanımı Cuma'ya gelirse ikisi de namazı iki rekât kılar, demiştir. Özür sahibi erkek için Cuma'ya gelmesine mâni olan durum ortadan kalkmış ve kendisine farz olan Cuma namazını eda etmiştir. Allah Rasulu'nun (s.a.v.) buyurduğu gibi özür sahipleri Cuma

²³⁰ Şeybânî, *Kitabu'l Asl*, I, 308.

²³¹ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 33.

²³² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 219.

namazına gelirse özür kendisinden düşmüş olur ve Cuma'nın ehlinde olarak iki rekât namaz kılarlar.²³³ Görüldüğü gibi, kadın da bu kapsamda değerlendirilmiştir. Özü ortadan kalktığında kendisine farz olan namazı eda etmiş olmaktadır.

Cuma'ya gelmesine engel olacak mazereti olan erkek bu namazdan muaf tutulmuştur. Kadının toplumdaki görev ve konumu düşünüldüğünde, -özellikle klasik fıkıh kitaplarının yazıldığı dönemde- onun bu namazdan muaf tutulmasına sebep olacak fitne tehlikesi, meşakkat ve zorluk gibi hususlardan dolayı kadın için bir kolaylaştırma sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Öyle ki vaktin farzı öğle namazı kabul edilse de kadın, mazeretleri kalkıp namaz kılınan yere geldiğinde öğleyi düşürüp cemaatle farz hükmünde Cuma'yı kılmaktadır.

2.3. Değerlendirme

İkinci bölümümüzde Cuma namazının kadınlara farziyeti hususunun klasik fıkıh kitaplarında nasıl ele alındığının araştırması yapıldı. Bu kaynakları incelemek, geçmişten günümüze konunun nasıl yansıdığı ve bugün nasıl okunması gerektiği konusunda önemlidir.

Klasik kaynaklarda Cuma'nın eda edilebilmesi için birtakım şartlar belirlenmiştir. Bunlar vücut ve sıhhat şartlarıdır. Kadınlardan Cuma namazının kaldırıldığına işaret eden şart, vücut'un içerisinde bulunan erkek olma şartıdır.

Araştırmamızın daha açık ve net olabilmesi için mezheplerin bu konudaki görüşlerini ele alarak inceledik. Bu hususta incelediğimiz mezhepler Hanefi, Şâfi, Maliki, Hanbeli ve Zahirî mezhepleridir. Genel olarak ortak görüşlere baktığımızda Târık b. Şihab ve Cabir b. Abdullah'tan gelen hadislerin, Cuma namazının vücut şartlarının oluşturulmasında kaynak olarak kullanıldığı görülmüştür. Kadınlardan Cuma namazı yükümlülüğünün kaldırılmasının sebebi olarak fitne ve meşakkat gerekçeleri de gösterilmiştir. Erkek mahfiline karışma ihtimali, kocaları ve evi ile ilgili meşguliyetleri onların Cuma namazına gelmelerini zorlaştıran sebepler olarak belirtilmiştir. Bir diğer sebep de Cuma'nın sıhhat şartlarından biri olan cemaat şartı ile ilgili ilgilidir. Bu şartı ancak üzerine cemaate katılmak vacip olanlar yerine

²³³ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, V, 55.

getirebilir. Beş vakit namazda cemaate katılım konusunda verilen hüküm, erkekler açısından farz-ı kifaye, kadınlar açısından ise sünnet olduğu yönündedir. Bu hükümden yola çıkarak klasik kaynaklarda kadınlara Cuma'ya katılma zorunluluğu getirilmemiştir.

Sayılan bu naklî ve aklî sebeplerle klasik kaynaklarda Cuma'nın kadınlara farz olmadığı belirtilmiştir. Ancak mezheplerin ortak görüşü, kadına farz olmasa da onun kıldığı Cuma'nın, kendisine farz olan öğle namazının yerine geçtiği yönündedir. Yani kadın Cuma'yı kılarak o vaktin farz olan öğle namazını üzerinden düşürmüş olmaktadır. Kadın, kendisine farz olmayan bir ibadetle nasıl olur da farz olan bir ibadeti yükümlülüğünden düşürebilir? Bu durumda kıldığı namazın kendisi için farz hükmünde olması gerekir.

Ayrıca durum böyleyken kadını, sıhhat şartlarından biri olan cemaat sayısına dahil etmemişlerdir. Velez ki caminin her yeri kadınlar tarafından doldurulmuş olsun yine de Cuma'nın kılınması için cemaat sayısının erkeklerle tamamlanması gerekmektedir. Burada kıldığı namaz farz hükmünde iken kadınlar neden cemaat sayısını tamamlayamıyor sorusu da akla gelmektedir.

Cuma namazının kadınlara farziyeti hususunda farklı yorumlanacak bir diğer görüş de kadının Cuma namazına katıldığında sağlıklı bir erkek ile aynı hükümde olmasıdır. Örneğin; Hanefi mezhebine göre, kadın öğle namazını kılmış olsa dahi Cuma kılınan yere geldiğinde, kıldığı öğle namazı düşer ve cemaatle Cuma namazını eda etmesi gerekir. Çünkü kadın, onlara göre Cuma'nın farz olması için gereken koşulları yerine getirmiş ve namaza gelmiştir. Bu durumda Cuma kendisine farz olan bir erkek gibi öğle namazını üzerinden düşürmüştür. Görülmektedir ki kadınlara Cuma namazının farz olmadığı söylense de yapılan bu ve benzeri yorumlar, söylenenin aksi yönünde bir izlenim vermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ GÖRÜŞLERDE KADINLAR AÇISINDAN CUMA NAMAZININ İŞLENİŞİ

Cuma namazının kadınlara farziyeti konusunu bir önceki bölümde klasik kaynakları temel alarak, mezheplerin yaklaşımıyla incelediğimiz gibi günümüzde de bu konunun nasıl işlendiği ve bu hususta ortaya konulan görüşlerin nasıl şekillendiği araştırmamız için gerekli olacaktır. Çağdaş görüşlerde bu konuda görüş beyan eden çok sayıda araştırmacımız olsa da biz yazılı metni olan kişilerin görüşlerine yer verdik. Cuma namazının kadınlara farziyeti konusunda iki grup bulunduğu görülmektedir. Birinci grup Cuma namazının kadınlara farz olduğunu, diğeri ise olmadığını ileri sürenlerdir. Her bir grubun diğeriye yönelik eleştirileri mevcuttur. Bu çalışmada o görüşlere de yer verilecektir.

3.1. Cuma'nın Kadınlara Farz Olduğu Görüşü

Çağdaş görüşlerde Cuma namazının kadınlara farz olduğunu savunanların temel hareket noktası ilgili ayettir.²³⁴ Bu konuda görüş sahiplerinin açıklamalarını ve ortaya koyduğu delilleri inceleyelim.

Farz olduğunu ileri sürenlerin genel görüşü ayetin umumi hitabının kadın-erkek bütün Müslümanları kapsadığı yönündedir. Kadından Cuma namazı mükellefiyetinin kaldırıldığına dair kullanılan delillerin, ayetin tahsîsi için yeterli derecede kuvvetli olmadığını söylemişlerdir.²³⁵

Bu görüşü savunanlar, Cuma namazının farziyeti için gerekli görülen şartların müçtehitler ve mezhep imamı tarafından belirlendiğini söylemiştir. Bu belirlemenin iki temel kaynağından birincisi mevcut sosyal şartlar, ailevi ve sosyal değerler ikinci ise fikirlerine delil olarak gösterdikleri Kur'ân ayeti ve Hz. Peygamber'e nispet ettikleri bazı haberlerdir.²³⁶ Oluşturulan bu şartların Kur'ân'la bir ilgisinin olmadığını söyleyip, bunları siyasal perspektiflerin ürünü olarak görenler de bulunmaktadır.²³⁷ Görüldüğü gibi vücut şartlarından biri olan erkek olma özelliğinin sonradan oluşturulduğu ve ayet ile bir ilgisinin olmadığı söylenmiştir.

²³⁴ Cuma 62/9

²³⁵ Yaşar Nuri Öztürk, **Kur'ân'daki İslam**, 515; Ali Rıza Demircan, **Hac ve Umre Yüceliğe Çağrıdır**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 343-345; Sabri Hizmetli, **Cuma Namazı Kadınlara Farzdır**, 15.

²³⁶ Sabri Hizmetli, **a.g.e.**, 15.

²³⁷ Yaşar Nuri Öztürk, **a.g.e.**, 515.

Ayrıca Cuma namazının kadınlara farz olmadığına delil olarak gösterilen haberlerin sıhhat derecelerine bakıldığında bu rivayetlerden hiçbirinin mütevatir, meşhur ve sahih olma vasıflarını taşımadığını belirtmişlerdir. Sabri Hizmetli bu konu hakkında, Ebu Hanife ve mezhebine mensup fakihlerin görüşlerine yer vermiş ve onların, Kur'ân'ın mücmel ve genel hükmünü takyid, tahsis ve tahsir edecek hadisin mütevatir veya meşhur olmasını şart koştuklarını sadece sahih olma şartını yeterli görmediklerini söylemiştir. Tarık b. Şihab hadisinin mürsel, Cabir b. Abdullah'tan gelen rivayetin ise gerek sened gerekse metin bakımından tenkit edilmiş olduğu ve birçok hadis uzmanınca cerh edildiği kaynaklarda mevcuttur. Bu durumda tahsis için kullanılan hadisler Hanefi mezhebinin şartlarına uymamaktadır. Sabri Hizmetli, Cuma'nın kadınlara farz olmadığını söyleyenlerin böyle bir kanaate varmalarında nass'tan ziyade geleneğin ve erkeklik egoizminin etkili olduğunu söylemiştir. Mevcut ictimai şartları da hesaba katarak, Cuma namazının erkeklere özgü olduğunu savunan bu anlayış için kadınları böyle bir ibadetten mahrum ettiklerini ve onların bu mü'minlik hakkını askıya aldıklarını ifade etmiştir.²³⁸

Ali Rıza Demircan, Cuma ayetini tahsis eden hadislerle ilgili olarak konuya başka bir açıdan yaklaşmış, en çok hadis rivayet eden Ebû Hüreyre, Abdullah b. Amr, Enes b. Malik ve sürekli olarak Peygamberimizle birlikte olan Hz. Âişe ve diğer bilinen kadın sahabilerden, kadınlardan Cuma namazının düşürüldüğüne dair bir tek hadisin bizlere ulaşmadığını söylemiştir. Ali Rıza Demircan'a göre yasaklı oldukları özel halleri, ayrıca hamilelik ve çocukluluk gibi engelleyici durumları kadınları özür sahibi kılmış ve katılımda özgür bırakmıştır. Beraberce kılınmaları sünnet-i müekkede olan vakit namazlarına muntazaman katılmaya çalışan kadın sahâbiler, hiç şüphesiz cemaatle kılınması farz olan Cuma namazlarına da iştirak etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbiler döneminde onların vakit namazlarından ve de Cuma namazlarından şu veya bu gerekçeyle engellendiklerine dair hiçbir rivayet de gelmemiştir. Ayrıca Cuma namazını kılan kadınların, o günün öğle namazını kılınmalarına gerek olmayacağı şeklindeki fıkıh mezheplerimiz tarafından da doğrulanan görüş, zannedilenin aksine kadınlardan Cuma namazının

²³⁸ Sabri Hizmetli, **Cuma Namazı Kadınlara Farzdır**, 15; Ali Rıza Demircan, **Hac ve Umre Yüceliğe Çağrıdır**, 343-345.

mükellefiyetinin düşmediğini göstermektedir. Ona göre, kadından mükellefiyet düşmüş olsaydı hüküm olarak kendisine Cuma namazı nafil, öğle namazı da farz olurdu. Nafil olan Cuma namazı öğle namazının yerine geçemezdi. Ali Rıza Demircan, kadınların Cuma namazına katılmalarının, Kurân ve Sünnet'in ruhuna da uygun olduğunu söylemiş ve gerekli görmüştür. Yolculuk ve hastalık gibi erkeklerle müşterek olan katılımı engelleyici mazeretler yanı sıra onların ay hali gibi kendilerine özgü dinî, tıbbî ve çocuk ve hasta eşin bakımı gibi örfî mazeretleri de onlar için yalnızca katılmama ruhsatı oluşturabilir.²³⁹

Yaşar Nuri Öztürk, kadından farziyetin düşmemiş olduğunu sadece ruhsatları erkeklere göre daha fazla olduğu için bu durumun onlara katılmama serbestliği verdiğini söylemiştir. Bu ruhsatlar sebebiyle Cuma kılmamanın prensip haline getirilmesini yanlış bulmuştur. Bu durum sadece özür sahibi kadınlar için geçerlidir. Genelleme yapılarak Allah (c.c.)'ın emrini erkeklere özgülemenin, kadınları bu hayati ve ilahi aktivitenin dışına ittiğini söylemiştir.²⁴⁰ Cuma'nın farziyetini düşüren ruhsatlar olabilir ama bu görüşü savunanlara göre kadın ve erkek olma, özel ve geçici durumlardan sayılamaz. Sabri Hizmetli, kadınlık ve erkekliğin, doğrudan insanın doğası ile alakalı olduğunu söylemiştir. İman ve ibadetlerde kadın ile erkek arasında eşitlik vardır; aralarında bir ayrım, istisna veya temyiz yapılmamıştır. Ancak insanın ruhi ve cismi yapısından kaynaklanan özel ve geçici durumların bazı farzların düşmesine ve birtakım sorumlulukların kalkmasına sebep olduğunu belirtmiştir. Hastalık, çocukluk, yolculuk durumları da bu sebeplerin arasındadır. İslam bilginlerinin görüşleri ve fetvaları da bu özel ve geçici durumların ortadan kalkması sonucu daha önce kendilerine vacip olmayan ibadetlerle ve vazifelerle kişilerin mükellef olduğudur. Kur'ân'ın, ilahi emir ve yasaklarına erkeklerle aynı ölçüde muhatap olan kadınlar, ibadet hayatında da erkeklerle aynı haklara ve mükellefiyetlere sahip olmaktadır. Cemaatin ve caminin Müslümanlığın şiarından olduğunu bilen Hz. Peygamber (s.a.v.), kadınların bu mükellefiyetler ve haklardan dışlanmalarına hiçbir zaman izin vermemiştir. Üstelik Rasulullah (s.a.v.) kadın Müslümanların rahatlıkla mescide gelip ibadet etmelerine yönelik tedbirler de

²³⁹ Ali Rıza Demircan, **Hac ve Umre Yüceliğe Çağrıdır**, 343-345.

²⁴⁰ Yaşar Nuri Öztürk, **Kur'ân'daki İslam**, 515.

almıştır. Bu bağlamda Sabri Hizmetli, Peygamber dönemi sonrasında Cuma'nın kendilerine farz kılınmamış olduğu söylenen kadınlara zulmedildiğini ifade etmiştir. Bu yorumu yapmasının en önemli sebebi, mümin kadınların yetişmesine kültürlü, bilgili ve bilinçli olmasına önemli katkıda bulunan Cuma namazından mahrum bırakılmalarıdır.²⁴¹

Kullarını en iyi şekilde tanıyan Allahu Teala (c.c.), onlara ibadet sorumluluğunu yüklerken özel ve geçici hallerine göre kolaylaştırıcılık ilkesinden istifade etmelerini sağlamıştır. Fakat ifade edildiği gibi kadın ya da erkek olma durumu özel ve geçici bir hal olarak değerlendirilmemiştir. Bu hal geçtikten sonra erkek ve kadının üzerinden düşen ibadetin yükümlülüğü tekrar oluşmaktadır.

Kadınlardan Cuma mükellefiyetinin kaldırılmasına sebep olarak gösterilen fitne ile ilgili yorumlara baktığımızda farz olduğunu savunanlar, bu durumu İslam'ın ibadetteki eşitlik anlayışına ve Peygamber'in (s.a.v.) uygulamalarına aykırı görmüştür. İslam'ın sonraki asırlarında fitne gerekçesiyle kadınların aleyhine olan sosyal şartların daha da ağırlaştırıldığı ve çeşitli gerekçelerle toplum hayatından dışlandığı görülmektedir. Bulunduğumuz yüzyılın ikinci yarısına kadar yalnızca İslam'ın ilk yayılış dönemlerinde Müslüman kadınlar toplumlarında siyasi, askeri ve kültürel açılardan etkin rol üstlenebilmişlerdir. Daha sonra bu rollerin giderek zayıflamaya başladığı, kadının sokağa çıkmasının fitneye davet olacağı, toplumu ifsad edeceği ve kadının şeytanın ağı olduğu tarzındaki anlayışın yayıldığı görülmektedir. İsrailiyyat kökenli olduğundan kuşku duyulmayan bazı menkıbeler sebebiyle kadının sokağa çıkmaktan kaçındırılması ve en iç odalara kapatılması örgütlenmiştir. Fitne gerekçesiyle kadının eve kapatılarak toplumdan dışlanması, Hristiyanlıktaki ve diğer bazı dinlerdeki ruhbanlığa benzetilmiştir.²⁴² Sabri Hizmetli fitne sebebiyle kadınların evlerine hapsedildiğini, camiye gelmeleri ve sokağa çıkmalarının kötü görüldüğünü söylemiştir. Sokakta, çarşıda ve pazarda dolaşırlarken, alışveriş yaparlarken fitneye sebep olmayan kadınların camiye gelirken de aynı tutumla değerlendirilmesi gerekir. Çünkü mümin kadınlar evlerinde olduğu gibi dışarıda da iffetlerini korumaya büyük özen gösterirler. Birkaç bireysel olaya

²⁴¹ Sabri Hizmetli, **Cuma Namazı Kadınlara Farzdır**, 1- 11.

²⁴² Ali Osman Ateş, **Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın**, 343-345.

dayanarak bütün mümin kadınları fitne zuhuruna sebep göstererek onların böyle farz bir ibadeti yerine getirmelerine engel olmak, onları dinini diyanetini öğrenmekten alıkoymak, İslam'a uygun olmayan bir davranıştır. Toplumda fesat çıkma ihtimali bulunuyorsa sadece kadın ya da sadece erkek diye düşünülmemeli iki tarafın da bu konuda gerekli hassasiyeti göstermesi gerekmektedir. Çünkü İslam'a göre fitneye yol açmak iki kesim için de haram kabul edilmiştir. Sabri Hizmetli, Kur'ân'ın ahlak esaslarında kadın-erkek arasında ayırım yapılmadığını belirtip buna örnek olarak da zina eden veya hırsızlık yapan erkek ve kadının aynı şekilde değerlendirilmesini göstermiştir.²⁴³

Ayette geçen “alım satımı bırakın” ifadesinin, Cuma'nın sadece erkeklerle farz kılındığına delil olarak gösterilmesi, farz olduğu görüşünü savunanlarca yanlış bulunmuştur. Çünkü farz olmadığını düşünenler alım-satım, alışveriş, ticaret işleriyle sadece erkeklerin uğraştığını, kadınların ise böyle şeylerle değil; evleri, çocukları ve kocaları ile meşgul olduklarını ifade etmişlerdir.²⁴⁴ Sabri Hizmetli, Kur'ân ayeti ve sahih hadislerde kadının alım-satım ve ticaret işleriyle uğraşmasına dair bir yasak olmadığını söylemiştir. Ayrıca o, ev işleri, eşi ve çocuklarına hizmetle mükellef olduğuna ve bunların dışında bir şeyle meşgul olmasının caiz olmadığına dair ilahi veya nebevi hüküm olmadığını da belirtmiştir.²⁴⁵ Asr-ı Saadet ve Raşid halifeler döneminde kadınların ticari hayatta aktif olduklarına dair örnekler çoktur. Ve bu örnekler de Peygamberin bir engellemesi veya yasaklaması görülmemektedir. Bu görüşe örnek olarak Kayle Ümmü Beni Emmar adındaki kadın sahabinin anlattığı şu hadise zikredilmektedir:

“Bir umre sırasında Merve'de Rasulullah'ın yanına geldim ve O'na: Ey Allah'ın Rasulu (s.a.v.), ben alışveriş yapan bir kadınam. Bir şey satın almak istediğimde, arzuladığımdan daha düşük bir fiyat teklif ediyorum. Sonra yavaş yavaş arttırarak arzuladığım fiyata geliyorum. Bir şeyi satacağım zaman da önce almayı arzuladığım fiyattan daha düşük bir fiyat teklif ediyorum, sonra yavaş yavaş inerek arzuladığım fiyata geliyorum. (Böyle yapmama ne dersin?) dedim. Rasulullah (s.a.v.)

²⁴³ Sabri Hizmetli, **Cuma Namazı Kadınlara Farzdır**, 16-18; Ali Osman Ateş, **Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın**, 41.

²⁴⁴ Nihat Dalgin, **Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular**, s. 84.

²⁴⁵ Sabri Hizmetli, **a.g.e.**, 70-72.

şu cevabı verdi: “Ey Kable, böyle yapma. Bir şey satın almak istedin mi, düşündüğün fiyatı söyle. Sana verilsin veya verilmesin. Bir şey satmak istediğinde zaman versen de vermesen de satmak istediğin fiyatı söyle.”²⁴⁶

Görüldüğü gibi Rasulullah (s.a.v.) kadının ticaret yapmasını engellememiş hatta nasıl yapması gerektiği hususunda yardımcı olmuştur. Ayrıca Asrı Saadette kadınlar çarşıya alışveriş yapmak için gidiyorlar ve bundan da menedilmiyorlardı. Hadisler incelendiğinde de şu meslek erkeklere aittir kadınlar bu mesleği icra edemez şeklinde sınırlayıcı ve yasaklayıcı bir hüküm de mevcut değildir. Allah Rasulu (s.av.) kadınların fitri ve tabi durumlarını göz önünde bulundurarak onlara evlerini tavsiye etmiştir. Fakat bununla birlikte Asr-ı Saadet’te bazı kadınların kendilerini alakadar eden hususlarda ev dışı harici işlerle de uğraştıkları görülmektedir. Örneğin, sahabe kadınlardan Esmâ binti Muharribe binti Cendel et-Temimiyye’nin oğlu Abbas b. Abdullah b. Rebia’nın, Yemen’den satın alıp gönderdiği ıtri (güzel kokuyu) Medine’de sattığı rivayet edilmiştir. Yine sahabe kadınlardan Havle el-Attare diye meşhur olan Havle binti Tüveyt de Medine’de ıtır satan kadınlardandır.”²⁴⁷ Peygamberimiz’in (s.a.v.) sevgili eşi Hz. Hatice (r.a.) de o devirde Mekke’nin en büyük tacirlerinden biriydi.

Raşid Halifeler devrinde de kadınlar ticari faaliyetlere katılmışlardır. Mekkeli kadınların iş seyahati yaptığı görülmektedir. Bu devirde kadınlar rahatlıkla çarşı-pazara çıkabilmekte ve alışveriş yapabilmekteydiler. Ayrıca devletin kadınlara bu hususta gerekli desteği sağladığı kaynaklarda yer almaktadır. Hz. Ömer döneminde Ebu Süfyan’ın hanımı Hind bint Utbe’nin ticaret yapmak maksadıyla hazineden dört bin dirhem borç aldığı kaydedilmektedir.²⁴⁸

İslam dininin kadını ticari hayatın dışında tutmadığı görülmektedir. Başka bir deyişle, kadının gerçekleştirdiği ticari akit ve muameleler erkekte olduğu gibi geçerli sayılmıştır. Sabri Hizmetli, kadının meşgul olması helal ve haram olan işlerin sonraki devirlerde Müslüman alimler tarafından belirlendiğini söylemiştir. Ve bu şekilde kadının tamamen evine hapsedildiğini belirtmiştir. İdari, siyasi, sosyal,

²⁴⁶ İbn Mâce, **Ticaret**, 29.

²⁴⁷ Ali Toksarı, **Hiz. Peygamber Devrinde Kadın**, Diyanet İlmi Dergi, 1993, c. 29, sayı: 4, s. 76.

²⁴⁸ Ali Osman Ateş, **Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın**, 36.

ekonomik ve ticari hayatın dışında tutarak üretici konumdan koparıp tüketici yapmışlar ve eşinin hizmetçisi durumuna düşürmüşlerdir. Ayrıca erkek Cuma namazına gittiğine göre, mümin kadınlar eşleriyle ve evleriyle meşgul olmuş olmuyorlar. Sabri Hizmetli'ye göre Cuma vaktinde “Alım satımı bırakın” lafzı Cuma'nın belli bir Müslüman kesime farz kılındığına delil gösterilirse bu mantıkla ticaretle uğraşmayan kimselere Cuma namazının farz olmadığı sonucu çıkmaktadır.²⁴⁹

Görüldüğü gibi ibadetlerin kadın-erkek bütün müminlere farz kılınması gibi Cuma namazının da bu kapsamda değerlendirilmesi gerekir. Ayeti tahsis etmek için kullanılan hadislerin sıhhati yeterli görülmemiş ayrıca fitne ve meşakkat sebebi ile kadınların Cuma namazından mahrum bırakılması bir zulüm olarak nitelendirilmiştir. Kadınların o dönemde alışverişten bağımsız oldukları belirtilerek ayetteki lafzın sadece erkekler için olduğunun söylenmesi ve kadınların bu hitaba dahil edilmemesi de pek doğru görülmemektedir.

3.2. Cuma'nın Kadınlara Farz Olmadığı Görüşü

Cuma namazının kadınlara farz olmadığı görüşünü savunanların temel hareket noktası aşağıda görüleceği üzere icmâdır. Bu konuda görüş sahiplerinin açıklamalarını ve ortaya koyduğu delilleri inceleyelim.

Farz olmadığını ileri sürenlerin genel görüşü ayetin umumi hitabının bazı delillerle tahsis edildiği yönündedir. Bunlar naklî, aklî ve örfî delillerdir. Cuma namazının yolculuk, hastalık, çamur, yağmur, cana ve mala yönelik tehlike gibi mazeretlerin bulunmaması halinde Müslüman, buluş çağına gelmiş erkeklere farz olduğunda ittifak olduğunu, kadınlara Cuma namazının farz olmadığı hükmünde de bütün mezhepler ve müçtehitlerin görüş birliği içerisinde olduğunu belirtmişlerdir.²⁵⁰

²⁴⁹ Sabri Hizmetli, **Cuma Namazı Kadınlara Farzdır**, 70-72.

²⁵⁰ Hayreddin Karaman, **Cuma Namazı Hanımlara Farz Değildir**, [http:// Hayreddin Karaman.net](http://HayreddinKaraman.net). (SGT. 10.07.2019); Osman Şahin, **Cuma Namazı Mükellefiyeti**, 425; Halit Çalış, **Kadınların Cuma Namazı Yükümlülüğü**, Marife, yıl. 5, sayı. 1, Bahar 2005, (205 – 212) s. 206.

Farz olmadığı görüşünde olanlar, Cuma ayetinin hadisle tahsîs edildiğini söylemiştir.²⁵¹ Nihat Dalgın, Cuma ayetinin hadisle tahsîsi konusunda iki hususun önemli olduğunu belirtmiştir. Bu iki husustan birincisi amm lafızla sevk edilmiş olan Kur’ân mesajlarının genellikle başka nassla tahsîs edilmiş olduğudur. İkincisi ise bu tahsîs işleminin bir başka ayet veya hadisle gerçekleştirildiğidir. Yani Rasulullah (s.a.v.)’ın görevlerinden biri de Kur’ân’daki Amm lafızlar sebebiyle oluşan kapalılığa açıklık getirmektir. Böylece mesajın hem iyice anlaşılması hem de kolaylıkla uygulamaya geçilmesi sağlanır. Buna binaen İslam alimleri, dört sınıfa Cuma’nın farz olmadığı şeklindeki farklı rivayetleri bulunan Hz. Peygamber’in (s.a.v.) açıklaması ile amel etmektedir. Bahsedilen rivayetler Kur’ân’daki Cuma namazı ile ilgili görülmüş ve dil kuralı gereği umuma yönelik bulunan ayeti kerimeyi özelleştirdiğine hükmedilmiştir. Bu kanaatten sonra hadis lafızları, kendilerine Cuma namazı farz olanlar arasında, genel bir anlam ifade etmek üzere değerlendirilmiştir. Örneğin; “Cuma namazı için yapılan çağrıyı işiten herkese Cuma farzdır”²⁵² hadisi genele hitap ediyor iken -köle, çocuk, kadın ve hasta dışında- Cuma namazı çağrısını işitenler için farzdır şeklinde anlaşılmıştır.²⁵³ Halit Çalış ise genele hitap eden bu hadisin hitap açısından değil de mekân açısından değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir. Hadisin Cuma’nın vücubuyla ilgili olmayıp, Cuma’nın kılınacağı yerin (mahalle, köy, kasaba, yerleşim birimi) kapsamını tayin etmekle ilgili olduğunu belirtmiştir. Yani bu hadis, genel anlamda Cuma’nın kimlere farz olduğuyla değil namazın kılınacağı bölgede, camiye gelip cemaate iştirak etmesi gerekenler ile ilgili bir ölçü mahiyetinde değerlendirilmiştir.²⁵⁴ Ayrıca Nihat Dalgın’a göre, Cuma ile ilgili ayetin²⁵⁵ kadınlar, köleler, çocuklar ve hastalar dışındaki Müslümanlara hitap eder şeklinde değerlendirilmesine neden olan hadisler, senet ve metin açısından hadis uzmanları tarafından eleştirilmiş olsa da konu hakkındaki rivayetlerin hepsinin bir

²⁵¹ Nihat Dalgın, **Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular**, 84-85; Halit Çalış, **a.g.m.**, 207; Hayreddin Karaman, **Cuma Namazı Hanımlara Farz Değildir**, [http:// Hayreddin Karaman.net](http://HayreddinKaraman.net). (SGT.10.07.2019); Recep Çetintaş, **Devlet, Siyaset ve ibadet üçgeninde Cuma Namazı**, 158; D.İ.B., **Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar**, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 2. bs., İzmir 2018, s. 188.

²⁵² Ebu Davut, **Salat**, 1056.

²⁵³ Nihat Dalgın, **Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular**, 84-85.

²⁵⁴ Halit Çalış, **Kadınların Cuma Namazı Yükümlülüğü**, 207.

²⁵⁵ Cuma, 62/9.

araya getirilmesi ile bu hadisler zayıflıktan kurtulacaklardır.²⁵⁶ Görüldüğü gibi Tarık b. Şihab'tan gelen hadisin genele hitap eden rivayetlerdeki ifadeyi hususileştirdiği söylenmiş ve “Cuma namazı için yapılan çağrıyı işiten herkese Cuma farzdır” hadisi örnek getirilerek mana daraltılmıştır. Bir bakıma Tarık b. Şihab hadisi sadece ayeti değil kendisinden sıhhat bakımından kuvvetli olan rivayetleri de tahsis etmiştir.

Nihat Dalgın, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden günümüze kadar gelen uygulamanın da bu şekilde olduğunu ve bu durumun da kadınlara Cuma'nın farz olmadığı şeklindeki ittifakın oluşmasına neden olduğunu söylemiştir. Ayrıca klasik hukuk külliyyatımızda çok küçük sayılabilecek tartışmaların ve teferruat sayılabilecek beyanların bile kaydedildiğinin dikkate alınması gerektiğini ve bu konuda geçmiş dönemde bir ihtilafın çıkmamasının konu hakkında verilen hükmün doğruluğu hakkında önemli bir delil olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda Buhârî'nin Sahih'ini örnek getirmiştir. Büyük hadis imamlarından Buhârî, Sahih'inin Cuma bölümünde kadınların ve çocukların Cuma namazına gitmelerinin farz olup olmadığı sorusunu sorarak kendi şartlarına uygun bulduğu sahih hadisi nakletmek amacıyla bir bab²⁵⁷ başlığı açmıştır. Kendi şartlarında konu ile ilgili sahih hadis bulamadığı için bu konuda hadis nakletmeden babı sonlandırmıştır. Buna rağmen Buhârî aynı bölümün on ikinci babında, kadınlar, çocuklar vb. cumanın kendilerine farz olmadığı kimseler için cuma günü yıkanmanın gerekli olup olmadığı... şeklindeki bab başlığını düzenlerken de kadınlara Cuma'nın farz olmadığı görüşünde olduğunu beyan etmiştir. Nihat Dalgın'a göre bu durum, konu hakkında bazen itirazsız kabul edilebilecek bir ayet ya da hadis delili bulunmasa da özellikle kıyasa kapalı olan ibadet gibi bir alanda ilk dönem uygulamaları ve anlayışı ile amel edilmesi gerektiğini göstermektedir. Çünkü ilk dönemde bütün toplum tarafından benimsenmiş olan uygulamanın yaşayan sünnet olma ihtimali yüksek görülmüştür.²⁵⁸

Hayreddin Karaman, ayetin genel üslup ve ifadesinin de ayetin tahsisini desteklediğini söylemiştir. Ayeti kerimede geçen, “yeryüzüne dağılmak ve Allah'tan rızık talep etmek” ifadesini yorumlamış, bu işi kadınların değil, erkeklerin vazifesi

²⁵⁶ Nihat Dalgın, **a.g.e.**, 84.

²⁵⁷ Buhârî, **Cuma**, 2.

²⁵⁸ Nihat Dalgın, **Gündemdeki Tartışmalı Dini konular**, 84-85.

olarak belirtmiştir. Ayrıca bu durumu Asr-ı saadet ve sonrası uygulamalar da kadınların Cuma namazıyla mükellef olmamasına delil olarak göstermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Raşid Halifeler zamanlarında kadınlar da -imkân buldukça- beş vakit namazda ve Cuma'da hazır bulunur ve cemaatle namaz kılarlardı. Ancak gelmedikleri zaman kınanmazlar, kendilerine "niçin gelmediniz" diye de sorulmazdı. Halbuki mazereti olmadığı halde cumaya gelmeyen erkekler kınanır, niçin gelmedikleri sorulur, gelmeleri kesin bir üslûpla da onlardan istenirdi. Bu bağlamda, bahsedilen dönemlerde mü'min kadınların kesin olarak Cuma namazına katıldıklarına dair bir delil mevcut olmadığını, o zamandan itibaren tarih boyunca uygulamanın da bu şekilde olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁹

Sahabelerin bu konudaki uygulamalarına dair şu örnekler getirilmiştir: Gerek vahiy döneminde (Medine Devri) gerekse daha sonraki dönemde sahabenin Afrika, Ortadoğu ve Anadolu ile İran ve Hazar bölgesine, hatta Hindistan ve Çin'e kadar yayıldıkları ve bu beldelerden bazılarında valilik, öğreticilik, Beytülmal sorumluluğu vb. görevler üstlendikleri belirtilmiştir. Üstelik sahabîler -Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Yemen'e vali olarak giderken Hz. Peygamber'e (s.a.v.) açıkladığı gibi-, Kur'ân ve sünnet hükümlerinin bulunduğu konularda hüküm verirken bu iki kaynağın dışına çıkmamışlardır. Dünyanın dört bir yanına dağılan sahabeden, kadınları cumaya katılmaya zorladıklarına dair herhangi bir rivayet bizlere ulaşmamıştır. Aksine İbn Mes'ud gibi bazı sahabîlerin, kadınları mescitlerden ziyade evlerinde öğle namazı kılmaları için teşvik ettiği yönünde haberler gelmiştir. Bu durum sahabe nezdinde kadınların cuma namazı sorumluluğunun bulunmadığının bir göstergesi olarak görülmüştür.²⁶⁰ Konu etrafında gelen bazı rivayetler ise şöyledir:

a) Abdullah b. Ma'dan dan gelen rivayet de Ma'dan'ın ninesinin ifadesine göre İbn Mes'ud kendilerine "İmamla birlikte cumayı kıldığınızda onun namazını kılın, evlerinizde kıldığınızda ise dört rekât olarak (öğleyi) kılın" demiştir.²⁶¹

²⁵⁹ Hayreddin Karaman, **Cuma Namazı Hanımlara Farz Değildir**, [http:// Hayreddin Karaman.net](http://HayreddinKaraman.net) (SGT. 10.07.2019).

²⁶⁰ Osman Şahin, **Cuma Namazı Mükellefiyeti**, 432.

²⁶¹ İbn Ebi Şeybe, **el-Musannef**, II, 446.

b) Yine Ebû Amr eş-Şeybânî, İbn Mes'ud'u cuma günü kadınları mescitten çıkartırken gördüğünü ifade etmiştir.²⁶²

Osman Şahin'e göre, her iki rivayet kadınların cuma namazından sorumlu olmadığına delalet etmektedir. Zira Asr-ı Saadet'te Mescid-i Nebevi'de kadınların cuma namazlarına katıldıklarına şahit olan İbn Mes'ud'a (r.a.) göre cuma kadınlara farz olsaydı, onların cuma kılmayıp öğle namazı kılacaklarını söylemezdi. Ayrıca İbn Mesud (r.a.), Hz. Peygamber'in cuma namazına gelmeyenlerin evlerini yakmakla tehdit ettiğine dair sözünü rivayet eden kişidir. Bunun yanı sıra toplumsal boyutlu olaylarda fitne ve kargaşanın çıkmasından son derece çekinen bir şahsiyet olarak gösterilmiştir. Diğer taraftan İbn Mes'ud (r.a.), Cuma'yı mescitte kılmayı tercih eden kadınların nasıl namaz kılacaklarını da tarif etmiştir. Bu durum Cuma namazına özel görülmektedir. Yani İbn Mes'ud vakit namazlarında kadını camiden uzaklaştırmamıştır. Bu davranışı, Cuma namazı tek bir mescitte kılındığından dolayı büyük bir nüfusa sahip olan Kûfe gibi bir yerde izdiham yaşanması ve başta kadınlar olmak üzere bütün cemaatin zor durumda kalma ihtimaline karşın alınan bir tedbir olarak değerlendirilmiştir. Zira böyle bir durumda en uygun çözüm Cuma sorumluluğu olmayan kişilerin mescitten çıkarılması olacaktır. Osman Şahin'e göre şayet kadınlara cuma namazı farz olsaydı, bunu bilen ve Kufe'de yaşayan bin beş yüz civarındaki sahabeden, onun bu tavrına karşı bir şekilde tepki gelirdi. Ve cuma namazı önemli bir ibadet olduğundan bu da rivayetlere konu olurdu. Oysa bu sahabîlerin ona tepki verdiklerine dair herhangi bir rivayet bizlere ulaşmadığına göre onların da aynı görüşü paylaştıkları anlaşılmaktadır.²⁶³

Kadının cuma namazıyla mükellef olmadığı hususunda ittifak eden mezhep kurucusu müçtehitlerin, sahabeyle sıkı ilmi ilişki içerisinde olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple, hüküm tespitinde müçtehitlerin, sahabelerin genel kanaat ve uygulamasını göz önünde bulundurdıkları söylenmiştir. Osman Şahin sahabe ve mezhep imamları arasındaki zaman bağlantısını şöyle açıklamıştır:

²⁶² Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 265.

²⁶³ Osman Şahin, *Cuma Namazı Mükellefiyeti*, 433.

“Nitekim amelî konularda fetva ve hüküm veren fıkıh mezhepleri, her ne kadar Hicrî II. asırda ortaya çıkmış ise de İslam’ın köprüsü olan ve dört bir yana dağılan sahabeye, dolayısıyla onların yaygın olarak yaşayıp, yaşatmaya çalıştığı ana İslamî bilgilere hiç de uzak değildir. Zira sahabe devri neredeyse Hicrî I. asrın sonlarına kadar devam etmiştir. Bunu net bir şekilde anlamak için mezheplerin teşekkül ettiği bölgelerde en son vefat eden bazı sahabîleri zikretmek yeterli olacaktır. Gelen bilgilere bakıldığında Mekke’de **Ebü’t-Tufeyl Âmir b. Vâsile** (99/717), Medine’de **Mahmûd b. Rebî‘**(99/717), Basra’da **Enes b. Mâlik** (93/711), Dimaşk’ta **Abdullah b. Büsr el-Mâzinî** (88/707), Kûfe’de **Abdullah b. Ebû Evfâ** (86/705), Mısır’da **Abdullah b. Hâris b. Cez ez-Zebîdî** (86/705) ve Tâif’te **Abdullah b. Abbas** (68/687) en son vefat eden sahabîlerdir. Görüldüğü üzere bu sahabîler bu bölgelerde uzun bir hayat sürmüşlerdir. Binaenaleyh sahabenin uygulamasını fikhî hükümlerin tespitinde dikkate alan mezhep imamlarının cuma hükümleri gibi önemli konularda onlardan etkilenmeleri kaçınılmaz olacaktır.”²⁶⁴

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) eşi Safiyye bt. Huyeyn’in, Cuma namazını cemaatle kıldığına dair rivayeti²⁶⁵, kadına farz olmadığına delil olarak gösterilmiştir. Çünkü, Cuma namazı kadınlara farz olsaydı, tabîî olarak bütün kadınların cemaate katılmaları gerekirdi, bu sebeple bazılarının Cuma kılmaları dikkat çekmez ve rivayetlere konu olmazdı.²⁶⁶

Farz olmadığı görüşünde olanlar, meşakkat ve zorluk sebebiyle de kadınlardan Cuma namazının yükümlülüğünün kaldırıldığını söylemiştir.²⁶⁷ Bu durum ayeti tahsîs eden aklî delillerden biridir. Bazı Hanefî bilginlerinin konuya dair açıklamaları örnek alınmıştır.²⁶⁸ Bunlardan biri, kadınlardan Cuma namazına gelme farzının kaldırılmış olmasının, namazdaki bir hususilikten dolayı değil, zarar veya

²⁶⁴ Osman Şahin, **Cuma Namazı Mükellefiyeti**, 433.

²⁶⁵ İbn Sa’d, **et-Tabakât**, Dâru’l Sadır, Beyrut, c. VIII, s. 491.

²⁶⁶ Osman Şahin, **a.g.m.**, 432; Nihat Dalgın, **Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular**, 85.

²⁶⁷ Recep Çetintaş, **Devlet, Siyaset ve ibadet üçgeninde Cuma Namazı**, 159; Osman Şahin, **a.g.m.**, 435; Halit Çalış, **Kadınların Cuma Namazı Yükümlülüğü**, 208.

²⁶⁸ Halit Çalış, **a.g.m.**, 208; Recep Çetintaş, **a.g.e.**, 158.

meşakkat ihtimalinden dolayı olduğuna dair görüştür. Kadın, eşinin ve evinin hizmetiyle meşguldür.²⁶⁹

Bu görüş sahipleri, “Allah dini konularda kullarına sıkıntı vermez, buna rağmen sıkıntılı ve meşakkatli bir hal ile karşı karşıya kaldıklarında normal hükümleri biraz daha kolaylaştırarak / ruhsatlar sunarak kullarını rahatlatmak ister”, ilkesini, meşakkat delilinin temeli olarak görmüştür. Çünkü bu ilke İslami teşride esas olan ve kendisine uyulması istenen temel bir ilkedir. Farz olmadığını savunanlara göre, bu Kur’ân’i ilke kadınlara Cuma namazının farz olmamasını gerekli kılmaktadır. Çünkü, kadınlara Cuma namazını farz kılınmasını onlara ağır bir yük yüklemek olarak görmüşlerdir. Kadınların Cuma namazından muaf tutulmalarına sebebi olarak da iş bölümü gösterilmiştir. Dünya geneline bakıldığında kadınların ev işlerinde çalıştığını, kocalarının ise ev dışındaki işleri yaptığını söylemişlerdir. Zira evliliğin sonucunda kadının eşine karşı sorumluluğu bulunmaktadır. İslam, evrensel bir din olduğu için sadece modern dünyayı değil, geçmişten günümüze gelen ve kıyamete kadar devam edecek olan bütün insanlığı dikkate almaktadır. Buna göre ev hanımlığı her zamanın yaygın olduğundan kadınların çoğunluğu için cumaya katılmak meşakkat olacaktır. Duruma günümüz açısından bakıp, kadınlar erkekler gibi yaygın olarak ev dışında bulunsalar da büyük çoğunluğunun ev hanımı olduğu söylenmiştir. Kadına cuma namazının zorunlu kılınmasının, günümüzde bile büyük çoğunluğa ağır bir yük olacağını ifade etmişlerdir. Bu iş bölümünün böyle olması nassla tespit edilmiş değilse de asırlarca bu şekilde olduğu belirtilmiştir.²⁷⁰

Osman Şahin’e göre, Cuma namazı konusunda kadına muafiyet getirilmesi durumu, anne ve çocuğu için karşılıklı olarak ihtiyaçların karşılanmasını sağlayacaktır. Çünkü Allah çocuk doğurma özelliğini sadece kadına vermiştir. Bu sebeple hamilelik ve doğum sonrası bebek/çocuk bakımı gibi zorluk içeren durumlara bir de haftada bir cumaya katılma zorunluluğu yüklenirse, evliliğin bekâr kadının gözünde olduğundan daha fazla büyüyeceğini ifade etmiştir. Ve bu durum da genç kızlar aile kurma konusunda isteksiz olabileceklerdir. Bu itibarla Cuma

²⁶⁹ Serahsî, **el-Mebsût**, II, 33.

²⁷⁰ Osman Şahin, **Cuma Namazı Mükellefiyeti**, 435; Nihat Dalgın, **Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular**, 87.

namazının kadın için gönüllülük esasına dayandırılması, aile yaşantısına olumlu (hafifleştirici) yönde yansıyacağını ifade etmiştir. Bu durum aynı zamanda aile kurmada ve anne olmada cesaret verici etkenlerden biridir. İslâm hukukunda hidâne denilen küçüğün korunup gözetilmesi, gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi ve eğitilmesi konusunda öncelik ilke olarak anneye tanınmıştır. Annelerin çocuk bakımı sebebiyle, çoğunlukla evlerine bağlı kaldığı görülmüştür.²⁷¹ Görüldüğü gibi duyulan meşakkatten dolayı kolaylık sağlanması, kadınların evlenmesine ve anne olmalarına teşvik olarak görülmüştür. Rasulullah (s.a.v.) ashabına evlenmeyi ve çocuk sahibi olmayı her zaman nasihat etmiştir ancak kadınları Cuma kılmaya da teşvik etmiştir.

Nihat Dalgın, kadının beşikte olan çocuğunu, Cuma'ya gittiği takdirde, kimseye bırakamayacağını söylemiştir. Bu durumu da meşakkat kapsamında değerlendirmiştir. Çünkü bu takdirde kreşe, komşuya ya da kocasına bıraksa bu kimselere de Cuma farzdır.²⁷² Ancak şöyle bir husus var ki aynı vaziyette çocuğuna bakmak zorunda olan bir erkek olsa, onun için de bu durum meşakkat olacak ve ondan da Cuma namazı yükümlülüğü düşecektir yani bu bir özür sebebidir.

Osman Şahin aynı kolaylaştırıcılık ilkesinin, modern bilim ve hukuk çevrelerinde de -anne ile çocuğu arasındaki bu özel durum sebebiyle- olduğunu, çalışan kadınlara erkeklere gösterilmeyen kolaylıklar sağlandığını belirtmiştir. Üstelik bu ayrımcı tavır kadınları dışlama olarak değil “pozitif ayrımcılık” olarak görüldüğünden övgüyle karşılanmaktadır. Ona göre, Cuma namazına katılma görevi mescitte kısa bir vakit içinde namaz kılıp ayrılmaya göre daha fazla zorluklar içerdiğinden dolayı cuma sorumluluğundan kadınların muaf tutulması İslam hukukunun kolaylaştırma ilkesinin bir sonucu olduğu gibi, aynı zamanda pozitif ayrımcılığa uygun düşen bir uygulama olarak görülmelidir. Cuma zorunluluğunun kadınlardan kaldırılması, genel anlamda anne ve çocuğunu olumsuz etkilerden koruyacaktır. Bu muafiyet yasak manasına gelmediğinden, çocuğu olmayan veya çocuğunun olumsuz etkilenmeyeceğinden emin olan kadınlar isterlerse cumaya katılarak onun faziletinden yararlanabileceklerdir.²⁷³

²⁷¹ Osman Şahin, **a.g.m.**, 435.

²⁷² Nihat Dalgın, **Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular**, 87.

²⁷³ Osman Şahin, **Cuma Namazı Mükellefiyeti**, 435.

İbadetlerdeki kolaylaştırıcılık ilkesi ile ilgili akla şöyle bir yorum gelmektedir. Bu ilke ile meşakkatte olan kişiye özel olarak bu kolaylık sağlanmış ama herkesten o yükümlülük kaldırılmamıştır. Örneğin oruç tutmak herkese farz olan bir ibadettir. Ancak oruç tutamayanlar daha sonra kazasını yapar onu da yapamıyorsa fidyesini verir. Fakat bu durum oruç tutmamayı mübah kılacak bir durum ile karşı karşıya kalan kişi için geçerlidir. Yoksa herkesten oruç sorumluluğu kaldırılmamıştır. Ya da yolculukta namazı kısaltma kolaylığı getirilmiştir. Ancak bu kolaylık sadece yolcular içindir. Yolcu da mukim olduğunda namazını tam kılmakla mükelleftir. Bir süre yolculuk yapmış olmak, ondan sürekli olarak namazı kısaltma durumunu oluşturmaz. Kadına Cuma namazını zorlaştıran meşakkatler de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Hayreddin Karaman'a göre, kadınlara Cuma namazı farz iken, bir dönemden itibaren erkeklerin -fitne çıkar korkusuyla- kadınları Cuma namazından engellediklerini, müçtehitlerin de bu görüşe katıldıklarını söylemek ağır bir ithamdır. Eğer fitne yüzünden kadınları, kendilerine farz olan bir ibadetten engellemek caiz olsaydı, mü'minler bunu hac ibadeti için yaparlardı. Çünkü en fazla bu ibadette - yolculukta ve haccı eda ederken- kadın-erkek ihtilafı, izdihamı, beraberliği yaşanmıştır, yaşanmaktadır. Hayreddin Karaman'a göre, erkeklerle savaşa, öğrenim ve öğretime, hayatın çoğu faaliyetine katılan, gerektiğinde halifelere karşı haklarını savunan kadınları hiçbir güç, kendilerine farz olan bir ibadetten asırlarca alıkoyamazdı. Genellikle cumaya katılmadılar; çünkü kadınlar Cuma namazının kendilerine farz olmadığını biliyorlardı.²⁷⁴

Klasik kaynaklarda, kadınlara Cuma namazının farz olmadığına dair öne çıkan aklî deliller, fitne ve erkek mahfiline karışma tehlikesi idi. Çağdaş görüşlerde ise meşakkat daha fazla öne çıkmaktadır. Bu delilin öne çıkmasının sebebi, kadınların Rasulullah (s.a.v.) zamanında cemaatle namaza iştirak ettiklerine, savaşımlara katıldıklarına ve erkeklerle aynı mecliste bulunduklarına dair gelen rivayetlerdir. Bununla birlikte Cuma'nın farz olmayışının fitne unsuru ile

²⁷⁴ Hayreddin Karaman, **Cuma Namazı Hanımlara Farz Değildir**, [http:// Hayreddin Karaman.net](http://HayreddinKaraman.net) (SGT. 10.07.2019).

açıklanması, günümüzde kadınların aktif hayatın içinde bulunması sebebiyle çok da karşılık bulamayacaktır. Bu sebeple meşakkat unsuru ön plana çıkarılmıştır.

Cuma suresi 9. ayeti kerimedeki “Alışverişi bırakınız” lafzı da kadınların Cuma namazından muaf tutulmalarında delil olarak kullanılmıştır. Bu ifadenin örf ve akıl ile ayeti tahsîs ettiği söylenmiştir. Nihat Dalgın’a göre ayeti tahsîs eden başka bir ayet ve hadis nassı bulunmasa da örfe bu ayetteki hitaba kadınların girmemesi gerektiği anlaşılabılır. Çünkü o günün toplumunda kadınlar alışverişle direkt olarak uğraşmazlardı. Genellikle ev işlerini yaparlardı. Ayetteki alışverişin bırakılarak camiye gelinmesi isteği ve namaz sonrasında işlerinize dönebilirsiniz hitabından herkes değil de yalnızca erkekler olduğunun anlaşılması o gün örf ve dikkat edildiğinde ulaşılması gereken makul bir sonuç olarak görülmektedir.²⁷⁵ “Alışverişi bırakınız” ifadesinden zorunlu işi olmayan bırakılması risk taşımayan bir iş tutanlarla birlikte bir işi olmayan erkekler cumanın farz kılınmış olabileceği şeklinde bir anlam da çıkarılmıştır. Nitekim klasik dönem alimlerinden bir kısmının da böyle anladığı ifade edilmiştir.²⁷⁶ Bu durumda Nihat Dalgın’a göre, ülke güvenliği ve sağlık hizmetleri gibi stratejik yerlerde çalışma durumu bulunan erkeklerde bu Cuma toplantısına katılmayabilirler. Böyle bir emir gerek sağlık hizmetlerinin gerekse iç ve dış güvenlik hizmetlerinin felç olmasını doğuracağı için fert ve toplumun her ortamda maslahatını düşünen yüce Allah’ın her türlü riske rağmen Cuma toplantısı için bütün inananların katılmasını istemesi düşünülemeyecektir. Cuma ile ilgili ayetin akıl ile tahsîsi yapıldığında çocukların, kölelerin ve kadınların bu toplantıdan muaf tutulmasının neden gerekli olduğunun da rahatlıkla anlaşılabileceğini ifade etmiştir.”²⁷⁷ Aslında bu tutum kadınlarda olduğu gibi erkekler için de kolaylaştırıcılık ilkesinin olduğunu göstermektedir. Fakat bu kolaylaştırıcılık Cuma’ya katılabilecek erkeklerden farziyeti kaldırmamıştır.

Bu görüşü savunanlar, Cuma namazının kadınlara farz kılınmamış olmasını onlar hakkında bir mahrumiyet değil muafiyet olarak görmüşlerdir. Bunun yanısıra

²⁷⁵ Nihat Dalgın, **Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular**, 84.

²⁷⁶ Nihat Dalgın, Cuma namazının kifai bir farz olduğu şeklindeki görüş ve Mâlik’in Cuma namazını bayram namazları gibi kifai sünnet değerlendirmesi görüşünün arka planında bu düşüncenin yatıyor olması muhtemeldir, diyerek örnek vermiştir. Bkz. Nihat Dalgın, **a.g.e.**, 84.

²⁷⁷ Nihat Dalgın, **a.g.e.**, 86.

camilerde kadınlar için yer bulunması ve birtakım hususlara riayet etmeleri kaydıyla Cuma namazında hazır bulunmalarında onlar için büyük faydalar görülmüştür. Bu faydalara; kendilerine ayrılan yerlerde ve erkek saflarının arkasında namazı kılmaları, hutbeyi dinlemeleri, Müslüman kadınlarla tanışma, tebliğ ve davet fırsatı yakalamaları, İslâm ümmetinin bir yarısı olarak ümmet birliğine katılmaları, gerektiğinde düşünce ve tekliflerini dile getirmeleri örnek olarak verilmiştir.²⁷⁸ Osman Şahin'e göre, günümüzde, gerekli tedbirleri almak kaydıyla kadınların cuma namazına katılmalarını kolaylaştırmak onların Cuma'nın faziletinden istifadelerini sağlamak gerekmektedir. Aynı zamanda bu durum çeşitli sebeplerle evinin dışında bulunan kadınların, dinî ve ahlakî eğitimine de olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.) mescide gitmek için izin isteyen evli kadınların eşlerinden izin vermelerini istediği dikkate alındığında, mahremiyet konusunda gerekli tedbirleri alanların, giriş-çıkışı ve namaz kılma yeri erkeklerden bağımsız olan mescitlerde cuma cemaatine katılmalarını teşvik etmek gerektiği ve bu durumun namazları cemaat halinde kılma amacına hizmet edeceğinden, yerinde olacağını söylemiştir.²⁷⁹

3.3. Değerlendirme

Cuma namazının kadınlar açısından fıkhi hükmü konusunu klasik fıkıh kaynaklarında ele aldığımız gibi, çağdaş görüşlerde bu konu hakkında ileri sürülen araştırmaları inceledik.

Cuma namazının kadınlara farz olmadığı görüşünde olanlar ayetin hitabının umumi olduğunu ancak naklî, aklî ve örfî delillerle tahsis edildiğini ileri sürmüşlerdir. Özellikle bu görüşü savunanlar icmâ delili üzerinde durmuşlar; erkek olma şartının icmâ ile Cuma namazının vucub şartlarından olduğunu söylemişlerdir.

Farz olduğu görüşünde olanlar, ayetin hitabının kadın-erkek herkesi kapsadığını söylemiş, öne sürülen naklî, aklî ve örfî delilleri tahsis için yeterli

²⁷⁸ Halit Çalış, **Kadınların Cuma Namazı Yükümlülüğü**, 208; Hayreddin Karaman, **Cuma Namazı Hanımlara Farz Değildir**, [http:// Hayreddin Karaman.net](http://HayreddinKaraman.net). (SGT. 10.07.2019); D.İ.B., **Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar**, 188.

²⁷⁹ Osman Şahin, **Cuma Namazı Mükellefiyeti**, 427.

görmemişlerdir. Burada özellikle dikkat çeken, bir ibadetin mükellefiyetinin erkeklik ve kadınlık sebebiyle kaldırılamayacağının vurgulanmasıdır.

Ayrıca Cuma namazının kadınlar için farz değil de sünnet bir namaz hükmünde görülmesine dair yapılan yorum da önemlidir. Bu durumda kadınlar Cuma namazını kılsalar dahi öğle namazının kendilerinden düşmemesi gerekirdi.

Genel görüşlerinin dışında iki tarafın da birbirlerine yönelik değerlendirmeleri bulunmaktadır. Bu değerlendirmeler ayetin tahsîsi için öne sürülen deliller üzerinden gerçekleşmiştir. Tarafların Cuma'nın farziyeti hususunda, sünnetin ayeti tahsîsi ile ilgili birbirlerine yönelik değerlendirmelerini inceleyelim.

Sünnetin ayeti tahsîs ettiği görüşünde olanlardan Hüsnü Aktaş, kadınlara Cuma namazının farz olmadığına sahih sünnetle ve icmâ-i ümmetle sabit olduğunu söylemiştir. İcmâ-i ümmetin inkârı ile sahih sünnetin inkârı arasında hüküm açısından fark görmemiştir.²⁸⁰ Ayetin tahsîsi için kullanılan rivayetlerin mürsel olmaları sebebiyle Kur'ân'ı tahsîs edemeyeceği yönündeki ifadelerin doğru olmadığı belirtilmiştir. Halit Çalış'a göre, dini bir konunun hükmünü belirleme hususunda bir rivayetin mütevatir yahut meşhur olması gerekmez önemli olan hadisin sahih olmasıdır. Nitekim dini-hukuki meselelerin çoğunluğu, hatta inanç konularına dair bazı hususlar, senet ve metin bakımından sahih derecesindeki haber-i vahidle sabit olmuştur.²⁸¹ Recep Çetintaş'a göre, Peygamber (s.a.v.) ve Raşid Halifeler devrindeki teamul ile bu teamulun sahih saydığı Tarık b. Şihab hadisi olmasaydı o zaman ayetin tahsîs olmadığı iddiasına belki hak verilebilirdi. Ancak bu durumda iddia edildiği gibi sadece kadınlar bu hitabın içerisine girmez ayetin umumi hitabına göre kadın olsun erkek olsun hür olsun köle olsun hasta olsun sağlıklı olsun iman vasfını taşıyan herkese Cuma namazının farz olması gerekirdi. Bu ise inananların altından kalkamayacakları bir teklif olurdu. Halbuki şeriatta “teklif-i ma la yutak” yani insanlara güçlerinin yetmeyeceği şeylerin teklif edilmesi caiz görülmemiştir. Bu görüş sahiplerine göre sünnet ve sahih hadisler dikkate alınmadığında Kur'ân'ın doğru olarak anlaşılmasının ve onun özüne uygun olarak amel edilmesinin mümkün

²⁸⁰ Hüsnü Aktaş, Akit gazetesi, 5 Haziran 1995.

²⁸¹ Halit Çalış, **Kadınların Cuma Namazı Yükümlülüğü**, 212.

olmadığı ifade edilmiştir. Hüsni Aktaş, Haricilerin ve Vahhabilerin, “Kur’ân-ı Kerim’in ruhunu” bahane edip, diğer şeri delilleri hafife alarak yaptıkları hatalardan ibret alınması gerektiğini söylemiştir.²⁸²

Sünnet delilinin ayetin tahsîsi için yeterli olmadığını ileri sürenlerden Sabri Hizmetli’ye göre; namaz, zekât, oruç, cihat gibi ibadetlerle ilgili ayetler mücmel ve umumi olduğu gibi Cuma ayeti de aynı özellikleri taşımaktadır. Bütün hadis imamlarının mürsel ve illetli olduğunu söylediği bir habere dayanarak Cuma’nın kadınlara değil sadece mümin erkeklere farz kılındığını iddia etmek keyfi bir anlayıştır. Mümin kadına Cuma namazının farz olmadığına dair sahih sünnet mevcut olmadığı için bunu inkâr ile kişilerin tekfir edilemeyeceğini söylemiştir. Bir kimsenin, Kur’ân’ın mücmel ve genel hitaplı ayetine muhalefet ederek de olsa bir iki kişinin rivayetine dayanarak muğayyir bir içtihatta bulunmasını doğru görmemiştir. Böyle bir durumu, Rasulullah’ın (s.a.v.) mescidinde kadınların erkek saflarının gerisinde durarak Peygamber’in (s.a.v.) arkasında Cuma namazını kıldıklarını haber veren birçok sahih ve meşhur hadis vardır, diyen müçtehit imamlarını göz ardı etmek olarak görmüştür. İslam ile ilgili bir mesele incelenip açıklanırken öncelikle münzer şer esas alınmalı, yorum yapılırken ve hüküm çıkarılırken de bu esastan ayrılmamalı ve dinin evrenselliği göz önünde bulundurulmalıdır. Yani İslam’ın gerek kadın gerekse erkek bütün insanların dini olduğu unutulmamalıdır.²⁸³

Sabri Hizmetli, Cuma namazının herkese farz kılınmasının “altından kalkılamayacak bir teklif” şeklinde değerlendirilmesini de yanlış bulmuştur. Öyle ki, Cuma namazı istisnai durumları olanlar dışında herkese farzdır ve özürlü olmayan her mümin bu farizayı yerine getirmekle mükelleftir. Kadınlar yönünden konuya yaklaşıldığında kıyaslama yapmıştır. Beş vakit namaz kılmak ve aynı zamanda ev işleriyle, temizlik, yemek vs. işleri, çocukların bakımı ve erkeği ile meşgul olmanın yanında bir ay oruç tutma, bin bir meşakkatle maddi ve manevi fedakarlıklara katlanarak hacca gitmek altından kalkamayacak bir teklif olmuyorsa hafta da en çok bir saatlik bir sürede yapılan Cuma namazının da “teklif-i ma la yutak” olarak

²⁸² Recep Çetintaş, **Devlet, Siyaset ve İbadet Üçgeninde Cuma Namazı**, 158; Hüsni Aktaş, *Akit gazetesi*, 5 Haziran 1995

²⁸³ Sabri Hizmetli, **Cuma Namazı Kadınlara Farzdır**, 161.

değerlendirilmemesi gerektiğini söylemiştir. İslam'a uygun düşünce de olmak ve amel etmek için Kur'an ve Sünnet dikkate alınmalıdır. Alınmadığına dair açık örneğin de Cuma'nın kadınlara farz olmadığı görüşü, olduğunu söylemiştir. Sabri Hizmetli'ye göre, sünnetin Kur'an'a göre mevkisi hakkında örnek gösterilen Tarık b. Şihab haberinin belirtilen vazifeleri yerine getirmesi hususu fukaha ve muhaddisler arasında tartışılmıştır ve ihtilaflıdır. Yani bütün hadis imamı tarafından sahih kabul edilen bir hadis değildir. Rivayeti aktaran Ebu Davud başta olmak üzere birçok hadis imamının sened ve metin tenkidi görmezlikten gelinmektedir. Hanefiler başta olmak üzere, fakihlerin çoğu mürsel ve ahad haberlerin ayeti tahsis edemeyeceği görüşünü benimsemişlerdir. Sabri Hizmetli, önceki ulemanın içtihadı Cuma'nın kadınlara farz olmamasının kaynağı oluyorsa bugün ki ulemanın da Cuma'nın kadınlara farz olduğuna dair içtihadta bulunabileceğini ve bu içtihadın en az önceki içtihat kadar geçerli ve doğru olacağını söylemiştir. Birincilerin içtihadı dinde hüccet olduğu kadar ikincilerininki de dinde hüccettir. Eğer birincilerin ki keyfi ise ikincilerin ki de keyfidir. Ancak ibadetin farziyeti veya âdem-i farziyetinin kaynağının içtihat olamayacağı, sadece Allah tarafından farz kılınacağını ifade etmiştir.²⁸⁴

Farz olmadığı görüşünde olanlar, Cuma'nın kadınlara farz olduğu görüşünün, sadece ayet ile hareket edilip sünnetin hafife alınması sebebiyle ortaya çıktığını belirtmektedir. Fakat farz olduğu görüşünde olanlar, sünneti hafife almamış sadece delil gösterilen rivayetlerin sıhhatini ayetin tahsisi için yeterli görmemişlerdir.

Farz olduğu görüşünde olanlar, kadınların Cuma ile mükellef olduğunu ancak gitmelerine engel istisnai durumların olabileceğini söylemiştir.²⁸⁵ Bu görüşe katılmayanlar ise istisnai durumların sınırının kime ve hangi ölçüye göre tespit edileceğini sorgulamıştır. Recep Çetintaş, toplumsal hayatın imkân ve ihtiyaçları buna bağlı olarak da zorlayıcı faktörler farklı farklı olacağından azami ve asgari sınırın tespit edilmesini zor ve keyfi görmüştür.²⁸⁶ Bu görüş sahiplerine göre, Peygamber'in (s.a.v.), Allah tarafından farz kılınmış bir ibadet olmadığı halde kadınları bayram namazlarına katılmaya zorladığı gibi, onları, ayetle farz kılınan

²⁸⁴ Sabri Hizmetli, **Cuma Namazı Kadınlara Farzdır**, 162.

²⁸⁵ Yaşar Nuri Öztürk, **Kur'an'daki İslam**, 515.

²⁸⁶ Recep Çetintaş, **Devlet, Siyaset ve ibadet üçgeninde Cuma Namazı**, 160.

Cuma namazına da mecbur etmesi gerekirdi. Nitekim bütün hadis kitapları Peygamberin hayızlı kadınlar da dahil sahabe kadınların tamamını bayram namazlarına katılmaya çağırdığını rivayet ederler.²⁸⁷

“Kadınlar, bayram namazına mecbur edildiği gibi Cuma kılmaya mecbur edilmemiştir.” görüşüne katılmayanlar değerlendirmelerini şu şekilde yapmıştır. Allahu Teala “dinde zorlama yoktur”²⁸⁸ buyurmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) hiç kimseyi hiçbir ibadeti yapma konusunda zorlamamış ve baskı altına almamıştır. Peygamber’in (s.a.v.) görevi duyurmak ve öğretmek olmuştur. Bundan dolayı Cuma namazı, diğer farz namazlar gibi ilgili ayetin umumi hitabıyla müminlerin tamamına farz kılındığından ve Müslümanların tercihi bırakılan bir ibadet olmadığından dolayı Rasulullah’ın (s.a.v.) kimseyi Cuma’nın edasından menetmediği gibi kadınları onun edasından müstesna saymamıştır. Dolayısıyla Asr-ı Saadette ve sonraki devirlerde yaşayan Müslümanlar Cuma namazını kılma konusunda serbest hareket edemezler. Bu bakımdan kadınlar bayram namazına mecbur edilmemiştir, ama teşvik edici sözler söylenmiştir. Cuma namazının farz bir ibadet oluşu kadın ve erkek sahabilerce bilinmekte olduğundan ayrıca onun içinde teşvik edici sözler sarf edilmemiştir. Çünkü, Cuma namazı herhangi bir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın mutlak olarak farz kılınmış bir ibadettir ve bütün mükelleflerce eda edilmesi gerekir.²⁸⁹

Nihat Dalgın, Cuma namazına giden kadınları, cadde ve kaldırımları dolduran, çağdaş geçinen sorumsuz ve başıboş kadınlar olarak tarif etmiştir. Bunun dışında dinine bağlı, namazında niyazında olan kadınların her cuma günü çoluk çocuğunu ve evinin işlerini bir kenara bırakarak camiye koşup, gönül rahatlığı içerisinde ve geride bıraktıklarından emin bir halde baştan sona kadar hutbeyi dinlemeye ve cemaatle beraber bu namazı eda etmeye tahammül edemeyeceğini böyle bir uygulamanın pratikte mümkün olamayacağını belirtmiştir. Allah’ın (c.c.) kolaylaştırdığı bir işin feminist yaklaşımlarla kadınlar için zorlaştırıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Müslüman kadınların bu hususta kendi hallerinden memnun

²⁸⁷; Halit Çalış, **Kadınların Cuma Namazı Yükümlülüğü**, 212; Recep Çetintaş, **a.g.e.**, 160.

²⁸⁸ Bakara 2/256.

²⁸⁹ Sabri Hizmetli, **Cuma Namazı Kadınlara Farzdır**, 159.

olduklarını söylemiş ve Kur'ân'ın hükümleri karşısında erkeklerle eşitleme çabasına düşürülen kimseleri papatya hanımlar olarak tarif etmiştir. Onların da namaz veya Cuma namazı diye bir sorununun bulunmadığını belirtmiştir.²⁹⁰ Peygamber'in (s.a.v.) kadınları Cuma'ya teşvik ettiği ve Rasulullah (s.a.v.) zamanında Cuma namazına katılan kadın sahabelerin olduğu bilinmektedir. Böyle bir yorumun ucu Asr-ı Saadet zamanında ve sonrasında Cuma namazına katılan kadınlara kadar uzandırılabilir bunun da çok hoş olmayacağı görülmektedir.

Farz olduğu görüşünde olanlar, kadınların Cuma namazını eda edemeyecekleri iddiasını yanlış bulmuştur. Sabri Hizmetli'ye göre, erkeksi bir yaklaşımla, kadınların kendilerine tanınmış birtakım hakları ellerinden alınmaktadır. Camiye gitmelerine ve ibadet etmelerine engel olmaya çalışılmaktadır. Allah (c.c.)'ın insanlara farz kıldığı, bütün müminlere teklif, ibadet ve nimet olarak verdiği Cuma namazı kadınlardan düşürülerek onlara haksızlık edilmektedir. Sabri Hizmetli'ye göre bu şekilde dinde tebliğ ve tahrif yoluna gidilmektedir. Önyargı ve taassupla yaklaşıldığı için, günümüzde kadınların Cuma farzasını yerine getiremeyeceklerine inanılmaktadır. Oysa, günümüzde bu ibadeti yerine getirmek daha kolay ve sağlıklı ayrıca mümin kadınlar bu konuda çok istekli görünmektedir. Şartların da Cuma namazını eda etmek için çok elverişli olduğunu söylemiştir. Buna örnek olarak da ülkemizde her yerleşim merkezinde hatta her mahallede birden fazla caminin olması gösterilebilir. Ayrıca Sabri Hizmetli camilerin yarıdan fazlasının her vakitte boş kaldığını, mümin kadının, ulaşım ve zaman kaybı da olmadan en yakın camiye giderek Cuma namazını ve günlük namazını eda edebileceğini belirtmiştir. Şartlar ne olursa olsun Allah (c.c.)'ın kendisine farz kıldığı bir ibadeti yerine getirmek müminin vazifesidir. Camilerin fiziki ve mimari konumları mümin kadınların fitne ve meşakkat kaygısı olmadan ibadetlerini gönül huzuru ile eda etmeleri için elverişlidir. Günümüzde dindar olan veya dindar geçinen Müslümanların büyük çoğunluğunun kadınlarını ve çocuklarını yanlarına alıp görgü ve bilgilerini arttırmak veya gezip eğlenmek amacıyla çarşıya pazara, dükkanlara mağazalara, eğlence yerlerine, birlikte alışveriş yapmaya, bir ay boyunca teravih namazına götürdüğü görülmektedir. Ancak farz bir ibadet olan Cuma namazını eda etmeye kadınların götürülemez olduğundan

²⁹⁰Nihat Dalgın, **Gündemdeki Tartışmalı dini konular**, 87.

ya da bu ibadeti eda etmeleri halinde fitne zuhuruna sebep olacaklarından korkulduğunu ifade etmiştir.²⁹¹

Farz olmadığını savunanlar göre, kadınlar Cuma ile mükellef olmasa da camide ve cemaatle birlikte Cuma'yı eda edebilirler. Bu durumda günün öğle namazı zimmetlerinden sakıt olacaktır, fakat bu husus tamamen tercihlerine bırakılmıştır. Bütün ibadetler gibi Cuma namazının da kişinin ferdi ve sosyal hayatına dönük önemli faydaları bulunmaktadır. Fakat ibadet faydası için değil sırf Yüce Allah (c.c.)'a kulluk için yapılır. Bununla birlikte özellikle Cuma namazında hutbenin irad edilmesi, Müslümanlara dini sorumluluklarının hatırlatılması gibi faydalardan hareketle, Cuma namazının kadınlara da farz olduğunu söylemenin mümkün olmayacağını ifade etmişlerdir. Çünkü her faydalı olanın aynı zamanda farz olması da gerekmez. Bir ibadetin kadınlar açısından dini hükmü söz konusuysa böylesine ehemmiyetli bir konuda salt faydacı bir yaklaşımla hüküm belirlemede bulunulamayacağını söylemişlerdir.²⁹²

Aslında iki görüşün sahipleri de kadının Cuma namazına gelmesinin faydalı olacağı yönünde hem fikirdir. Yani Cuma namazına katılmak kadına hem sosyal hem de dini hayatı açısından katkı sağlayacaktır. Cuma'ya gelen kadın aldığı ilmi eğitimle dini hayatını İslam'ın koyduğu kurallara göre düzenleyecektir. Çünkü kadınlar, ilim talep etmede erkeklerle aynı konumdadır. İslam dini bu hususta kadın ve erkek arasında ayırım yapmamıştır. İbadetlerde kadın ve erkeği eşit tutmuş, veda hutbesinde Allah Rasulu'nun (s.a.v.) buyurduğu üzere üstünlüğün ancak takvada olduğu söylenmiştir. Kadının ilim öğrenmesi aynı zamanda bir anne olarak evladını İslam terbiyesiyle en güzel şekilde yetiştirmesine katkı sağlayacaktır. Evlat yetiştirirken Kur'an ve Sünnet ışığında bu görevi yerine getirmeleri, İslami şuur ile donanmış gençlerin yetiştirilmesine vesile olacaktır. Bunun dışında Hz. Aişe (r.a.) validemiz gibi aldığı ilmi eğitimle, kendi evladı olmasa dahi ümmetin evlatlarını İslam terbiyesiyle yetiştirecektir. Ama şu gözden kaçmamalıdır ki Hz. Aişe'nin (r.a.) en çok hadis rivayet eden Muksirunun dördüncü sırasında yer almasını sağlayan etmenlerden birisi, odasının kapısının Rasulullah'ın (s.a.v.) mescidine açılıyor

²⁹¹ Sabri Hizmetli, **Cuma Namazı Kadınlara Farzdır**, 160.

²⁹² Halit Çalış, **Kadınların Cuma Namazı Yükümlülüğü**, 212.

olmasıydı. Rasulullah'ın (s.a.v.) vaaz ve irşat faaliyetlerine şahit olup kıvrak zekasıyla anlatılan ilmi kavırıyor olmasıydı. Bunun neticesi olarak da Hz. Aişe'nin (r.a.), Allah Rasulu'nun (s.a.v.) vefatından sonra Medine'yi ilim merkezi haline getiren bir kadın olması, İslam'ın kadının ilmine verdiği önemin en güzel örneğidir. Günümüzde, dinin sahih kaynaklardan ve din hadimlerinden öğrenilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından kadına camide özel ibadet alanları açılmakta ve hanımlara özel vaaz ve irşat programları düzenlenip kadınların camideki aktif hayata dahil olması sağlanmaktadır. Ayrıca kadınların Cuma namazına katılımlarının sağlanması için namaza gelmesine mâni olacak engeller kaldırılıp, camilerin buna uygunluğu kontrol edilmekte ve kadınlar Rasulullah (s.a.v)'in zamanında olduğu gibi cemaate katılmaya teşvik edilmektedir. Elbette ilim elde etme yolları vardır ama Rasulullah'ın (s.a.v.) örneğinde olduğu gibi kadınların Cuma ve bayram namazlarında yapılan vaaz ve nasihatten de istifade etmeleri sağlanmalıdır.

SONUÇ

Kadınlar açısından Cuma namazının fıkhi hükmünü konu edinen bu çalışmamızda aşağıdaki sonuçlara varılmıştır.

Cuma namazı, beş vakit namazda olduğu gibi genele yapılan bir hitapla Müslümanlara farz kılınan bir ibadettir. Farziyeti ayet ve hadis ile sabittir. Fıkıhta Cuma namazı için beş vakit namazdan farklı olarak vücut ve sıhhat şartları belirlenmiştir. Vücut şartlarından birisinin de erkek olma şartı olduğunu kabul edenler olmuştur ki bu durumda onlara göre, kadınlara Cuma namazı farz değildir. Bununla beraber erkek olmayı vücut şartlarından görmeyerek kadınlara da Cuma namazının farz olduğunu ileri sürenler olmuştur. Bu durumda iki farklı görüş karşımıza çıkmaktadır. Cuma namazının kadınlara farz olduğuna ve farz olmadığına dair görüşler.

Cuma namazının kadınlara farz olmadığını ve ayetin tahsis edildiğini savunanların birtakım delilleri bulunmaktadır. Bunlar naklî, aklî ve örfî delillerdir. Ve onlara göre, ayetin tahsîsi ile kadınlar Cuma namazından muaf tutulmuştur. Ancak Cuma kendilerine farz olmasa da kadınlar bu namazı kılabilirler; kıldıklarında da kendilerine farz olan öğle namazını eda etmelerine gerek yoktur. Çünkü Cuma namazı öğle namazının yerine geçmiştir. Ayrıca kadınlara cemaate katılmak vacip olmadığı için, Cuma namazına katılsalar dahi Cuma'nın geçerli olmasını sağlayan cemaat sayısına dahil edilmezler. Bu sayıya dahil olması için erkek olma şartı vardır.

Cuma namazının kadınlara farz olduğunu ileri sürenlere göre, ayetin hitabı geneldir. Ayetin tahsîsi için öne sürülen naklî, aklî ve örfî deliller bu tahsis için yeterli görülmemektedir. Kadınların Cuma namazına katılmalarını zorlaştıracak sebepler olabilir. Bu durum onlara Cuma'ya katılmama ruhsatı verebilir, ancak Cuma'nın kadına farz olması hükmünü kaldırmaz. Dolayısıyla herhangi bir özrü yoksa kadının Cuma namazına katılması engellenmemelidir.

Kadınlar açısından Cuma namazının hükmü konusunda tarafların ortak düşüncesi, Cuma namazının kadınların sosyal ve ilmi hayatlarına katkı sağlayacağı yönündedir.

Kanaatimize göre ilgili ayetten Cuma namazının hem erkeğe hem de kadına farziyeti anlaşılmakta olup ayrıca Cuma'ya engel mazeretler bulunmaktadır. Bu mazeretler bakımından kadınların durumu erkeklere göre daha farklıdır. Çünkü kadınlar ev, çocuk vb. birtakım ilave sorumluluklara muhataptır. Nitekim bu tür mazeretler dikkate alınarak kadınların Cuma namazına gitmemelerine ruhsat verilebilir.

Sonuç olarak; Cuma namazının kadınlara farz olduğunu savunanların görüşü farz olmadığını savunanlara göre kanaatimizce daha isabetlidir. Bu hususta daha ayrıntılı bir şekilde konunun sosyolojik, psikolojik ve tarihsel yönlerini ele alan farklı çalışmaların yapılmasında fayda vardır.

KAYNAKÇA

- Apaydın, H. Yunus: **İbn Hazm Zahirilik Düşüncesinin Teorisyeni**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2017.
- Ateş, Ali Osman: **Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın**, Beyan Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2006.
- Ateş, Ali Osman: **İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri**, Beyan Yayınları, 2. baskı, 2014.
- Ateş, Süleyman: **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982.
- Ayni, Ebu Muhammed
Bedreddin Mahmud b.
Ahmed b. Musa el-
Hanef: **Umdetü'l Kari Şerhu Sahihi Buhârî**, İdaretü't Tıbaati'l Müniriyye, Kahire 2012.
- Bilmen, Ömer Nasuhi: **Hukûk-i İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu**, Bilmen basım ve yayınevi, İstanbul.
- Bilmen, Ömer Nasuhi: **Büyük İslam İlmihali**, Bilmen Yayınevi, 1985.
- Bardakoğlu, Ali: "Bey", **DİA**, İstanbul, 1992.
- Bakan, Tevhit: **Sünnete Göre Kadınların Toplu İbadeti**, AÜİFD, sayı: 30, Erzurum 2008.
- Cessâs, Ebû Bekr
Ahmed b. Alî Râzî: **Kitâbu'l Ahkâmu'l-Kur'an**, thk. Muhammed es-Sadık el-Kamhavi, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1996.
- Çakan, İsmail Lütfi: **Hadis Usûlü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2007.
- Çalış, Halit: **Kadınların Cuma Namazı Yükümlülüğü**, Marife, yıl.

5, sayı. 1, Bahar 2005, (205 – 212).

Demircan, Ali Rıza: **Hac ve Umre Yüceliğe Çağrıdır**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008.

D.İ.B.: **Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. baskı, İzmir 2018.

Döndüren, Hamdi: **Cuma Namazı ve Kılınma Şartları**, T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sayı: 2, c. II, yıl. 2, 1987.

el-Askalâni, İbn Hacer: **Bulûğu-l Merâm min edilleti'l-ahkâm**, Kahire 1954.

el-Buhârî, Abdullah Muhammed b. İsmail: **Sahih-i Buhâri ve Tercemesi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017.

el-İsfahânî, Râgıb: **Müfredât Elfazi'l-Kur'ân**, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, 4. bs., Dâru's-Şâmiyye, Beyrut 2009.

el-Mevsılî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud: **Kitabu'l İhtiyar li-ta'lili'l Muhtar**, Daru'l Marife, Beyrut 2007.

es-Sicistani, Süleyman b. Eşas: **Sünen-i Ebû Davûd**, mütercim. Necati Yeniel, Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayınları, İstanbul 1988.

es-Sabuni, Muhammed Ali: **Tefsiru'l Ayeti-l Ahkâmı minel Kuran**, Daru'l Hadis, Kahire.

Eş-Şâfii, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas: **el-Ümm**, Dâru's-Şa'b, Kahire 2001.

Eş-Şâfii, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas: **Tefsiru-l İmam Şâfii**, thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferran, Daru't-Tedmuri, 2006.

eş-Şeybânî, İmam: **Kitâbu'l-Asl**, tsh. Ebü'l-Vefâ el-Efganî, Beyrut 1990.

Muhammed b.Hasan:

et -Taberi, İbn-i Cerir: **Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'ân**, Daru'l-Fikr, Beyrut 1995.

Fayda, Mustafa: “Arûbe”, **DİA**, İstanbul, 1991, II, 422.

Günenç, Halil: **Büyük Şâfiî İlmihal**, İlim Yayınları, İstanbul.

Heysemî, Ebu'l Hasan **Mecmau'z-Zevâid**, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Darani, Nûreddin Ali b. Ebî Daru'l Minhac, Cidde 2015.

Bekr b. Süleyman:

İbn Arabi, Ebu Bekir **Ahkâmu-l Kur'ân**, Beyrut 2003.

Muhammed bin
Abdullah el-maruf:

İbn Âbidîn, **Reddül Muhtar**, Dâru Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
Muhammed Emin:

İbn Hazm, Ebu **el-Muhallâ bi'l-âsâr**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Muhammed b. Ali b. İdaretü't-Tıbbâti'l-Münîriyye, Kahire.
Ahmed b. Said Zahiri:

İbn-i Kesir, Ebu'l Fida **Tefsiru'l Kur'âni'l Âzim**, çev. Bekir Karlıağa, İmadüddin İsmail b. Bedreddin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul 1993.
Ömer:

İbn Kudâme, Ebu **el-Muğnî**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî ve Muhammed Abdullah Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Riyad 1999.
b. Ahmed b.
Muhammed:

İbn Manzûr: **Lisânu'l-Arab**, thk., Amır Ahmed Haydar, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2013.

İbn Rüşd, Ebü'l Velid **Bidâyetü'l Müctehid ve Müçtehid ve Nihâyetü'l**

- Muhammed b. Ahmed
b. Muhammed
Kurtubi: **Muktesid: mezheplerarası mukayeseli İslam hukuku,**
çev. Ahmed Meylani, Beyan Yayınları, İstanbul 1991.
- Heyet: **Mevsûatü'l-fıkhiyye, Vezâratü'l-evkâf ve şüûnü'l-**
İslâmiyye, Kuveyt.
- Karaman, Hayreddin: “Cuma”, **DİA**, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1993, VIII,
85-89.
- Karaman, Hayreddin: **Cuma Namazı Hanımlara Farz Değildir**, [http://](http://HayreddinKaraman.net)
Hayreddin Karaman.net. (SGT. 10.07.2019)
- Karaman, Hayreddin
v.d.: **Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri**, DİB Yayınları,
Ankara 2012.
- Kurtubi, Ebi Abdullah
Muhammed bin
Ahmed bin Ebi Bekr: **el-Camiu'l Ahkâmu'l Kur’ân**, Beyrut 2006.
- Hizmetli, Sabri: **Cuma Namazı Kadınlara Farzdır**, Ankara 1996.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû
Bekr b. Mes’ûd el-
Hanefî: **Bedâi’u’s-sanâi’ fî tertîbi’s-şerâi**, Dârü'l-kütübi'l
İlmiyye, Beyrut 2003.
- Keskin, Mehmet: **Dört Mezhebe Göre İslam İlmihali**, Çağrı Yayınları,
İstanbul 2012.
- Koçyiğit, Talat: **Hadis Istılahları**, Ankara 1985.
- Ebu Abdullah
Muhammed b. Sahnûn
b. Said et-Tenuhi: **Müdevvenetü'l Kübra**, Beyrut 1994.

- Merginâni, Şeyhü'l
İslam Burhanüddin
Ebu'l Hasan Ali b. Ebu
Bekir **el-Hidâye**, çev. Hasan Ege, İstanbul, Kahraman
Yayınları, 1986.
- Mevdudi, Ebu'l A'la: **Tefhimu'l Kuran**, çev. Ahmet Asrar, Bengisu yay.
İstanbul 1997.
- Muhammed Tahir b.
Aşur: **et-Tahrir vet-Tenvir Tefsiru İbn Aşur**, Beyrut 2000.
- Mukatil b. Süleyman: **Mukatil bin Süleyman Tefsiri**, thk. Ahmet Ferit,
Beyrut 2003.
- Mustafa, İbrahim, v.d. **el-Mu'cemü'l Vasît**, Mektebetü's-şurûkid-devliyye, 4.
baskı, Kahire 2008.
- Mutçalı, Serdar: **Arapça Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul
1995.
- Müslim b.Haccâc,
Ebü'l-Hüseyn Müslim
b. el-Kuşeyrî: **Sahîh-i Müslim**, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru
İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1955.
- Öztürk, Yaşar Nuri: **Kur'ân'daki İslam**, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul
1995.
- Nevevî, Ebu Zekerriyya
Muhiddin Yahya b.
Şeref b. Nuri: **el-Mecmû' Şerhi'l-Mühezzeb li's-Şirâzî**,
thk. Muhammed Necib Mutî', Dâru Âlemi'l-Kütüb,
2003.
- Serahsî, Ebû Bekr
Şemsü'l-eimme
Muhammed b. Ahmed
b. Sehl: **el-Mebsût**, Matbaatü's-Saade, Kahire.

- Suyûtî, Ebu'l Fazl
Celalettin
Abdurrahman b. Ebi
Bekr:
ed-Dürrü'l-mensûr, Beyrut 1983.
- Şahin, Osman:
Cuma namazı mükellefiyeti, İslam Hukuku
Araştırmaları Dergisi, sy. 25, 2015, 419-451.
- Râzî, Ebû Abdillâh
Fahrüddîn Muhammed
b. Ömer b. Hüseyin:
et-Tefsiru'l-Kebir, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut
1999.
- Tirmizî, Ebû İsa
Muhammed b. İsa b.
Sevre es-Sülemî:
Sünen-i Tirmizî, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu,
Yunus Emre Yayınevi, İstanbul.
- Toksarı, Ali:
Hız.Peygamber Devrinde Kadın, Diyanet İlmi Dergi,
1993, c. 29, sayı: 4, s. 76.
- Yazır, Elmalılı M.
Hamdi:
Hak Dini Kur'ân Dili Tefsiri, Sadeleştiren: Lütfullah
Cebeci, Sadık Kılıç, Orhan Atalay, Akçağ Yayınları,
Ankara 2018.
- Yeşil, Mustafa:
**Kadınların cemaate iştiraki ile ilgili hadisler üzerine
bir inceleme**, S.Ü. İlahiyat Fakültesi.
- Zemahşeri, Ebü'l-
Kâsım Mahmûd b.
Ömer b. Muhammed
el-Hârizm:
**el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-
ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl**, Dârü'l-Fıkr, Beyrut 1977.

